

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

ЛІТЕРАТУРА ТА КУЛЬТУРА ПОЛІССЯ

Випуск 40

*Філологія, історія та культура Полісся
на перетині думок*

Ніжин – 2007

УДК 821. 161. 206+94/477/"9"
ББК 83. 3/ 4 Укр. / 5+63. 3/ 4 Укр. / 52
Л 64

Збірник друкується за рішенням Вченої ради Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя
Протокол №3 від 9.11.2006 р.

Постановою ВАК України збірник включено до переліку наукових видань, публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт із філології (Бюлетень ВАК України. – 1999. – №4. – С. 50) та історії (Бюлетень ВАК України. – 2000. – №2. – С. 73)

Збірник засновано у 1990 р. проф. **Самойленком Г.В.**

Редакційна колегія:

відп. редактор і упорядник –
докт. філол. наук, проф. Г.В.Самойленко;

з філології:

докт. філол. наук, проф. Н.М.Арват; докт. філол. наук, проф. О.Г.Астаф'єв; докт. філол. наук, проф. Н.І.Бойко; докт. філол. наук, проф. З.В.Кирилюк; докт. філол. наук, проф. О.Г.Ковальчук; докт. філол. наук, проф. П.В.Михед; докт. філол. наук, проф. А.К.Мойсієнко;

з історії:

докт. істор. наук, проф. М.К.Бойко; докт. політ. наук, проф. О.Д.Бойко; докт. істор. наук, проф. А.О.Буравченков; докт. істор. наук, проф. В.М.Даниленко; докт. істор. наук, проф. В.О.Дятлов; канд. істор. наук, доц. О.Г.Самойленко; канд. істор. наук, доц. Є.М.Страшко; докт. істор. наук, проф. Л.В.Таран; докт. істор. наук, проф. Ю.І.Шаповал;

з мистецтвознавства:

канд. мистецтв., доц. Г.І.Веселовська; канд. мистецтв., доц. Л.О.Дорохіна; докт. мистецтв., проф. М.А.Давидов; канд. філософ. наук, доц. Л.Л.Матвеева; докт. мистецтв., ст. наук співроб. О.С.Найден; докт. мистецтв., проф. В.І.Рожок; докт. мистецтв., проф. В.В.Рубан, докт. мистецтв., проф., член-кор. АМН Ю.О.Станішевський; докт. мистецтв., проф. С.В.Тишко; канд. мистецтв., доц. О.Е.Чекан.

Л 64 Література та культура Полісся. Вип. 40: Філологія, історія та культура Полісся на перетині думок / Відп. ред. і упорядник Г.В.Самойленко. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2007. – 250 с.

ББК 83. 3/ 4 Укр. / 5+63. 3/ 4 Укр. / 52
© Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2007
© Самойленко Г.В.

Т.О.Сидоренко

Українське літературне бароко: художньо-стильові та образно-тематичні доміанти

І. Українське літературне бароко в межах стилю та епохи

Якщо розглянути й осмислити велику кількість наукових досліджень, присвячених бароко, – великообсяжні монографії, довші чи коротші розвідки, збірники наукових статей та доповідей на сторінках часописів та в матеріалах симпозіумів і конференцій, то складається однозначне враження: певні мотиви інтересу до бароко (передусім мистецького й зокрема літературного) були спричинені глибинними змінами художніх смаків і новими методологічними засадами. До найбільш суттєвих слід віднести порівняльно-типологічне вивчення художньо-стильових засад бароко, далі – висвітлення бароко як мистецької епохи та мистецького стилю в окремих національних літературах.

Це передусім стосується тодішньої культурологічної ситуації в Західній Європі, "де бароко має багатющу традицію і де все ще не спадає інтерес до епохи, що "вклинилася" поміж ренесансом і класицизмом, відтак вчені знову і знову звертаються до найрізноманітніших аспектів дослідження цього явища" [1]. Втім, кожному національну літературу будь-якої епохи "можна і треба розглядати у двох планах: як вияв "іманентного" духовного життя відповідної епохи і як етап духовного (і власне літературного) розвитку від епохи попередньої до епохи наступної, як явище перехідне; з цього погляду кожний період в історії літератури – перехідний" [2]. У зв'язку з цим зовсім не зайвим буде вкотре наголосити на художній специфіці та динаміці українського літературного бароко. Це має сенс ще й тому, що саме в той період в Україні "витворилися засади цілісної культури, до яких згодом свідомо чи несвідомо поверталися наступні генерації" [3] як до мистецького та духовного джерела. Принцип бароковості в усіх західноєвропейських літературах став певною мірою тим моделюючим началом, що дало поштовх подальшому, якісно новому розвитку багатьох літературних жанрів. Але в жодній з іноземних літератур барокового часу "дух і характер тієї епохи не

мають такого вирішального значення" [4], як в українській. Пояснення такого феномену насамперед можна шукати у фактичному нерозмежуванні в історії давньої української літератури ренесансного та барокового стилів. Так сталося історично та культурологічно, коли українське Відродження, яке й без того прийшло із Західної Європи до нас із запізненням, прискорено, особливо з кінця XVI століття, змінив новий мистецький стиль – бароко. Тому мають рацію вчені-літературознавці, називаючи інколи барокову епоху (зокрема, як нам видається логічним, перший етап її розвитку) ренесансно-бароковим стилем. "Недохлоп Ренесансу був підхоплений потужною хвилею Бароко, "розбавлявся" в ній, внаслідок чого українське Бароко, виконуючи свої питомі функції, водночас довиконувало й виконувало функції Ренесансу, але у барокових формах. Це й зумовлює актуальність спостережень над кристалізацією нових поетичних форм (прозових, драматичних – також – С.Т.) в українській бароковій літературі" [5]. Важливо те, що ця теза має свою "пратезу". Даючи чи не вперше об'єктивну оцінку досягненням культури бароко, німецький мистецтвознавець Генріх Вельфлін у книзі "Ренесанс і бароко" (1888 р.) порівнював естетику ренесансу й Бароко та дійшов фундаментального висновку, що став основою всіх подальших досліджень мистецтва XVIII століття: "Існує краса цілком ясної, вповні сприйнятої форми й поряд із нею краса, що ґрунтується якраз на неповному сприйнятті, на таємничості, яка ніколи цілком не розкриває свого обличчя, на загадковості, яка щомиті набуває іншого вигляду" [6].

Суть співжиття бароко з іншими епохами культури, зокрема з Ренесансом, слід шукати, на думку Г.Вельфліна, в його пристрасті до "форм, що містили в собі певний елемент неосяжності", в прагненні до "ясності неясного". Воно відкривало "нову галузь почуття", коли "душа прагне розчинитись у висотах непомірного і безмежного" [7].

Отож мова йде про усвідомлення того, що українська культура XVII–XVIII ст. породила дуже своєрідний і повноправний стильовий витвір, в якому ця епоха реалізується комплексно і який віддавна сприймається як складова частина європейського бароко. З цієї тези виокремлюємо два суттєві моменти: по-перше, взаємодія літературних проявів з іншими формами барокового мистецтва і, по-друге, до якої міри сама епоха визначає долю подальшого розвитку української літератури. "Йдеться про якийсь,

можливо, цілком регіональний контекст, куди була включена література XVII–XVIII ст. і з якого згодом випливають її пізніші особливості та ремінісценції" [8].

Слід наголосити на тому, що саме українське бароко супроводжується значним розквітом не лише літератури, а й інших видів мистецтва. Провідне місце тут посідають архітектура, графіка, високий загальний рівень книгодрукування. "Стильова єдність форм культури уможливила закладання певних традицій, чий відблиск освітлював і більш пізні історичні епохи, визначивши загалом національний духовний клімат. У дослідженнях всіх цих явищ не може бути й мови про перенесення критеріїв та формул, що відійшли в минуле, – мову слід вести про різнобічну оцінку стану культури в загальному комплексі художнього стилю" [9].

До характерних ознак українського бароко правомірно відносимо чітку диференціацію мистецького стилю за соціальними прикметами. Тому в багатьох працях барокознавців зафіксований поділ бароко на: козацьке, міщанське, академічне, селянське. Кожен з виокремлених аспектів по-своєму складний і цікавий, представлений власне своїм творчим середовищем. Паралельно в літературознавстві існує ще один усталений поділ бароко на високе та низьке. Розбіжність між високим та низьким бароковими стилями поглиблювали в основному представники літератури, які вийшли з духовної атмосфери Києво-Могилянської академії і поступово долали обмеженість тамтешніх курсів поетик та риторик. "Представником першого є Григорій Сковорода. Виразником низького стилю стала поезія Івана Некрашевича, чий діалог був результатом тривалого й систематичного пізнання народного життя, а жива мова заклала підмурівок нової української літератури" [10]. Конкретно мову можна вести про подальше вираження низького стилю в класицистичній бурлесці й травестії; високого – в драматичних жанрах, а також в романтичній поезії XIX століття. Наведені приклади далеко не вичерпують всіх типів зв'язків барокової культури XVII–XVIII ст. з подальшим розвитком історії української літератури. Барокова культура "сприймається передусім як епоха, однак при цьому поняття, які вважалися константами бароко, мають здатність час від часу повертатись, пронизуючи собою сучасність особливо в кризові періоди, трансформуючи різні жанри та індивідуальні стилі" [11].

Загальновідомо, що стиль бароко в українській літературі був домінуючим протягом більше двох століть. За цей тривалий час українське літературне бароко пережило низку метаморфоз у жанровій природі, збагатилося розмаїттям поетичних форм і творчих типів. Найперший стилістичний прогрес помітний у творчості українських письменників-полемістів, насамперед у посланнях Івана Вишенського. Довгі синонімічні ряди, колоритні авторські неологізми, гострі сатиричні репліки, нагромодження риторичних питань, майстерність імітації діалогу – все це надає його творам памфлетного характеру. З іншого боку – поєднання патетичної піднесеності з гротесковою приземленістю, професійне письменницьке вміння в ході богословських міркувань зупинитися на часткових, буденних питаннях – все це дуже показово для барокової літератури. "Від самого зародження на Україні в ній (літературі – С.Т.) вимальовувалися дві ідейні та формальні лінії, які наприкінці XVIII століття однаковою мірою вплинули як на духовну екстатичну лірику Г.Сковороди, так і на жартівливі інтермедії та інтерлюдії, бурлескні вірші мандрованих дяків, а також на творчість деяких письменників, яким історія літератури хоч і приділяє багато уваги, проте назвати їх поетами чи прозаїками можна з великим застереженням" [12].

Між такими двома бароковими "крайнощами" багато місця знайшлося для духовно-релігійних пісень, стилістично ускладнених патетичних церковних проповідей, модерної поезії типу "карміна курйоза", невибагливого силабічного віршування. "Коливання між виваженістю духовних роздумів і рустикальною гротесковістю – типова ознака барокового стилю української літератури XVII–XVIII ст. Тісний зв'язок з християнством (значно більший, ніж в інших літературах) і водночас дуже сильна секуляризація, просто-таки "приземлення" змісту багатьох духовних творів, дають підставу визначити відмінності між провідними ознаками українського та європейського бароко" [13].

Один з вищеперелічених жанрів, породжений естетикою бароко, наскільки був розвинений та доведений до художньої досконалості, що на його характеристиці варто зупинитися окремо. (Ще й з тих міркувань, до речі, що в російській літературі цього періоду цей жанр не лише був нерозвинений, а й взагалі відсутній). Мова йде про релігійну проповідь, яка в XVII–XVIII ст. перетворюється на справжнє мистецтво церковної барокової ораторії. М.Н.Сперанський влучно зазначає з цього приводу:

"Проповідь перетворюється у виставу, обставляється декораціями, священик намагається дикцією заволодіти публікою... Більше того, потрібно було зробити привабливим і зміст. Тут духовенство переходить вже церковні межі; воно вносить у проповідь оповідання, які вставляються між тенденційно підібраними словами" [14]. Найґрунтовніше дослідження в українському літературознавстві про естетичну природу барокової проповіді зробив В.І.Крекотень, виокремивши з-поміж багатьох українських письменників-проповідників творчість Антонія Радивилівського (монографія "Оповідання Антонія Радивилівського. З історії української новелістики XVII ст."). У монографії фахово розглянуто творчість видатного київського письменника-проповідника другої половини XVII століття Антонія Радивилівського, досліджено й опубліковано оповідні елементи, використані в його ораторських творах, які є показовими зразками новелістики в українській літературі стилю бароко. Висвітлено джерела, засоби засвоєння та ідейно-естетичні особливості легенд, анекдотів, фацецій, байок і притч, залучених Антонієм Радивилівським як дидактичні і розважальні приклади до його повчань [15].

Як слушно зазначив І.В.Іваньо з приводу цієї проблеми, українське літературне бароко знайшло "сприятливий ґрунт у формально спорідненому давньоруському риторичному стилі" [16]. Думку про спорідненість стилю бароко з давньоруським риторичним стилем далі розвиває Д.С.Наливайко: "Сучасні зарубіжні вчені вважають ледве не аксіомою, що середньовічна літературно-риторична традиція, котра йшла від пізньоантичного письменства й патристики, відіграла активну роль у формуванні й розвитку різних "національних варіантів" європейського бароко. Особливо ж значною була її роль у східно- й південнослов'янських літературах, які не знали стадії розвиненого Відродження" [17].

Є смисл розглядати специфіку розвитку барокової церковної проповіді в загальному релігійно-християнському культурологічному полі. З подальшим розвитком цього жанру, активним виведенням його на самостійні рейки, відбувалася ще і в такий спосіб християнізація, облагородження українського простору, далеко не зовсім благородного (міжгетьманські змагання за владу, період Руїни й т.п. історичні факти). Силою слова Хаос прилучався до Космосу, світ варварства – до світу культури. Лазар Баранович, здається, став одним з найперших творців української барокової літератури, котрий збагнув високу місію художнього слова та його

носія. Не мислячи свою поезією поза релігією, він (судячи з його текстів) належить до тієї когорти авторів, котрі прагнули не тільки боятися, а й любити Бога як Творця краси й гармонії світу. Його проінята естетичними почуттями релігійність породжувала неповторні поетичні образи. "Християнська містика почала з'являтися перед людьми в розкішних шатах художньої уяви. Такого в Україні не бачили ще з великокнязівських часів. Відбувався ренесанс релігійного мистецтва, названий згодом бароко... Лазар Баранович познайомив українську поезію з містикою сонячного дня, навчив її бачити Бога в палахкотінні барв" [18]. Принагідно підведемо теоретичну мотивацію: "Змінюється зміст самого поняття Бога, в творах... він постає вже не стільки як неблаганний суддя і господь-вседержитель, а як безначальна причина, творець добра й краси і передусім всеблагий людинолюб" [19].

У "Лютні Аполлоновій" Л.Баранович по суті декларує високу місію призначення поета в розбурханому, морально хворому суспільстві, котре нагадує йому країну диявола. Надзавдання цієї місії – тихою, молитовною мовою лікувати своє суспільство, повернути його до ідеалів братерства, християнського милосердя, ветхозавітної душевності:

Пиха єдина в світі панує,
Кожен сусіді ніщо не дарує.
В світ цей прийшовши,
Господь казав вірним:
"Вчись кожен серцем, як я, будь покірним!"
Мало з людей хто дозрів до покори,
Пихою кожен хвалитися скорий.
Кожен з малої причини гнів має,
Кров слабших, гляньте, кругом розливає.
Брат брату недруг, син батьку ворожий.
Скрізь недовіра, і всі насторожі.
Своєї тіні жахаються люди,
Гріхи це чинять, пануючи всюди!

"Українська поезія XVII ст. вже знала чимало гострих політичних творів, але так глибоко в болі й хвороби України вона ще не занурювалась. Такої аналітично правдивої поетичної книги до "Лютні" ще не було... Бурхлива літературна діяльність Лазаря Барановича освячена великою думкою, що народжувалась у надрах культури бароко, думкою про те, що література – не менш дійовий засіб самоутвердження нації, аніж козацька зброя" [20].

Отож схильність до всього божественного, Богоносного в процесі творення літератури породжує і відповідну образну систему, центротворними фігурами якої Ісус Христос та Богоматір Діва Марія – величні образи істинних носіїв "істинних завітів християнства та істинно-християнського життя" [21]. Таким чином зароджується й активно розвивається поезія святого Ім'яславства. Під впливом охудожнення цих Біблійних персонажів породжується ще й численна легендарна та апокрифічна література барокової доби, яка в тогочасному літературному процесі відіграла важливе значення. Вона "виявила сильний вплив на розвиток поетичної творчості народу. Під її впливом виникли: 1) особливий вид народної творчості – легенди, коли в усному оповіданні, в стилі казки передаються мотиви й сюжети книжної легенди та апокрифа; 2) духовні вірші" [22].

Тобто поєднання таких різних зображальних систем, ніби за законом ланцюгової реакції, часто в перспективі стає потім джерелом поетичності. Що все-таки поєднує ці різні системи? Безперечно, це "існування спільної великої християнської картини світу – картини його творення та пов'язаних із цим творенням його теперішнього й майбутнього. Спільна християнська перспектива світу породжує її художню інтерпретацію, в якій триває гул божественного творіння, єднуються верхи й низи суспільства. Воно починається і завершується писаним словом – Святим Письмом. Кожен текст має свій пратекст, спільний для багатьох" [23]. Ненав'язливий моралізм, поетичний спосіб "становлення Буття у слово", тема Божого інобуття, маніфестація єдиносущності людини з Богом, поетична медитація над текстом – ці та багато інших аспектів можемо виокремити, аналізуючи українську барокову поезію в християнській парадигмі. Безперечно, мають рацію Л.В.Ушкалов, О.М.Марченко, зазначаючи: "Однією із головних сфер розгортання християнської філософської рефлексії є проблематика віри й розуму" [24]. "Цьогосвітня бо мудрість – у Бога глупота, бо написано: "Він ловить премудрих у хитрощах їхніх" [25]. Або: "Стережіться, щоб ніхто вас не звів філософією та марною оманю за переданням людським, за стихією світу, а не за Христом..." [26].

Маємо всі підстави зробити такий аналітичний проміжний висновок. Всі без винятку жанри української літератури барокового періоду розвивалися під знаком християнізації, тобто подальшого, витонченішого за середньовічні уявлення, її

розвитку. Українська література XVII–XVIII ст. була підкорена "ідеї рятівної місії Христа" [27] як у поезії, так і в ораторсько-проповідницькій прозі, драматичній творчості і навіть у пародійних жанрах (демократична віршова сатира, анонімні пародії на "прошення", "доношення", листи, гетьманські універсали, юридичні заповіді, навіть знаменитий відпис запорожців турецькому султанові). Виразно помітне "достатньо жорстке протиставлення віри й розуму...", "що поставало у формі протиставлення Христового вчення та "зовнішньої" еллінської мудрості" [28]. при всьому цьому всіма можливими літературними й нелітературними способами утверджувалася боголюдськість Ісуса Христа [29]. Тобто "...втілення Христове мало сенс як засіб переконання наочною парадигмою "простих людей"... Ісусу Христу притаманні три своєрідні риси: споглядач, виконавець заповідей і вихователь інших у добродійності" [30].

Пам'ятаючи про цілісність християнського барокового контексту з його центротворними образами, треба пам'ятати про характер цієї цілісності, яка, за словами Д.Чижевського, полягала у незавершеності, у "безмежності перспективи", у прагненні до руху й зміни" [31]. "Це давало можливість вплітати в інтерпретацію християнських сюжетів суто національні образи й мотиви... Бароковість загальнослов'янського контексту зумовлювала амбівалентність художньої картини світу, існування різних форм одного й того ж смислу" [32].

При розгляді жанрових форм тодішньої поезії слід пам'ятати, що першопочатки їх становлення прискорюються з кінця XVI століття. До цього часу поезія, як багато й іншого літературного та позалітературного матеріалу, відігравала часто суто службову (ілюстративну) функцію по відношенню до інших жанрів, у які вона була вмонтована саме в цій якості. З 20–30-х років, а особливо в середині XVII ст. продовжується і частково й завершується узгодження жанрової системи української поезії, "виникає україномовна поезія в новочасному розумінні терміна. Поетичні форми уже не тільки супроводжують і прикрашають книги, а й набувають самостійного значення. З'являються цінителі поезії. Вірші стають чи не найістотнішим чинником у літературному житті" [33].

Дослідники української барокової поезії зосереджують увагу перш за все на прикладному, етикетному її призначенні: "1) молитовне, покаянне; 2) полемічне; 3) панегіричне (вітальні, поздоров-

чі, подячні, похвальні вірші)...; 4) учительне, просвітительсько-напучувальне, морально- чи релігійно-повчальне; 5) декларативне – проголошення тих чи інших суспільно-політичних, просвітительських, літературних позицій" [34].

Зробимо спробу тематичного розподілу української барокової поезії з огляду на відомі, навіть хрестоматійні, і менш відомі, часто представлені анонімами, тексти. Перша чи не найбільша тематична група – вірші церковно-релігійні (або аскетичні); друга – мілітаристична (героїчна) поезія, яку слід прочитувати в контексті художньо-стильових засад козацької епохи; третю тематичну групу умовно можна назвати кончетистськими (інтелектуально загостреними) творами; а четверту – лібертистські тексти (звільнені від релігійної і світської догматики).

Щодо жанрових спектрів давньої барокової української поезії, то це насамперед – різного виду шкільні декламації, присвяти, епіграми, передмови, післямови та "інші форми прикнижкового реквізиту" [35]. Таке на перших порах жанрове функціонування українського віршування пояснюється його тісним зв'язком зі шкільною практикою. Частково має рацію дослідниця М.Андрущенко, завважуючи з цього приводу: "...тісна прив'язаність до шкільної освіти, власне, і привела до того, що на поезію XVII–XVIII ст. дивилися так само, як і на тогочасну освіту – як на явище схоластичне, далеке від життя і малоцікаве" [36]. Щонайперше ця теза стосується розвитку академічної поезії, критичний погляд на яку неодноразово висловлювали авторитетні медієвісти. Цілком слушне резюме про шкільну поезію М.Сумцова: "Сильно розвивається схильність до віршотворення, схильність, що у кінці XVII ст. переходить у манію, в божевілья, що виключає навіть саму можливість появи строго історичних та філологічних досліджень. Розвивається крайній панегіризм – ясне свідчення загального занепаду духовного життя, доказ втрати строгого морального критерію в галузі політичної і наукової діяльності" [37]. І.Я.Франко дотримувався подібної емоційно-аналітичної думки: "Із великої маси віршування, що наплодила Київська академія в першій половині XVII ст., більша частина має мінімальну літературну вартість. Не тільки незугарна церковнослов'янська мова, що чим далі, тим більше нагинається до московської, але повна нереальність і абстрактність композицій, балакучість у злучі з невмінням висловити найзвичайнішу річ просто і ясно, отсе все показує відчуженість тих віршів від життя, від штуки. Усе зійшло на шкільні

шаблони, кожна тему, чи то з біблійної, чи то з світської історії, трактується однаково, і все разом навіває смертельну нудоту" [38]. Не менш категоричним був і М.Возняк, який висловлювався про те, що "письменство стало в руках київських вчених ремеслом або забавою" [39].

В подібному аналітичному руслі висловлювався також і П.Житецький: "В них (школах) панувала схоластична наука з її важким формалізмом, який розвивав розумові сили на шкоду позитивному знанню. Багато можна сказати проти її односторонньої спрямованості, але то була методична сила, яка могла служити точкою опори для вивчення дійсності. Плодом цієї науки була ціла література, яка так чи інакше повинна була відгукнутися на поточні питання життя, на його тривоги і незлагоди. Не можна сказати, що вона входила в саму суть народних ідеалів і висловлювала їх завжди зрозумілою для народу мовою. Але було б несправедливо заперечувати великий зв'язок її з народним світоглядом" [40]. Отож деякі позитиви, на відміну від висловлювань попередньо згаданих вчених, П.Житецький уже помічає. Саме на подібних позитивах розвитку шкільної барокової поезії зосереджує свою увагу і М.Петров: "...київська наука і література спускалися інколи зі своєї недосяжної відстороненості на землю і служили, в міру своїх сил, політичним, суспільним і національним інтересам країни" [41]. Ще далі пішов у баченні та осмисленні художніх достоїнств української поезії цього часу Д.Чижевський: "Шкільна... наука Академії... не була "середньовічною схоластикою". Це була типова схоластика XVII віку, схоластика поренесансова, барокова, яка синтезувала християнство і античність, якої окремі представники дорівнювалися великим філософам нових часів тонкістю і глибиною" [42].

Отож виразно помічаємо своєрідну еволюцію наукового трактування й узагальнення особливостей тогочасного літературного процесу, в контексті розвитку якого барокова поезія займала чи не найпомітніше місце. Ця еволюція, на щастя, поступово все більше позбавляється вульгарного підходу до літератури, руйнуються трафаретні рамки старої методології, в яких і витримано чимало досліджень учених. Однак цей факт ніякою мірою не применшує безперечного авторитету й наукової потужності класиків у справі дослідження історії української літератури.

Як це не тривіально звучить, але літературний процес будь-якого періоду – це також еволюція, постійний рух уперед (і зовсім

не обов'язково до чогось кращого) в плані жанрово-стильового розвитку, часто – в автономізації окремих жанрів, інколи – руйнації окремих з них, але завжди – творчий пошук нових тем та ідей, породжених самим часом або уявою митця, і активні спроби сучасного їх охудожнення. Бароковий період нашої літератури, можливо, як ніякий інший, максимально заактивізував динаміку цієї творчої еволюції – багатовекторної та різноаспектної за всіма своїми параметрами. Цим, власне, й пояснюється отой різнобій у науковому баченні та осмисленні всіх проблем тогочасного літературного процесу.

З-поміж найголовніших тем української барокової літератури, на якій ця література власне й трималася, є тема людини, людської особистості. Людська проблематика проявляється в різних аспектах: соціумному, вселюдському, у взаємостосунках людина – Бог, людина – природа. Така зацікавленість людською персоною проявляється перш за все тому, що в епоху пробудження національної свідомості зростає зацікавлення загальнолюдськими цінностями і людиною як такою [43]. Людина стає епіцентром літературного простору, тим центротворним ядром, навколо якого групується все "інше" смислове наповнення цього простору.

Літературна барокова людина – це ціле явище. Явище багатогранне, швидкомінливе, суперечливе, зі своїми достоїнствами й вадами, але обов'язково вершинне по відношенню до самої природи: "Всі достоїнства, на частини розділені в природі, в ній (людині – С.Т.) одній зосереджені, і вона є ніби другою силою, якщо не величиною, то повнотою досконалості, рівною цілій природі" [44]. Така інтерпретаційна парадигма зображення людини – пряме продовження ренесансних традицій, художні смаки якого базувалися все-таки на загальновідомій тріаді: цікавість до людини, цікавість до історії та цікавість до природи. Це – з одного боку. А з іншого – концептуальна протилежність зображальним традиціям доби раннього середньовіччя – періоду фактичного тривалого двовір'я, за часів якого людина уявлялася, а головне – почувалася повністю залежним від природи дитям, оскільки за язичницькими канонами природа ототожнювалася із самим Богом.

Відтак у новій українській літературі, маємо на увазі XVII–XVIII століття, чітко заявлені і з різною силою таланту розроблені супроводжуючі барокову людину теми: культ розуму, який допомагає дійти до добра і гармонії; тема морального вдосконалення,

а частіше – самовдосконалення людини через одвічну боротьбу її внутрішніх суперечностей; вічна тема Богопошуку різними шляхами: через аскезу, через страждання, через гріх та його спокуту. Саме таким "людським контекстом" наповнена творчість Феофана Прокоповича, Йоасафа Горленка, Митрофана Довгалевського, Лазаря Барановича, Івана Величковського, Климентія Зіновієва – представників і творців як високого, так і низового українського літературного бароко. Тому є підстави твердити, що саме таким "людським контекстом" бароко збагатило літературний процес не лише на українському, а "насамперед на східнослов'янському терені новими видами і жанрами, цілим рядом нових художніх прийомів і засобів. Все це... прискорювало її (давньої української літератури – С.Т.) еволюційне перетворення в нову літературу. В цьому – безперечно прогресивне значення літературного бароко, особливо на Україні..." [45].

II. Поезія зрілого та пізнього українського бароко як спроба моделювання подальшого розвитку української літератури

У попередньому пункті ми частково окреслили коло тих питань, висвітлення яких потребує детального літературознавчого втручання, а головне – фахового знання особливостей розвитку літературного процесу в Україні періоду зрілого та пізнього літературного бароко – 30-і роки XVII ст. – XVIII ст. включно [46]. Цим і маємо на меті зайнятися під вищезначеним заголовком.

Протягом XVII століття триває процес формування жанрово-стильової системи української поезії. Ця система була абсолютно дотичною із західноєвропейською, виробленою ще добою Ренесансу і відображеною в шкільних курсах поетик. Цю систему у кращому сенсі можна назвати синкретичною, оскільки складалася вона з різномірних елементів: класичних (античних), середньовічно-фольклорних та власне барокових. Вона стала кісткою макроструктури новочасного європейського письменства, а згодом зазнавала змін і доповнень, але радикально не перебудувалась аж до наших днів [47].

З приводу цього є сенс пригадати на перший погляд нелітературознавчий термін – "трансплантація" (Д.Лихачов). Мова йде не про механічне перенесення окремих жанрів чи жанрових ознак, навіть цілісних творів з одного культурологічного поля в інше, а про органічне продовження їх творчого життя в новий час і

в нових естетичних умовах. "У процесі вживлювання цієї системи в українську літературу перебудовуються традиційні середньовічні жанри, що сформувалися в письменстві візантійсько-слов'янського ареалу впродовж попередніх століть. Вони поступово наповнюються новим змістом і починають виконувати нові функції, внаслідок чого змінюють свій характер і свою структуру" [48]. Зокрема це стосується жанрів метафізичної (зануреної в тексти Святого Письма) поезії, що сягає своїми основами християнської літургічної гімнографії. Відбувається художня трансформація середньовічних віршових жанрів у новочасні та перенесення жанрів, витворених у західноєвропейських літературах в епоху Ренесансу, на східноєвропейський, зокрема український ґрунт [49]. Тобто термін "трансплантація" в нашому контексті з логічних міркувань можна змодернізувати і стракувати вже як "неотрансплантація".

Мова йде насамперед про віршові жанри світського характеру, запозичені з античної, давньогрецької і давньоримської поезії. Очевидно, естетична потреба в таких творах була. Зумовлена вона як внутрішніми чинниками в Україні, так і зовнішніми впливами, зокрема через польське посередництво.

Більше того, в той час існувала в літературному житті України навіть ціла ієрархія жанрів. "Із жанром пов'язувався певний стиль, чи стильовий реєстр, вироблялися моделі жанрів. При цьому не було чіткого розмежування категорій роду і виду, чіткої систематики поетичних жанрів" [50].

Повернемось до тематичного розподілу української барокової поезії XVII–XVIII ст., спроба якого була зроблена в попередньому пункті нашої роботи. Не претендуючи на універсальність тематичної диференціації, виділимо все-таки найголовніші тематичні блоки тогочасних поетичних текстів, з-поміж яких виокремлюються:

- 1) аскетичні (церковно-релігійні твори);
- 2) мілітаристичні (героїко-патріотичні);
- 3) кончетистські (інтелектуально загострені);
- 4) лібертичні (звільнені від релігійної та світської догматики).

Завважимо наперед: про явне домінування одних тематично наповнених текстів над іншими мови вести не доводиться. Більше того, у творчому доробку одного й того ж поета можна чітко помітити оце "тематичне рівноправ'я". Насамперед маємо на увазі творчість Івана Величковського – "головного фігуранта" на-

шого дослідження. Всі заявлені теми цим поетом розроблені з більшою чи меншою мірою художності: його християнська лірика, котру можна узагальнено назвати авторською поетичною Біблією; його хрестоматійний панегірик "Вірші до Івана Самойловича"; модерні "штучки поетицькі"; численні перекладені з Джона Овена епіграми явно гострослівного, парадоксального характеру з доволі несподіваними поворотами думок як для віруючої людини (що, ясна річ, продиктовано самими законами цього жанру). Творча еkleктика? Можливо. Але це еkleктика у якісно вищому розумінні, а не в буквальному, що саме по собі може передбачати художній несмак, відсутність зображальної гармонії. В барокові часи ведемо мову про барокову еkleктику як одну з ключових естетичних засад цього стилю: ідейно-тематичне поєднання високого й низького, трагічного й комічного, небесного й земного (гріховного) і т.д.

Наразі зробимо спробу аналітичного огляду української барокової поезії за умовною схемою поділу на тематичні блоки, яка фігурує вище. Насамперед – загальна формула про те, що "українська поезія XVII–XVIII століть не раз дає можливість переконатися, що світ програмно зведений до тексту" [51]. Є смисл наголосити на тому, що в даному разі поняття "світ" двопланове: світ матеріальний, з усім проявом своїх реалій, та його "художній двійник" – літературний образ світу (або картина світу). Отож маємо всі підстави сприймати той чи інший поетичний текст як стрункий образ світу. Та й усю барокову літературу – не як дзеркало, а як багатогранний образ світу. "І складається цей образ із культурних символів" [52]. Але мова про художню барокову символіку світу піде трохи згодом.

Серед складових тематичного наповнення аскетичної (церковно-релігійної) поезії щонайперше вказуємо на мотиви Богопошуку, маніфестації єдиносущності людини з Богом, постійна (аж до заштампованості) присутність християнської категоріальної тріади "гріх-провина-спокута", а також "світові" мотиви, які у практиці християнської аскези означають пристрасть до всього людського, епікурейського, і в згаданих текстах знаходять відповідне відображення – від нейтрально-неприйнятного до відверто-засуджувального з обов'язковими при цьому закличками покаятися. Вірші цієї тематичної групи щедро наповнені висловлюваннями зі Святого Письма, а конкретніше – з Євангелій, з іменами святих, канонізованих православною церквою. "Цікавий тут підбір імен: це все – імена досить-таки популярні в народній

літературі... (Михаїл, Гавриїл, Варвара, Миколай – С.Т.); їм присвячується цілий ряд духовних віршів і народних легенд, а також малярських зображень, що отримали популярність (ікони, картинки)" [53]. В такий спосіб в аскетичній бароковій поезії поступово складалося канонічне тлумачення Біблії, "а всілякі спроби "Письмо Святе на свою волю керувати" відтоді починають розцінювати як єретичні викрутаси. Відтак до свідомості християнських книжників міцно входить також префігуральний аспект співвідношення Закону і Благодаті" [54].

Можна твердити, що тексти такого змістового наповнення стали своєрідним посібником з правильного розуміння Біблії, виправданням та захистом істини від її викривлень лжеучителями, а також керівництвом до розуміння багатьох незрозумілих у ній місць. У цьому полягає чітко заявлене місіонерське призначення поезії такого ґатунку, оскільки саме така література веде "до осягнення всесвітнього символу, Божественної метафори, йдучи сходинками пізнання від видимого до чуттєвого, від чуттєвого до промовленого слова,... від зовнішнього до потаємного" [55].

Окремо слід сказати про те, що в барокові часи все більше набувають популярності вірші, приурочені до різних релігійних свят, насамперед Великодня, Різдва, Водохрещі, Іоанна Хрестителя, Святої Трійці, Всіх святих і т.д., "складені як у серйозному, так і в бурлескному тоні. Сюди ж належать ліричні медитації молитовного, покаянного і напучувального змісту; полемічні інвективи проти іновірців, єретиків, одступників; роздуми на філософсько-релігійні теми, часом пройняті мотивами соціальної критики" [56]. Відтак з-поміж найпопулярніших мотивів церковно-релігійної барокової поезії "відкритим текстом" прочитуються мотиви несталості й швидкоплинності людського життя, осудження суєтності в погоні за багатством, розкішшю, рівності всіх перед смертю незалежно від родовитості, статків, маєстату, елегійні роздуми про добро і зло з християнської точки зору, про щастя миттєве й вічне тощо. "Діапазон стилю цієї поезії розгойдується від урочистості гімну чи оди до бурлескної гротескності напівнародної жартівливої пісні. Серед метафізичних, релігійно-філософських віршів чимало безсумнівних шедеврів барокової витонченості. Щодо цього виділяються великодні поеми Андрія Скульського та Іоанікія Волковича, Лазаря Барановича та Димитрія Туптала, "вінці" Варлама Ясинського..." [57]. Продовжити цей ряд можна іменами Івана Величковського, Софронія Почаського, багатьма анонімами.

Проте не з одного лиш Святого Письма духовні вірші брали свій початок. Ще одним, не менш потужним і багатим за тематико-мотиваційними параметрами джерелом, були для письменників апокрифи – твори, які завжди викликають і здоровий, і нездоровий інтерес, але головне те, що інтерес цей – постійний. На цьому наголошує В.І.Резанов: "Джерелом для духовних віршів служать тексти з одного боку канонічні, з другого – апокрифічні. При цьому спостерігається різниця у способах користування джерелами, у способах поетичного відтворення сюжету в обох групах. Якщо текст взяти канонічний, то автор бережно ставиться до нього і відтворює його дуже точно. Якщо ж джерело апокрифічного змісту, то ставлення до нього більш вільне. За змістом духовні вірші поділяються на такі групи: 1) ветхозавітні (плач Адама, якщо співставити його з апокрифом про Адама і Єву, то джерело буде зрозуміле); 2) новозавітні: опрацювання мотивів про народження Ісуса Христа, потім сон Богородиці, вірші про багатія і Лазаря; 3) ті, що передають життя святих (як канонічні, так і апокрифічні)... Передавання схоже на добросовісний переклад, – так мало внесено (автором) особистого елемента, частки власної фантазії. Змінилася лише зовнішня форма: прозовий виклад змінився на віршовий..." [58].

Насамкінець з приводу художніх особливостей аскетичної барокової поезії зробимо такий висновок: образно-тематичне наповнення текстів такого ґатунку базується на пратекстах. Різномірність їх інтерпретація, спричинена багатоаспектністю християнського світогляду, неоднакового рівня талантів письменників, обмеженістю чи необмеженістю творчої уяви – все це складає для нас дослідницький інтерес. Тексти цього тематичного блоку явно не розважального характеру, а такі, працюючи над якими, потрібно знати і зміст книг Святого Письма, і хоча б прописні істини з біблеїстики, а точніше – вищій критики Біблії.

Другий тематичний блок барокової поезії ми назвали віршами мілітаристськими (або героїко-патріотичними). Пояснення існування в українській літературі самих таких творів вимагає хоча би міні-історичного екскурсу в добу гетьманщини, часи Запорозького козацтва, похмурий період Руїни. Приблизно в часи Самойловича й Мазепи починається епоха мілітаризації українського життя і української культурної свідомості. Це досить своєрідна епоха, оскільки сам український мілітаризм був своєрідним – благородним, оборонним, патріотичним по відношенню до народу, але, на

жаль, не позбавлений небезпечних тенденцій дегуманізації суспільної свідомості. Однак альтернативного шляху для України в другій половині XVII століття не існувало. Оточені з усіх боків арміями трьох великих імперій, українці почувалися заручниками складної політичної гри, до якої вони самі були причетні хіба що в ролі потенційної жертви. Невідомий, але з власним іменем поет кінця XVII століття Іван робить поетичну констатацію картини світу:

Тут за України поміж потентати,
Польським і турецьким почалися раті.
Всяк її під себе прагнув покорити,
Або вже до краю, бідну, розорити.
Та російська сила ворога одбила,
Боронити землі власні понудила.

За таких умов єдиною гарантією суверенності стало збереження в Україні військового стану, запровадженого ще за часів Богдана Хмельницького. Визвольна війна під його проводом офіційно закінчилася, але Україна й далі почувала себе як один великий військовий табір. Лише такий мілітаризований державний устрій дозволяв боротися з агресією з півдня й заходу, а також асимілятивним тиском зі сходу. Озброєний козак, а тим більше лицар-запорожець, як реальна особистість, а затим – як літературний персонаж залишався живим втіленням сподівань на краще майбутнє, носієм ідеї свободи, волелюбності українського духу. Тема українського патріотизму в поезії часів Руїни гетьманських "монархій" Самойловича й Мазепи монолітно перепліталася з темою козацтва, його романтики й героїки. Цікавий з цього приводу зразок такої військово-патріотичної творчості – вірш О.Бучинського-Яскольда "Охоча стежка"(1678), де поет просить у Аполлона швидких крил, аби він міг встигати за козацькими загонами й творити вже на місці боїв свої "тріумфальні вірші":

В сімдесят і восьмий рік, о миле жовнір'я,
Хто Пегасів лет подасть чи з голуба пір'я,
Щоб за вами я літав у кожную хвилину,
Як ви б'єтесь чи йдете кудись до спочину.

Козацької романтики й наснаги вистачило б на кілька століть розвитку української поезії. Проте захоплення батально-військовою тематикою з часом почало приводити до зовсім несподіваних результатів. Характер військових дій на півдні поступово змінювався. Визвольна війна українського народу стає лише часткою стратегічних планів російського царизму, які передбачали загарб-

ницькі акції (захоплення татарських володінь і деяких турецьких територій). Відповідно до цих метаморфоз у військовій політиці на зміну волелюбним поетам приходять поети оборонно-наступальних дій. Змінюються теми, образи, настрої. Героїзм української людини вимірюється тепер кількістю ворожих трупів. Оспівуються гори полеглих і ріки крові, що течуть під чоботами переможців. З'являються живописні зображення жорстоких розправ над мирними людьми, смакування натуралістичними видовищами мук переможених. Відчувається, що поезія занадто довго йшла услід за Марсом, звикла до жорстоких законів війни, зачерствіла душею. Під впливом суворох настроїв найосвіченіші, найвишуканіші поети у своїх творах стають кривавими. Складається враження, що вони дістають якесь хворобливе задоволення від своєї демонстративної зради миролюбних і гуманних ідеалів стародавніх античних авторів та своїх недавніх попередників, які проклинали будь-які війни, в тім числі й визвольні, за їх кров і жорстокість. Поет-інтелектуал С.Яворський пише, невідомо до кого звертаючись:

Сатурнів хочеш Злотий вік хвалити,
Хвалю залізний чи зі сталі литий.
Бо на м'якому Слава матраці
Лягать не звикла – на кривавім плаці,
Йде крізь огнисті Марсові до слави шляхи пиляві.
Кого час в Книгах Вічності лишає?
Того, хто мужньо кривцю розливає,
Той запис ворог буде вишивати, нас уславляти.

С.Яворський, як бачимо, натхненно оспівує війну та її наслідки: зруйновані міста і спалені поля. Хто стоїть за займенником "ми", – зрозуміло, адже сама книжка "Луна голосу, що волає в пустелі" (1698) була присвячена Іванові Мазепі. А ким же тоді представлене присутньо-відсутнє "ви"? Якщо "ми" (разом з гетьманом) – за нову поезію війни, за мобілізуючу лірику, за славу, вписану до "Книги Вічності", то літературно-опозиційне "ви" – це творці старої як світ і нікому не потрібної в жорстокі часи поезії утвердження миру і спокою.

Прихильником культу лицарства й мілітаризації української поезії зарекомендував себе знаменитий військовий і культурний діяч того часу Пилип Орлик. У його книзі "Гіппомен Сармацький" (1698) йдеться про другий Кримський похід російсько-українського війська 1695 року на чолі з В.Голіциним та І.Мазепою. Але

патріотично-оборонний аспект зображення цього походу поступається, відходить на другий план відносно загарбницьких планів царизму щодо Криму. Відповідно з лицарсько-мілітаристичними настроями помітно змінюється й уявлення про психологію учасників війни. Мова вже йде не про вимушений опір миролюбних людей агресивним планам ворогів, а відверто вихваляється сила, що нищить усе живе на своєму шляху, підноситься на щит слави право сильного вдиратися на чужі території:

А молодь жвава трацькі криваво шиї ламає,
Геть, гетьте, гімни, де Марс у роботі,
А руські юнаки воєнні знаки
Зводять і будять до рицарства й цноти.
Булат як гримне, з корінням вирве мирт зелений,
Гімнів не більша, де меч є лиш кров'ю багренний.

Пилип Орлик переконаний, що справжня вікопомна слава досягається лише ціною великої крові. У залитому кров'ю славлюбстві лицарської поезії П.Орлика важко знайти щось людське. Це художня атмосфера, наповнена агресією, абсолютно антитетична отій тихомолитовній у аскетичній поезії, атмосфера нагнітання страху. Але "очевидно, і зображення страху вимагає міри, внутрішнього такту і найголовніше – збереження внутрішніх пропорцій, глибинної мотивації" [59]. Однак потяг до гармонізації картини світу в поезії такого змістового наповнення явно відсутній.

Війну заради війни, подвиги заради подвигів оспівує й П.Терлецький. Він прославляє військовий талант свого патрона Б.Шереметьєва незалежно від того, в яких війнах він проявляється. Поета ніби й не цікавить, заради чого ллється кров на півдні України. Для нього всі герої, починаючи з Гектора й Геркулеса, – на одне лице. Вони йдуть "крізь ріку криваву", прагнуть слави та багатства. Поетів ідеал – юні лицарі, що купаються в ріках крові:

Хто тільки рушив крізь ріку криваву,
Пливе щасливо у відвічну славу,
На відпочинок до портів гонорних, золотодворних.

За "воєнним арматним лиском", "заліза блиском" вже важко побачити людське обличчя. Саме так, як металева людина, зображений Б.Шереметьєв у цьому вірші. Від власне людини лишилася тут абстракція мілітаризму, закута в лиск криці:

Ніяк інакше у житті тривають,
Як груди вкуті у залізо мають,

Не злоті тоги, ні коштовні руди їм красять груди.
А ті военні арматні лиски
І крицянії від заліза блиски.

Духовну порожнечу мілітаризованої поезії швидко заповнювали пристрасті, які не мають нічого спільного із справжніми культурними цінностями. Серед них проповідь жорстокості посідала не останнє місце. Принагідне з цього приводу спостереження В.Шевчука: "Твори ці писалися на гарячій від воєнного полум'я та крові землі, образно кажучи, "в пороховому диму", вони славлять героїв, засуджують лихочиння, закликають до єдності, консолідації сили; поети оплакують померлих і загиблих, оплакують Руїну, в яку потрапила земля, оповідають про долю полонених у бусурманській землі,... щоб піднести бойовий дух, оспівують свободу" [60]. Ясна річ, що далеко не всіх мілітаристських текстів ця теза стосується. Тим більше, якщо поведемо мову про ще один. Анонімний "Короткий опис Сіркових діянь" – це по суті зразок опоетизованого свавілля надлюдина. Автор-анонім, наслідуючи філософів і митців Ренесансу, прагне прикрасити образ козацького ватажка розповіддю про його здатність вдаватися до так званої розумної жорстокості. Один з епізодів твору відтворює криваву різанину, яку вчиняють запорожці в татарському селищі, аби змусити ординців замислитися над наслідками своїх нападів на християнські землі. Це, так би мовити, свідоме виховання жорстокістю, пропаговане ідеологами Ренесансу. В "Описі" воно виглядає так:

І на села й татарські паланки козаки раптово упали,
Заставали жінок і дітей, і татар густо трупом вкладали –
Тоді інші орди в Польщу на війну ходили,
Там старого й молодого в татар не лишили.
Там одних розпинали, ще й клюкою їх до хреста прибивали
Чи до стінки, – це кожного вуха почути добре мали,
В татарчат ноги зв'яжуть і вішають їх на жердинах –
Сплюндрували осади очаківські всі в поганина.

Як бачимо, потяг до всього нелюдського, ідея каїністики знаходить тут свою повну реалізацію: неймовірні злочини, катування, кров, смерть іще безгрішних дітей. Далі продовжувати цей смисловий ряд не обов'язково. Зрозуміло й так: поезія такого типу сьогодні потребує нового прочитання і що найважливіше – нового аналітичного осмислення.

В українській поезії барокового періоду є ще один твір, до того ж, хрестоматійний, автор якого також цікавиться каїністикою, картиною жаків, смертей, – тобто всього нелюдського. Це віршовий діалог Семена Дівовича "Разговор Великороссии с Малороссиею"(1762). Як знавець української минувшини, автор вважав: хоч козаки під час війни й чинили жорстокості, але сама жорстокість не була їм властива. Вдаючись до нелюдських вчинків, його персонажі, як і герої "Короткого опису Сіркових діянь", щось наслідують, щось пригадують, діють за чужими зразками:

Колись, у п'ятсот п'ятім, татар ми побили,
Вогнем-мечем всю землю татарську покрили,
Виборне козацтво полками своїми
Змагалось кроволійно з краями чужими.

Виходячи із загального контексту діалогу, не можна не помітити, що персонажниця Малоросія з усіх сил хизується перед Великоросією колишньою героїкою. Чому хизується? Тому що Великоросія провокує її на таку поведінку, задаючи запитання аж занадто принизливого характеру, відповідаючи на які Малоросія або виправдовується, або, як видно з наведеного уривка, демонстративно хизується кривавими справами. "Життя, взяте в такій перспективі, постає як потік страху" [61] – страху, пов'язаного з одвічною боротьбою Божественного і диявольського, сили конструкції і деструкції, духу творення і руйнації. Кому-кому, а С.Дівовичу – достатньо освіченій людині як на ті часи – не гоже було б забувати про створеного його попередниками в XVII столітті образу воїна-ратая, покликаного самим Богом стати до битви і взятися за зброю. Натомість поет змальовує страшний образ нещадного месника, демонічного посланця смерті, перейнятого почуттям помсти, ненависті й нищення, що сидить на престолі гріха. В діалозі, який власне й діалогом у повному сенсі назвати не можна, зафіксовано останній ступінь мілітаризації української поезії й самого образу козака.

Багато відомих поетів XVII–XVIII ст. все ж таки добре усвідомлювали, що тривалі війни і пов'язана з ними мілітаризація суспільної свідомості не сприяють розвитку культури, вихолощують духовність, породжують людей, здатних лише на вічну ворожнечу й каїністику. До таких належать І.Орновський, І.Крщонович, Л. Баранович:

О, як прикро і слава vzdолбляється кшталтом,
Коли штурмом у вічність вдираються гвалтом.
(І.Орновський).

Хто-бо залізом та й мир здобуває –
Праця даремна, даремно і дбає!
Ходить з мечем хто, той миру не хоче –
Тільки на кров той розширює очі.

(І.Крщонович).

Кровопролиття в Україні не надихало й найавторитетнішого в тогочасних літературних і політичних колах поета Лазаря Барановича. Він творить вірші, котрі нагадують молитви за мир:

Коли ти води вгамуєш, Пане,
Вгамуй і кривцю, нехай перестане!
Потопом землю не дав ти залити,
В кровавім морі не дай нас втопити!

Найвражаючий зразок його миролюбної поезії XVII століття – це, висловлюючись сучасною мовою, – молитва за Україну:

Так, як на човен хвилі налітають,
На Україну лиха нападають.
Ні, іще гірше! Човен весь крає,
А Україна в крові потопає.
Пане, водою правиш і вітрами,
Хай же стихне буря над нами!

"Марсіалізм" панував в українській літературі досить довго. Це пояснюється не якоюсь войовничістю, закладеною в характер української людини, а самими обставинами українського світу, в якому протягом двох століть чоловіче населення не могло відпочити від війн, охолонути від кривавих пристрастей, відчутти смак мирної праці. Але з 20-х років XVIII століття потроху активізується процес процес лібералізації українського життя. Войовничо-лицарський пафос поступово вивітряється з поезії, натомість лишаючи по собі місце для роздумів над реальним світом.

Третім тематичним блоком барокової поезії ми виокремили кончетистські тексти. Це особливий тип українського віршотворства. Здивувати й захопити розбещеного на кращих зразках барокової поезії читача було вже не такою простою справою. Тому створення якихось особливих текстів, з явним домінуванням форми над змістом (за умови, якщо ця форма не пустопорожня), що мало продемонструвати гострий розум автора, вимагало розвинутого в душі модернізму таланту й неабияких творчих зусиль. "Піонерами" української барокової літературної кончети були Лазар Баранович, Іван Величковський, Митрофан Довгалецький. Під їхніми перами виникав новий тип літературної

творчості, нові форми спілкування поета й читача. Створювалася атмосфера літературної гри, змагання в інтелектуальній гостроті, дотепності. Авангардисти XII–XVIII століть дивились на поезію по-своєму, як на предмет інтелектуального розвитку, що було зрозумілою справою не для всіх. Усвідомлюючи це, Іван Величковський дає спеціальні пояснення у своїй передмові до "Млека": "Упевняю теж ласкавого читателя, иж если сіи верши моє скоро пройдет, не уважаючи, що ся в кождом за штука замыкает, мало або жадно не отнесет пожитку. Леч если над каждым вершиком так ся много забавит, аж поки зразумеет, що ся в нем за штука замыкает, велце ся в них закохаает. Гды ж тут жадних простих (которых и простаки складати могут) не маш вершов, тылко штучки поетицкие... А прето, ласкавый чительнику, если з них хочеш отнести утеху, долго поймуи их, и если бы ся которая штука здала быти до поймования при трудною, слушная реч, едного и другого призвавши, сполне ся домышляти" [62]. Аби зрозуміти інтелектуально гострі, парадоксальні, а часом і зовсім незрозумілі "штучки поетицькі", зовні ніби й простенькі, написані часто з гумором, Іван Величковський радить добре подумати над ними або й порадитися з посвяченими в таку літературу людьми.

У своїй пристрасті до парадоксів, абсурду й таємниць кончетисти XVII століття багато в чому випередили свій час. Вони були також схильні думати, що "людський мозок любить усе незрозуміле" (Р.Магрітт) і тягнеться до цього з причини невгамовної жадоби до пізнання. Тому кончетистська поезія – це поезія гри та розваг для інтелектуального товариства. Як тут не згадати лаконічну фразу Йогана Гейзінга: "Всяка поезія породжується грою" [63]. Допоможе розшифрувати цю формулу сам Йоган Гейзінга: "Поезія у своїй первісній культуротворчій якості народжується у грі і як гра – священна, безперечно, гра; але завжди, навіть у своїй всященності, вона ступає на грані веселого самозабуття, жарту й розваги" [64].

Естетизована барокова кончета була на свій час явищем незвичайним для багатьох її сучасників. Вона вимагала від читача вміння розуміти примхливу мову імпровізацій, що в часи панування нормативної поетики траплялося досить рідко – лише у колі знавців і шанувальників поезії такого ґатунку. Отож логічно вибудовувався авторсько-читацький ланцюг: барокові поети – для барокового читача. Глибокі думки все-таки часто залишались непрочитаними, "вкритими непрозорим шаром складних асоціативно-

метафоричних образів, що дихали вже передчуттям поетики ХХ століття. І справді, у віршах Лазаря Барановича є вже якась "вінграновщина" – тонка й натхненна гра звуковими, зоровими й смисловими асоціаціями" [65]:

Грудень нам груддя наробить з болота,
Добре і груддя, коли б груддя злота.
Злото – болото, тож грудю ту злоту
Май за болотну для себе роботу.
Скільки ковтнуло людей те болото,
Злото кохали, болотнее злото!

Обстоюючи право на існування не всім зрозумілих віршів, Лазар Баранович висловлює своє поетичне кредо, яке і в наш час здається занадто сміливим: "А недоступне те, що гарне". Пізніше цей постулат стане "основним положенням ірраціональної поетики Бароко, згідно з яким чіткість, ясність і зрозумілість не є визначальними властивостями прекрасного. Воно має бути насамперед чимось незвичайним, дивним, загадковим і незбагненим до кінця" [66].

Набагато далі за свого духовного й творчого навчителя Л.Барановича пішов у розвитку й модернізації барокової кончети Іван Величковський, а півстоліттям пізніше – Митрофан Довгалецький, який, критикуючи своїх попередників за "поетичні викрутаси", згодом сам на них спокусився. Довгалецький з часом збагнув, що за поетичними загадками стоїть реальність якогось іншого, алогічного світу, інобуття. Випереджаючи художню практику сюрреалістів, він показує, як близько до нашого щоденного життя знаходяться кордони незвичайного. Треба зробити лише один крок убік від буденної свідомості, аби побачити, що все сутнє живе подвійним життям. І "тут", і "там", – у світлі розуму й водночас – серед сутінок фантазії. Так, наприклад, звичайна буква "А" – це:

Альфа, Альфей величезний, і буква, і початкова,
І голосний також перший, стоїть на початку будівлі,
В Азії є на чолі, перший голос малої дитини.
Тисяча, також триножник, подвійна У, разом дві стежки,
З'єднані двічі, Меркурія лоб, голова теж Медузи,
І п'ятдесят у слов'ян, і що роги, сполучені разом.

У бароковому літературному процесі така, здавалося б, несерйозна річ, як літературна загадка, залишилась єдиним видом художньої творчості, де ще зберігались можливості для

демонстрації механізмів абсурдного мислення. М.Довгалевський вводить до своєї "Поетики" цілий розділ – "Про загадку як поетичні твори". І в цьому проявився його неусвідомлений (а можливо навіть цілком усвідомлений) потяг до поезії, що існує за межами здорового глузду:

Гарно чотири подібні сестри так біжать по дорозі,
Наче б змагались вони, та однакова праця в них завжди.
Близько одна однієї біжить, та догнати не може.

Саме так опоетизовані М.Довгалевським колеса од візка. Про корабель М.Довгалевський пише такий загадковий абсурд:

Син я прекрасного лісу, швидкий і великий несуюся,
Завжди супутників сила юрбою мене супроводить,
Безліч доріг я проходжу, та сліда ніде не лишаю.

Ці та подібні до них загадкові тексти несуть у собі елемент незбагненності – складової особливого типу естетики. Ця естетика базується на цікавому різновиді парадоксу – в зовні розважальних кончетистських текстах і текстах насправді немає нічого розважального. У вірші-загадці про сон Довгалевський пише: "Хто я такий, то не знає ніхто, хіба очі закрие". Адже той, хто закрие очі і навіть засне, все одно не дізнається, що таке сон, бо все, що відбувається з людиною уві сні, перебуває поза межами людської свідомості.

Оригінальним для барокової кончети є розроблений поетами мотив луни – загального відгону природи на голос людини. Згодом, у часи романтизму, він набув дальшого розвитку, і поетиромантики мову вели вже не про луну як фізичне (акустичне) явище, а як про містичний, надчуттєвий голос природи і про здатність митця та його творіння розмовляти з ріками, лісом, морем, полем, хмарами і т.д. (Згадаймо шевченківського Перебендю, котрий у своїй емоційній розхристаності йде на розмову саме з природою, а не з людиною, бо природа, на відміну від людини, ніколи не фальшивить). У поетиці бароко вірші такого типу називаються резонуючими. Іноді в таких текстах можна вловити цілком відкритий зміст. Так, у вірші М.Довгалевського на честь архієпископа Рафаїла Заборовського луна не тільки механічно віддзеркалює голос людини, а й здійснює спробу ввійти з нею в повноцінний діалог:

Ти назови нам, луна, що живеш у долинах вузеньких,
Пастиря славне ім'я. Чом так звучить. А луна: "учить".
Наші молитви всі сходяться в небі, і знов луна: "ебі".

Наш проводир Рафаїл, повний любові. Луна: "бові".

Муза моя йде за ним і співає. Луна: "кохає".

"Жий, отче", – зичить тобі наш Аполлон. А луна: "поллон".

Поетичний зразок ще змістовнішого діалогу поета з відкритим простором яскраво демонструє Іван Величковський. Природа вже не спить, вона мислить і відповідає на запитання голосом Бога чи його найпершого людського творіння – Адама:

Что плачеш, Адаме: земного ли края ?

– Рая.

Чему в он не ввійдеш, бочиш ли ся браны?

– Раны.

Или возбранен тебе вход внутр его победно?

– Бедно.

Или возбранен тебе вход ест херувими?

– Ими.

Откуда деет ти ся сицевая досада?

– С сада.

Кто ти в саде снеть смертну попаде от древа?

– Сва.

То стеши слезами не без вины поле?

– Оле.

Віршова гра в запитання й відповіді тут відіграє суто службову функцію по відношенню до самої ідеї "Еха". Насправді поетові вдалося зробити колосальну справу – передати сутність людського існування в її "після-яблучний період" через відтворення найвідомішого (навіть для невіруючої людини) ветхозавітного епізоду вигнання Богом з раю перших "дітей своїх" і водночас найперших прабатьків людського гріхопадіння Адама та Єви.

Насамкінець про барокову кончетистську поезію зробимо проміжний висновок: такого роду зовні розважальні тексти можуть бути сповнені щонайглибшого й найглибиннішого змісту хоча б тому, що більшість із них має пристойний "літературний фундамент" – фрагменти чи ремінісценції книг Святого Письма. А те, де прямо чи опосередковано присутня Біблія, – завжди ціниться і не втрачає своєї вартості ні за яких змін.

На черзі – повести мову про лібертистську українську барокову поезію, тобто ті тексти, в яких відкрито-демонстративно пропонується вільна людина з різними станами своєї душі, але обов'язково вільна від релігійної і світської догматики. Щонайперше відносимо до цієї тематичної групи поезію індивідуального

життя, інтимних почуттів і переживань, "пов'язаних не із взаєминами людини й Бога (це сфера метафізичної, релігійно-філософської, духовної лірики), а із земним життям людської особистості, із взаєминами між людьми, поезія, яка розквітла на повну силу у XVIII ст." [67]. У цих віршах з різною силою таланту охудожнені соціально-побутові явища і процеси: несправедливість, антагонізм між "сильними світу цього" і звичайними людьми, лиходійство, продажний суд, гірка сирітська доля, злиденне бурлакування на чужині, інтимне життя (в тім числі й еротичне).

Названі в тематичному плані тексти відомі з публікацій О.Брюкнера, М.Возняка, М.Грушевського, Г.Нудьги, В.Перетца, І.Франка.

Ідея свободи в людському вимірі земного життя – чи не найвиразніша ідея, закладена в сам процес сюжетотворення, характер конфлікту того чи іншого тексту названої тематичної групи. Відповідне й образне наповнення: як правило, це справжні носії духу свободи, перш за все свободи внутрішньої. Безпомилково буде твердити, що справжнім "лицарем святої борні" (В.Шаян) за свободу і в українській літературі, і в розвитку української філософської думки є Григорій Савич Сковорода. "Великий, вільний дух – магатма – визволення від влади темних сил, від усяких обмежень матерії, жаги і пристрастей усюди й ніде міг би знайти собі батьківщину: на сонці, на зорях, на землі, на заході і на сході, в часі й поза часом. В такому смислі Сковорода... виростає у явище всесвітнє" [68].

Під знаком свободи як художньої домінанти розвивається багато жанрових різновидів української барокової поезії. Але оскільки саме поняття "свобода" всеосяжне, то саме цю настроєвість можна відчувати і в історичній, і в героїко-патріотичній, і в християнській, і в кончетистській поезії. Тому звузимо широкий спектр лібертистської поезії до якогось одного аспекту. Наприклад, до інтимної лірики.

Тогочасна любовна лірика розвивалася поза приписами старої шкільної піітики, яка не визнавала такого жанру поезії. В силу особливостей навчального процесу в Києво-Могилянській академії, інших школах кохання не могло бути темою шкільних риторичних вправ. "Зате любовна лірика буйно розцвітала в усній поезії... і побутувала якоюсь мірою в освічених колах суспільства, що не могло не позначитися на розвитку лірики в письменстві. Це переконливо засвідчили старовинні збірники віршів і пісень" [69].

Мотиви любовних віршів різноманітні: як щасливе, так і нещасливе кохання, родинне життя, інтимні переживання героїв відверто секуляризаційного характеру, обов'язкова присутність "любовного трикутника" як з гармонійним, так і з дисгармонійним вирішенням інтимного конфлікту. "На противагу штучній шкільній ліриці любовна поезія пройнята щирими почуттями, висловленими в більш природних формах. Здебільшого вона близька до народних ліричних пісень, хоч і в ній помітні впливи певних літературних традицій" [70].

Досліджуючи поетику еротичної поезії барокового періоду, Д.Чижевський зазначає: "...Через порівняння (мабуть, запозичені з старшої народної пісні) і через описи оточення, де розвивається "роман", еротична поезія приводить до "лірики природи". Загалом же стильовий діапазон її досить широкий – від риторичних засобів народної пісні до "фразеології виразно панської" [71].

Цікавим видається той факт, що чимало текстів такого ґатунку вщерть наповнені або іменами античних богів, або "їхнього найближчого оточення" – муз, наприклад; або відомими "світовими іменами" чи ремінісценціями їх творчості. Здавалось би, така присутність тут аж ніяк недоречна, адже "поетична територія" взагалі-то віддана іншій сфері – сфері людських почуттів. Але в рамках барокової естетики поєднання на перший погляд непоєднуваного – цілком органічна річ.

Ще один момент не можна обминути увагою. Для любовної лірики "характерний певний "егоцентризм": увага зосереджується не на об'єкті, а на суб'єкті почуття. Образи "милої" чи "милого" великою мірою абстрактні, не конкретизовані, не індивідуалізовані, окреслені взагалі" [72].

Якщо духовна лірика XVII–XVIII століття – спадщина минулого, то світська – результат поступальної динаміки літературного процесу, тенденція до оперативного художнього осмислення нових форм громадського й особистого життя, що все активніше секуляризувалося. Як своєрідний симбіоз обох типів поезії – лірика відверто світського характеру "з опорою" на християнські цінності. "Світські поети зверталися також до досвіду метафізичної лірики, перелицьовуючи популярні духовні вірші на мирський лад. Звичайно, бувало і навпаки, тексти мирських пісень релігійні поети використовували при складанні пісень духовних. Часом духовні і світські тексти співалися на одні й ті самі мотиви" [73].

Як видно з нашого короткого огляду інтимної поезії XVII–XVIII століття, барокізація торкнулася цих текстів всіма своїми гранями. Такі твори слід розглядати як витончену, досконалу систему поетикальних особливостей українського віршотворства барокової доби. Художній час у поезії такого образно-тематичного наповнення стосується потенційної сучасності, тобто це час – теперішній, в якому живе і сам поет, і його персонажі. Художній простір – це грандіозна, майже безвимірна територія любові, де вистачає місця для всього: радісного й сумного, трагічного й комічного, красивого й потворного, витончено-задушевного й гротескно-пародійного. Усі події, незважаючи на певну дозу літературної умовності (а інакше це не була б література), є потенційно можливими. Персонажі такої лірики – звичайні люди – представники різних суспільних верств, яких в рамках сюжету (чи безсюжетності) об'єднує одне-єдине – бажання жити за своїми власними морально-аморальними законами, а не за чиймись чужими приписами.

Насамкінець – декілька загальних висновків про ідейно-художнє та образно-тематичне розмаїття української барокової поезії XVII–XVIII століть. Поетична творчість того періоду характеризується активним потягом до світопізнання у всіх його вимірах: теологічному, інтелектуальному, ігровому, еротичному і т.д. Чимало текстів при їх аналітичному прочитанні свідчать про те, що інколи їх автори, майже не вдаючись до уяви чи фантазії як своєрідного способу відходу від реалій буття в мистецькому сенсі розуміння, все-таки творили глибоко чуттєвий образ світу і цим досягали осягнення його сутності.

Кращі зразки поезії барокового періоду розвитку української літератури свідчать про органічне її входження в європейську літературу, комфортне творче співіснування з нею в плані жанрового і образно-тематичного взаємовпливу та співіснування. Література такого гатунку швидко набуває "функціональної ролі філософії нової доби" (В.Яременко). А нова доба, як відомо, нового прагне свята. Свята від насолоди новою поезією – зокрема. Барокові поети прагнули це свято влаштувати часто для своїх вибагливих, високоосвічених читачів, дивуючи їх як художнім змістом, так і художньою формою.

Поезія XVII–XVIII століть не може не вражати гостротою сприйняття світу в його гармонійних та дисгармонійних проявах. Але це, так би мовити, – прерогатива читача. Для дослідників ці тексти – багатоплановий і складний матеріал для глибокого розуміння й аналізу. Повноцінно проаналізувати твори такого художнього наповнення можна лише, будучи обізнаним з історією, філософією, церковною літературою, фольклористикою.

Література

1. Генік-Березовська З. Грані культур. Бароко. – Романтизм. – Модернізм. – К.: Основи, 2000. – С. 22
2. Кречотень В., Криса Б., Сулима М. Українська поезія XVII ст. в контексті слов'янського бароко // Слов'янські літератури... – С. 23.
3. Генік-Березовська З. Грані культур... – С. 25
4. Там само. – С. 28
5. Кречотень В., Криса Б., Сулима М. Українська поезія XVII ст. в контексті слов'янського бароко... // Там само. – С. 24.
6. Вельфлін Генріх. Основные понятия истории искусств. – М.; Л., 1930. – С. 259.
7. Там само. – С. 232, 11.
8. Генік-Березовська З. Грані культур... – С. 28
9. Генік-Березовська З. Грані культур... – С. 28–29
10. Там само. – С. 29
11. Там само. – С. 30
12. Генік-Березовська З. Грані культур... С. 34
13. Там само. – С. 35
14. Лекції по русской словесности, читанные проф. Сперанским в конспективном изложении студентов Ист.-Фил. Инст. кн. Безбородько. – Нежин, 1906. – С. 351–352.
15. Кречотень В.І. Оповідання Антонія Радивилівського. З історії української новелістики XVII ст. – К.: Наукова думка, 1983.
16. Іваньо І.В. Про українське літературне бароко // Українське літературне бароко. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 7.
17. Наливайко Д.С. Українське літературне бароко в європейському контексті // Там само. – С.56.
18. Макаров А. Літературні будні Чернігівського архієпископа // Літературна Україна. – 1993. – 23 вересня.
19. Нічик В. Роль Києво-Могилянської академії в розвитку філософії в Україні // Українське бароко. – К., 1993. – С.78.
20. Макаров А. Літературні будні Чернігівського архієпископа // Там само.
21. Сперанский М.Н. Древняя русская литература. (Московский период). Курс, читанный на Высших женских курсах 1912. – 13 г. Часть II. Москва, 1913. Типо-Литография И.Ф.Смирнова. Б.Дмитровка, д. Чуксиной. – С.197.
22. Резанов В.И. История русской литературы. Лекции, читанные в Ист.-Филол. Институте Кн. Безбородько и записанные студентами в 1918. – 19 ак.г. I курс. Издание слушателей. – Нежин, 1919. – С. 80.
23. Кречотень В., Криса Б., Сулима М. Українська поезія XVII ст. в контексті слов'янського бароко // Там само. – С.19.
24. Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Г.Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – С. 79.
25. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового завета. Канонические. – Российское Библейное общество. – М., 1999. – I послание ап. Павла (I Кор. 3:19).

26. Там само. – (Кол. 2:8).
27. Ушкалов Л.В., Марченко О.В. Нариси з філософії Г.Сковороди ... – С. 77–78.
28. Там само. – С. 79.
29. Там само. – С. 83.
30. Там само. – С. 94.
31. Чижевський Д. Культурно-історичні епохи. – Авгсбург, 1948. – С.12.
32. Кречотень В., Криса Б., Сулима М. Українська поезія XVII ст. в контексті слов'янського бароко // Там само. – С. 20.
33. Там само. – С.24.
34. Кречотень В.І. Українська книжна поезія середини XVII ст. // Українська поезія. Середина XVII ст. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 6.
35. Кречотень В.І. Українська книжна поезія XVII ст. // Там само. – С. 6–7.
36. Андрущенко М. Парнас віршотворний. Києво-Могилянська академія і український літературний процес XVIII ст. – К.: Українська книга, 1999. – С.27.
37. Сумцов Н. Характеристика южно-русской литературы XVII века // Киевская старина. – 1885. – Январь. – С. 13.
38. Франко І. Історія української літератури // Твори: У 50 т. – Т. 40. – К., 1983. – С. 332.
39. Возняк М. Історія української літератури. – Т. III. – Ч. II. – Львів, 1924. – С. 3.
40. Житецкий П. Старинные воззрения русских людей на русский язык // Киевская старина. – 1882. – Ноябрь. – С. 286–287.
41. Петров Н. Очерки из истории украинской литературы XVII–XVIII веков. – К., 1911. – С. 21.
42. Чижевський Д. Нариси історії філософії на Україні. – Мюнхен, 1983. – С.25.
43. Філософія Відродження на Україні. – К., 1990. – С.257.
44. Прокопович Ф. Філософські твори. – Т. III. – К., 1981. – С. 220.
45. Охріменко П., Охріменко О. Розвиток і взаємозв'язки східно-слов'янського бароко // Українське літературне бароко... – С. 45.
46. Ісиченко Ю., Яременко В. Історія української літератури X – XVIII століть. Методичні матеріали. – Харків, 1989. – С. 18, С. 23. (Саме з цього джерела взяті хронологічні межі розвитку зрілого та пізнього українського літературного бароко).
47. Наливайко Д., Кречотень В. Українська література XVI–XVIII століть у слов'янському і європейському контексті // Міжнародний з'їзд славистів: Слов'янські літератури. – К., 1983. – С. 36.
48. Кречотень В., Криса Б., Сулима М. Українська поезія XVII ст. в контексті слов'янського бароко // Там само. – С. 25.
49. Наливайко Д. Жанрово-стилева система літератури Возрождения // Вопросы литературы. – 1979. – №11; Наливайко Д. Київські поетики XVII – початку XVIII ст. в контексті європейського

літературного процесу // Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI–XVIII ст. – К., 1981. – С. 157.

50. Кречотень В., Криса Б., Сулима М. Українська поезія XVII ст. в контексті слов'янського бароко // Там само. – С. 26.

51. Новикова М.А., Шама І.Н. Символика в художественном тексте. Символика пространства (на материале "Вечеров на хуторе близ Диканьки" Н.В.Гоголя и их английских переводов): Учебное пособие для студентов университетов и институтов. – Запорожье: Верже, 1996. – С. 7.

52. Сперанский М.Н. Из истории отреченных книг. Гадание по псалтири. – СПб., Фонтанка, 1995. – Типография "В.С.Балашов и К", 1899. – С. 101.

53. Ушкалов Л., Марченко О. Нариси з філософії Г.Сковороди... – С. 78.

54. Голенищев-Кутузов І. Бароко і його теоретики // XVII ст. у світовому літературному розвитку. – М.: Наука, 1969. – С. 143.

55. Кречотень В. Українська книжна поезія середини XVII ст. // Там само. – С. 12.

56. Там само.

57. Розанов В. История русской литературы. Лекции, читанные в Историко-Филологическом Институте кн. Безбородько и записанные студентами в 1918–19 акад. г. – Нежин, 1919. (На правах рукописи). – С. 81, 83.

58. Ковальчук О. Гоголь: буття і страх. Гоголезнавчі студії. Випуск десятій. – Ніжин, 2002. – С. 5.

59. Шевчук В. Героїчне у поетичному дієписі народу // Марсове поле: Кн. І: Героїчна поезія на Україні Х – першій половині XVII століть. – К., 1988. – С. 7.

60. Ковальчук О. Гоголь: буття і страх... – С. 7.

61. Іван Величковський. Твори. – К.: Наукова думка. – 1972. – С. 71.

62. Гейзінга Й. Гомо льюдєнс: Пер. з англ. Олександра Мокровського. – К.: Основи. – 1994. – С. 148.

63. Там само. – С. 141.

64. Макаров А. Літературні будні Чернігівського архієпископа // Там само.

65. Там само.

66. Кречотень В. Українська книжна поезія середини XVII ст. // Там само. – С. 18.

67. Шаян В. Григорій Сковорода. Лицар святої борні. – Гамільтон, Онт. Канада, 1984. – С. 7.

68. Волинський П. Історія української літератури. Давня література. – К.: Вища школа, 1969. – С. 379.

69. Там само. – С. 380.

70. Чижевський Д. Історія української літератури. – С. 263, 264.

71. Кречотень В., Криса Б., Сулима М. .... С. 41.

72. Там само. – С. 40.

**Рукопись из архива О.М.Бодянского
(К истории обнаружения Е.Ф.Карским
первого варианта "Наймычки" Т.Г.Шевченко)**

Весной 1907 года вышел из печати №1 LVII-го тома "Русского Филологического Вестника", учебно-педагогического журнала, издаваемого под редакцией ординарного профессора Императорского Варшавского Университета Е.Ф.Карского. Так случилось, что принятие им на себя нелегкого бремени по изданию научного журнала в 1905 году совпало с началом Первой Русской революции. Это, разумеется, усугубило трудности, но, тем не менее, за короткое время Евфимию Федоровичу удалось поднять качество издания, увеличить раздел критики и библиографии, расширить круг авторов.

№1 за 1907 год порадовал читателей рядом очень сильных публикаций: печаталось продолжение интереснейшего исследования А.В.Ветухова "Заговоры, заклинания, обереги и другие виды народного врачевания, основанные на вере в силу слова", затем шли статьи В.А.Боброва "Русские народные сказки о животных. Герои русских животных сказок", В.А.Богородицкого "Наблюдения посредством мышечного чувства над произношением звуков русского языка", В.Н.Перетца "Заметки о песнях XVIII в." и др. В разделе "Критика и библиография" помещено было сразу несколько работ доцента Нежинского Историко-филологического Института П.А.Заболотского, в том числе "Песни из-под ярма" [1].

На этом фоне отнюдь не потерялась статья самого редактора-издателя, напротив, она явилась украшением номера, своего рода сенсацией. Полное название статьи – "Наймычка" Шевченка. Материалы для ее научного издания" [2].

Приведу начало этой статьи:

"Весною 1906 г., занимаясь белорусскими рукописями собрания О.М.Бодянского, хранящимися в Московском Обществе Истории и Древностей Российских (№№144 – 164), я обратил внимание на №159, очевидно, по какому-то недоразумению попавший в белорусский отдел, представляющий из себя малорусскую стихотворную повесть Т.Г.Шевченка "Наймычка"..." [3].

И далее в подстрочном примечании об этой рукописи говорится:

"Мне кажется, что она неизвестна малорусским ученым. Е.Огоновский в "Истории литературы русской" (ч. II, 1 отд., стр. 242), говоря о Бодянском, относительно его рукописного собрания, замечает: "Кажуть, що межь рукописями его личилось чимало ценных творѳв в мове украинської" – и только, о Шевченке ни слова. Проф. В.Н.Перетц, делая отзыв о "Библиотеке Императорского Общества Истории и Древностей Российских. Вып. II. Описание рукописей и бумаг, поступивших с 1846 по 1902 г. вкл. Труд Е.М.Соколова. М. 1905" и перечисляя все №№, "що містят в собі що нибудь дотично України", нашей рукописи не называет (ср. Записки Наук. Тов. імени Шевченка, LXX, 238–239)" [4].

После этого Е.Ф.Карский приступает к описанию обнаруженной рукописи, сообщает точные данные о размерах бумаги, о наличии фабричного клейма и отсутствии каких-либо водяных знаков. Всего больших листов оказалось два, при этом они были сложены вдвое.

После этого ученый отмечал:

"Стихотворение "Наймычка" написано довольно старательно в два столбца, на пяти страницах, одною и тою же рукою; затем тою же рукою, но свежечиненным пером, почерком несколько мельче и тоньше, сделаны поправки, особенно в начале поэмы, как это можно видеть из прилагаемого снимка..." [5].

И ниже на журнальной странице, прямо в середине текста, помещено фототипическое воспроизведение начальных строк первой главы поэмы. Для того времени приём, несомненно, новаторский. В "РФВ" такой способ размещения иллюстративного материала встречается вообще впервые. Качество печати таково, что удается разобрать все слова в рукописи, не только вписанные, но и зачеркнутые, из первоначального варианта.

Приведен в публикации также и второй фрагмент рукописи – ее окончание, с подписью автора, а также датой и местом написания:

1845 г. ноябрь

Переяславъ

Хотя ученому в то время нигде – ни в Петербурге, ни в Варшаве – не удалось найти ни одного образца почерка Т.Г.Шевченко, тем не менее у него не возникало сомнений, что перед ним подлинник: так решительно мог править текст только сам автор!

Интересно, что этот текст еще не был окончательным вариантом. В известных к началу XX века публикациях поэмы

имелись значительные отклонения от обнаруженной рукописи не только в пунктуации и написании слов, но и непосредственно в самом тексте.

Начало первой главы в рукописи такое (разбор мой – А.К.):

Булы соби – дидь та баба., – (запятая зачеркнута)

Надь ставомъ (зачеркнуто), *у гаи*

Поверх зачеркнутого написано:

З давного давна и приписано *надь ставомъ*

Таким образом получилось:

З давного давна, у гаи надь ставомъ

Третья строка:

Жылы (зачеркнуто) *соби на хутори*

Поверх зачеркнутого:

У-двохъ и приписано *жылы*,

Получилось:

У-двохъ соби на хутори жылы,

Е.Ф.Карский, приведя в своей статье (в исправленном виде) вступление, а также I и начало II главки поэмы, в подстрочных примечаниях указывает все замененные слова и даже воспроизводит целиком некоторые первоначальные строфы; в конце статьи он помещает полный указатель изменений по всему остальному тексту. Таким образом, ученый делает шаг к глубокому научному исследованию первого варианта поэмы, которое, по его мнению, непременно должно было последовать при подготовке собрания сочинений Т.Г.Шевченко.

Следует заметить, что все существовавшие на то время издания "Наймычки" заметно отличались от обнаруженного рукописного варианта – и не только орфографией и пунктуацией.

Бувь собі дідь та баба.

Зь давнёго давна, у гаї над ставом,

У-двохъ собі на хуторі жили... [6].

Був собі дід та баба.

З давнёго давна, у гаї над ставом.

У-двох собі на хуторі жили... [7].

Бувь соби дидь та баба.

Зь давнёго давна, у гаи надь станомъ, (sic!)

У-двохъ соби на хутори жылы... [8].

Бувь соби дидь та баба.

З давнього-давна, у гаи надь ставомъ.

У-двох соби на хутори жылы... [9].

Прежде всего бросается в глаза (и на это обратил внимание ученый), что в рукописи первое, совершенно ясно читаемое слово – *Булы*, а в напечатанных текстах всюду – Бувъ (или – Був). Возможно, эта поправка, как и другие, появилась при переписке набело с данной рукописи. Переписка была завершена, судя по всему, 13 ноября 1845 года, поскольку именно эта дата проставлена в некоторых публикациях (город указан тот же, что и в исследуемой рукописи – Переяслав).

Как бы то ни было – одно не вызывает сомнений: Е.Ф.Карский был безусловно прав, еще в 1907 году подняв вопрос о необходимости научного издания произведений классика украинской литературы, с изучением различных вариантов на основании его подлинных рукописей.

Источники информации:

1. Русский Филологический Вестник. – Варшава. – 1907. – Том LVII, №1. – Содержание.
2. Там же. – Стр. 100–107.
3. Там же. – Стр. 100.
4. Там же.
5. Там же. – Стр. 101.
6. Наймичка. Поэма Тараса Шевченка. – Петербург, 1860. – Издание П.А.Кулиша.
7. Наймичка Т.Г.Шевченка. – Киев, 1875.
8. Наймычка Т.Г.Шевченка. – Киев, 1885.
9. Наймычка. Поэма Тараса Шевченка. – С.-Петербург, 1904.

О.Г.Ковальчук

"Чесність з собою" як доктрина життя вільної особистості (на матеріалі творчості В.Винниченка)

Ідея "чесності з собою" – ключова у творчості митця. Завдання її – забезпечити життєдіяльність вільної особистості чи (як зауважував Д.Дорошенко) "вільної індивідуальності" за умов втрати суспільством довіри до традиційної "примусово-караючої моралі" (В.Винниченко).

Нове етичне вчення перед читачем постало у двох вимірах, у двох дискурсивних проєкціях: у публіцистичних текстах, де було обґрунтовано причинну зумовленість формування самої ідеї і спроектовано її на фон існуючих у суспільстві етичних відношень,

та у текстах власне художніх, основним завданням яких було "Дати відповідь на питання: "наскільки моральні принципи доктрини "чесності з собою" придатні для практичного використання?" [12, с. 62].

План проблеми, заявлений у публіцистичних виступах митця, у "Щоденнику" виглядає цікавим, достатньо перспективним і дає всі підстави для поглиблених роздумів з питань, пов'язаних з етикою.

Найсильніше позиції В.Винниченка виглядають у тій частині, де йдеться про критику існуючих у суспільстві етичних відносин, які виразніш усього виявляють себе у практиках повсякдення.

Сама поява ідеї "чесності з собою" мотивується В.Винниченком тим, що для соціуму характерна дисгармонія, яка пронизує всі його структури. Найяскравішим виявом її є різниця між тим, що проголошується людьми, й тим, що насправді діється у реальному житті: "Існують всім відомі, узнані законом, звичаєм норми моралі: не можна красти, не можна брехати, обманювати, прелюбодійствувати, насильничати й т.п. Але разом з тим не має ані одної людини, яка б не збрехала, не обманила, не переступила сьомої заповіді, хоть би в "помишленії своїм" [8, с. 421].

Лікувати моральну недугу В.Винниченко пропонував шляхом приведення у відповідність двох "я" (уявного і реального) методом "сумісності людини з самою собою" (М.Попович). Тим самим митець намагався здолати різке неспівпадіння етичних норм і щоденної поведінки людини.

Найефективнішим шляхом, який міг би привести до вирішення проблеми, (як уявлялося митцеві) мала стати реалізація ідеї природності як найорганічнішої, найближчої до суті самого життя: "... ідея "чесності з собою" *формує поле моральності* (курсив Н.Гусак – О.К.), відповідне природі людини. Повертаючи моральне відношення до природних інстинктів, а природу узгоджуючи з раціо, письменник з допомогою цієї ідеї шукає та намагається сформулювати альтернативу і чисто раціональних, і чисто природних уявлень про мораль, і, таким чином, намагається створити етичний погляд на речі" [5, с. 10].

Пошуки В.Винниченка у сфері етики (зокрема у площині формування ідеї "чесності з собою") враховують попередній і сучасний, нерідко близький йому за духом та епатуючим спрямуванням інтелектуальний досвід. Свідченням цього є те, що спираються вони на широкий спектр вчень – на "елементи нігілізму, етичної

метафізики, волюнтаризму, екзистенціалізму, психоаналізу, віталізму і відповідні структури мислення, хоча не зводяться до жодної з них" [4, с. 170].

Водночас ці шукання гарно вписуються в інтелектуальну перспективу – у той потужний напрям структуризації уявлень про можливості і засоби формування етичного поля, навіть нових етичних вчень, який у другій половині ХХ століття пов'язується із зусиллями філософів, які пропонували уважніше дослухатися до "тіла й радості" (Дельоз), "до реальності" (Росе), "до щастя" (Мізраї), "до життя в усіх його вимірах" (Конш). Нова етика у цих мислителів "... твориться через відмову від абсолютів, які дають упевненість, далеко від "потойбіччя" та ірреальних фантомів", бо "Людське бажання, тіло, радість, життя, що сприймається цілком реально, без ілюзій, складають достатньо "сил", спроможних формувати етику (розрядка наша – О.К.) [16, с. 531–532].

Це й робить досвід, набутий письменником при розробці питань у галузі етики, достатньо актуальним і цікавим для нашого часу.

Зусилля, зроблені митцем у напрямку етичної "реструктуризації" світу, актуалізують ще одну проблему, яка пов'язана з невмінням (і небажанням) нерозвиненої, нерелектуючої етичної свідомості "подвоювати своє "я", що – у підсумку – й не дає можливості сформувати цілісну, гармонійну людину, яка адекватно оцінює і себе, і світ, не допускає роздвоєння при оцінці моральних явищ.

На це, роздумуючи над спадщиною В.Винниченка, звернув увагу М.Попович: "Людина, в якій відсутні моральні норми, не може, на думку письменника і політика, бути чесною з собою. Для цього треба, як вважає митець, подвоїти своє "я". Безліч людей живуть, ніколи не думаючи про те, хто вони є, не зіставляючи те "я", яке існує в їхній уяві, з тим "я", котре є в них у реальності. Таким людям, між іншим, дуже добре живеться. У них відсутнє подвійне мірило: те, що я хочу, і те, що я не можу зробити. А це означає, що людина повинна мати два "я" [15, с. 57].

Вагомий внесок у розвиток ідеї "чесності з собою" В.Винниченко зробив за допомогою свого власного досвіду, який включав також складні, болючі (а часом і просто дуже брудні) сторінки життя його як політика. Досвід письменника, який у важкі часи державотворення стає провідником нації (не будемо торкатися того, наскільки успішно була діяльність митця, змушеного силою

обставин "перекваліфікуватися" у державного діяча, саме на цій ниві – дискусія й так – небезпідставно – нині дуже загострилася), зайвий раз довів, що ключова етична ідея, яку він так уперто пропагував, торкається не лише внутрішнього світу особистості, а водночас є і "чесністю з іншим, з колективом" [18, с. 155], і з політикумом, і, очевидно, із соціумом, із суспільством у цілому.

Але реальної інтеграції ідеї "чесності з собою" у світ етичного так і не відбулося. Все обмежалося рамками цікавої пропозиції, певною мірою шокуючої гіпотези у сфері етики, яка дала сильний поштовх до вкрай назрілих пристрасних дискусій з проблем моралі. Цьому – як нам видається – лише частково завадила певна фрагментарність етичного вчення (хоч ця фрагментарність доволі-таки відносна: в узагальненому систематизованому вигляді ідея "чесності з собою" – в інтерпретації Т.Гундорової – виглядає такою, яка має ознаки достатньо цілісного проекту, який повинен допомогти у програмному забезпеченні поведінки особистості у суспільстві – "Особливо виразні в ній кілька моментів: а) заперечення абсолютності будь-якої моралі та мислення опозиціями... б) критика "старої" моралі, заснованої на розриванні абстрактного й конкретного, духовного й тілесного, свідомого й чуттєвого; в) бажання свідомо гармонізувати індивідуальну волю й розум, з тим, щоб людина, як творець цінностей, активний діяч могла включитися в життєвий процес і служити його соціальній (зокрема соціалістичній) раціоналізації; г) свідомий і вольовий момент "підправлення" людиною природи, її одвічних законів продовження роду й боротьби за виживання" – [4, с. 170–171].

Звісно, сприйняттю ідеї вадить нерідко пафосна, інтонаційно афектована мова, багато в чому видима фрагментарність, епатжний спосіб презентації суспільству нового етичного вчення. Для популяризації доктрини "чесності з собою", її логічного, послідовного розгортання і осмислення явно потрібні були не окремі (хай і яскраві талановиті) публіцистичні "спалахи" чи прозріння, заявлені в окремих виступах, а цілісний розгорнений трактат, присвячений проблемі, яка розробляється.

Однак справа, мабуть, не тільки в цьому. Адже відсутність традиційної для філософського загалу манери подачі матеріалу, відмова від чіткого текстуального "форматування" дуже складної і глибокої концепції за допомогою скрупульозного і деталізованого опису, що давало б (у разі сприйняття філософської системи) можливість застосовувати її як "прикладне" вчення у практичній

діяльності, не завадила Ніцше створити принципово новий філософський світ, який буквально потряс основи суспільства, змусив соціум – а не тільки вузько спеціалізовані кола – вчитуватися у метафоризовані, дуже важкі для сприйняття (навіть для пересічного його співплемінника, перед яким не так гостро, як перед іншомовним читачем, стояло питання мови) тексти німецького філософа.

Видається, що щось дуже суттєве завадило В.Винниченку досягти цієї завершеності й результативності (а звідси й впливовості), щось вразливе міститься у "конструкції" самого вчення, яке покликане було допомогти людству зробити життя кожної особистості цілісним, гармонійним, щасливим.

І все-таки це лише одна, умовно кажучи, "технічна" сторона проблеми, пов'язана з ефективним пропагуванням доктрини. До всього цього додався ще один, дуже дражливий – етичний аспект, пов'язаний із побутуванням нового етичного вчення у суспільстві, що не в останню чергу пов'язано з "багатозначністю (додамо – провокуючою багатозначністю) його гасла "чесності з собою" (Н.Шумило).

Цей план проблеми надзвичайно промовисто, гостро і артистично актуалізував Данило Гусар Струк у статті "Винниченкова моральна лабораторія": "Шекспірівські слова "to thine own self be true" (будь вірний сам собі) з часом перетворилися на крилатий афоризм, в якому міститься велика моральна мудрість. Суть цієї мудрості ніщо інше, як Винниченкове "будь чесний із собою". І як це не дивно, хоч суть та сама, але Шекспірові ніхто ніколи не закидав, що в тих його словах ховається формула на виправдання цілковитої аморальності, натомість Винниченка засуджували й далі засуджують за пропагування цієї, мовляв, "нової моралі" [19, с. 374].

Справді, чому це так? Спробуємо розібратися, не торкаючись Шекспіра, бо проблема лежить не в ньому як в авторитетному митцеві, кожне слово якого сприймається світом як одкровення, а у чомусь, що безпосередньо пов'язано з ідеологією "чесності з собою", з її прихованим, потаємним змістом, сутність якого, очевидно, достатньо "герметизована" і не так однозначна, як це могло б видатись.

Найпершими (ще до жорсткого присуду суспільства) про це почали "сигналізувати" художні тексти. "Друга реальність", створена зусиллями художника, засвідчила, що ситуація значно

складніша, неоднозначніша, ніж це могло б уявлятися при "первинному" ознайомленні з ідеєю "чесності з собою". Яскравим підтвердженням того, що проблеми (і проблеми справжні, не вигадані) існують, є прагнення В.Винниченка, не схильного до відвертих експериментів з наративом, за допомогою цілої системи різноспрямованих "ходів" зруйнувати "правдоподібності оповіді" у романі "Чесність з собою", що дивовижно для ідеологізованого тексту, тим більше для тексту, покликаного популяризувати нове етичне вчення, що апіорі передбачає ясність і прозорість, логічність, навіть однозначність викладу матеріалу (а про серйозність проповідницьких намірів свідчить стиль "програмки" головного героя роману Мирона Купченка: "Стиль з апостольського писання", як зауважив пристрасний і прискіпливий опонент героя-ідеолога соціаліст Йона [2, с. 93]).

Вихідним моментом, який забезпечив базу для послідовного руйнування принципу правдоподібності у повіствуванні, постає актуалізоване В.Винниченком у зв'язку з ідеєю "чесності з собою" "уявлення про варіативність, навіть релятивізм "реальності певної ситуації" [4, с. 172], що напряду пов'язується з ідеями Ніцше, який "проголосив лозунг "переборення моралі, в певному сенсі навіть самопереборення моралі" і умовою для цього поставив практику чесності..." [4, с. 172].

Із релятивізмом тісно пов'язана відсутність у романі "Чесність з собою" диференціації "негативного й позитивного". Реалістичний дискурс руйнує також *"виділення і нарощення* (курсив Т.Гундорової – О.К.)" у тексті "критичної перспективи", розведення двох основних рівнів сприйняття сказаного у тексті – "через інтерпретацію і через правдоподібність" (приміром, на критику "товаришів" того, що "нібито сказано Мироном", той реагує дуже просто і провокативно – "це ви сказали"). Важливе місце в організації тексту посідає використання прийомів "співвіднесення й "остороження".

Результатом цього стала дезорієнтація читача, вихованого на просвітницькій традиції: "Модерністський дискурс актуалізував художню структурність і полівалентність образного світу, переорієнтував читача (і критика) від дидактичного розуміння тексту до його імовірного розуміння" [4, с. 179–181].

Актуалізація модерністського дискурсу надала додаткові можливості для розширення варіативного "коридору", у якому функціонує ідея. Водночас це створило передумови для вираз-

ного дистанціювання від героя-ідеолога, безперечно, дуже симпатичного авторові, але ідентифікуватися з яким В.Винниченко не мав наміру.

Помітніше усього це "ілюструють" театральні-ігрові форми, які так активні у тексті. Поява їх у романі не була випадковою: вони тісно пов'язані з головною ідеологемою, оскільки інтенційно закладені в програмі "чесності з собою" – "Власне, там, де народжується вільна гра, стилістична, іронічно-фантастична, моделююча саме життя, і втілює себе *принцип* (курсив Т.Гундорової – О.К.) життя. Ідеально він накреслюється в перспективі перетворюючого ефекту і гри з життям, що їх несе в собі ідея "чесності з собою" [4, с. 183].

Ігрові структури, справді, створюють ідеальні умови для здійснення ключового бажання героїв, дискурс якого найактивніше виявляє себе в "увазі до людського тіла, тілесності, фізичності як такої. Тіло – символ бажання..." [4, с.185], і водночас дають можливість авторові "програвати" різні ситуації з тим, щоб з'ясувати особливості функціонування ідеї "чесності з собою" та визначити характер її сприйняття героями не тільки з відмінним соціальним та життєвим досвідом, з різними життєвими позиціями, а й з дуже різним емоційно-психологічним "наповненням" внутрішнього світу.

Увесь текст роману "Чесність з собою" пронизаний ігровою поведінкою героїв (причому гра декого з них, приміром Мирона, оцінюється оточенням дуже високо: "А знаєте, шарлатанськи ви добрий актор, Мироне" [2, с. 25] – так оцінює поведінку свого співрозмовника Дара), грою на публіку (так грає Петро, розповідаючи про свої стосунки з Вірою, у яких – на відміну від Віри, сповненої справжніми почуттями, – елемент гри є частиною продуманого плану: "Після того сходимо на кілька сходців вище й я заявляю, що не можу далі йти. Зауважте: це кожного дня. Навіть мені трохи соромно цю комедію виробляти" – [2, с. 202], театралізованими сценами, квінтесенцією яких виступають жорстокі й цинічні любовні ігри Мирона з Наталею, Петра з Вірою, емоційно-хвилююча театралізована презентація Дарою у сімейному колі немовби умовної, вигаданої, загостреної танатологічними мотивами історії про незнайомого юнака, купленого так, як купують річ, емансипованою жінкою (яка полемічно приміряє на себе чоловічі ролі) для задоволення власних сексуальних потреб у типово чоловічому просторі – номері у готелі.

Але використання принципу гри простежується лише "на поверхні" тексту. Він не стає структуроперетворюючим, здатним закладати в роман і програвати (як ймовірно) різні сценарії життя героїв. Митець не використовує можливості ігрових форм для по-театралізованому варіативного обігрування фіналу, що могло б продемонструвати безкінечність проявів життя, його неймовірно приховану потенційну змінність, яка б давала можливість говорити й про відносність тих життєвих історій, що репрезентовані у тексті. Письменник не включається в "гру". Він як справжній дослідник-експериментатор лише спостерігає за театральньо-ігровим світом, разом з читачем чекаючи результату. А він насторожує: занадто вже небезпечними й цинічними "іграми" займаються герої.

Ігрову перспективу твору жорстко обмежує відсутність анігіляції в ньому "принципу реальності", що цілком могло б бути при послідовному і цілеспрямованому використанні релятивних підходів. Тому спроби Мирона перевести в жарт, в цікавинку життя ("Це занятно" – 2, с. 6) венеричну хворобу Колі, який побував у публічному домі "з пропагандою" ідеї "чесності з собою", не перетворюються у матеріал для скетчу (виходячи з реалій тверезого, опертого на моральні засади світогляду, дуже помітно, наскільки цинічною є ця репліка, бруднота якої посилюється відвертою зневагою до іншого і підкреслено акцентованим гедонізмом промотора епатажної теорії – "Я задово-о-лений" – стримати який не може навіть вбивча репліка Тараса, яка наштовхується на опірність кільцевої семантичної структури, що виглядає майже як риторичний прийом: "І тим, що він заразився, теж задоволені?" – "Ну, це непре-ємно... Але не так важно... Таким чи-ном, бу-у-де суд... Я задоволений. Це занятно" – [2, с. 16].

Найрадикальнішою формою вияву "принципу реальності" є смерть. Моральний концепт, який обертається у зоні танатологічного, теж не дає можливості розгорнутися ігровій перспективі, особливо якщо це пов'язано з насильницькою смертю, до того ж презентованої як свідомий публічний акт.

Вбивство Мироном матері (як це заявлено в тексті) Дара пояснювала любов'ю. Однак любов – це не зазіхання на об'єкт, а прагнення залишити його "поза собою", "Дати йому йти своїм шляхом, шляхом його власної "внутрішньої правди" чи дозволити йому йти поряд" [10, с. 27]. У варіанті Мирона любов виглядає інакше – як свавільне, ніким і нічим не контрольоване обмеження

буття об'єкта, обмеження, що виходить із його (Миронового), далеко не беспірного розуміння межі.

І тут цілком природно визріває питання, яке актуалізує Т.Свербілова на матеріалі іншого твору, де ситуація однак дзеркально накладається на матеріал роману "Чесність з собою": "Герой "Щаблів життя" принципово вбиває свою безнадійно хвору мати, щоб позбавити страждань її та тих, хто її оточує. Герой не просто порушує елементарну людську етику... Герой... порушує вічний біологічний закон самозбереження організму, що вимагає боротися до кінця (навіть у християнстві самогубство – то є найстрашніший гріх)" [17, с. 35].

Навряд чи такий план життя міг по-естетськи смакувати В.Винниченко. Потреба у дистанціюванні, у спостереженні за процесами зі сторони була не тільки нагальною, а й вкрай необхідною (хоч би й для збереження обличчя).

Тому прагнення митця максимально релятивізувати текст (на нашу думку) абсолютно мотивоване не тільки естетично, а й етично, оскільки письменник від моделювання, від теоретичних "прикидок", які передбачають, зокрема, і "гру" розуму, "перебір" абстрактних варіантів, які не матеріалізуються, бо напряду не пов'язані з людськими долями, переходив до непередбачуваних практик повсякдення, де немає чистоти теорії, зате міцно переплітаються і протистоять одне одному різні інтереси, де логіка реального життя нерідко значно сильніша від логіки будь-якої теорії.

Це змушує нас уважніше приглянутися до самої ідеї "чесності з собою", щоб з'ясувати її глибинний смисл, який міститься у ній самій, виявити ті проблемні лінії, які ускладнили життя новій етичній доктрині і, зрештою, не дали можливості стати у суспільстві авторитетним етичним вченням.

Почнемо з героя, у руках якого опинилася не тільки нова етична доктрина, а й обов'язок популяризації, пояснення суспільству ідеологічних основ нової етики. Необхідність цього зумовлена тим, що саме практики буття, у яких і реалізуються зусилля героя по приверненню уваги інших до нового вчення, не тільки об'єктивно "рентгеновали" ідею "чесності з собою", а й зримо виявили слабкі місця теорії, оскільки випробовувалося вона у різних ситуаціях, навіть близьких до екстремальних, на несхожих одне на одного персонажах.

Але спершу кілька слів про генезис самого героя, природу його внутрішнього світу. Адже саме це багато в чому стало

визначальним для життя доктрини, для сприйняття її читаючою аудиторією.

За спостереженнями Н. Михальчук, логіка формування героя, який постав (як певний тип із певними "параметрами" свідомості) у малій прозі В. Винниченка, є такою. Криза віри, що тотально розпросторилася у соціумі, привела до "деміфологізації метафізичної християнської свідомості героя". Траєкторія його буття з метафізичних висот опускається на грішну землю, де він "повністю залежить від живої дійсності".

Етико-моральні основи світу героя десакралізуються. Базовою стає його власна свідомість, яка (на власний розсуд) наповнює простір буття смыслом. "Інструменталістська логіка" героя дуже прагматично поводить себе у світі: втративши віру, вона "дозволяє вірити іншим", без тіні сумніву використовує традиційну етику як засіб досягнення тих цілей, які окреслені у першу чергу нею самою.

Знищивши у собі потяг до сакрального, герой В. Винниченка переживає "повернення витісненого". "Механізм" повернення виглядає так: "плебійська рефлексія" героя зумовлюється "кінічними тенденціями, спротивом самого життя метафізичному ідеалізму теорії, що у реальному житті не може бути втілена (розрядка наша – О.К.)". У результаті цього "у традиційну культуру вривається неприкрите, низьке "Воно", "Анти-Я". І саме в ньому (у світі інстинкту) живе тепер "самосвідомість персонажа". Сформований таким чином герой стає "героєм-ідеологом".

Його "цінічна структура свідомості і розуму" (цілком природно) починає виконувати світотворчі завдання: вона дає "дефініцію істини для життя в ситуації "смерті Бога" і "обґрунтовує "новий отченаш" [11, с. 104–105].

Не маючи моральних бар'єрів, така свідомість використовує потенціал ідеї "чесності з собою" не у її вищих, морально очищуючих вимірах. Навпаки – ставлячи прагматичну мету, вона інстинктивно намагає зовні непомітні прогалини у структурі нової моралі і наповнює їх власним цинічним змістом.

Щоб з'ясувати цей аспект проблеми, почнемо з підвалин, які стали основою для розгортання нового етичного вчення.

Формула "чесність з собою" має дві базові складові, які забезпечують їй належний моделюючий статус. У системі чесність/брехня чесність маркує межу, яка відділяє чистий,

етично не забруднений простір і поле екзистування особи, яка діє у реаліях світу, де функціонує брехня – невід’ємна частина практик повсякдення (І.Бродський навіть вважав, що "Справжня історія нашої свідомості починається з першої брехні" – І.Бродський. Поклониться тени. – Спб., 2006. – С. 19).

Друга частина формули спирається на концепт, в основі якого лежить категорія "себе", яка дає можливість інтегрувати поняття чесності у систему базових стосунків у суспільстві: між "Я" і "Ти".

Особливості статусу і змісту категорії "себе", "собі" прояснює І.Сандомирська, інтерпретуючи у діалозі з М.Липовецьким бахтініанське вчення про систему діалогічних відношень.

Розпочинає дослідниця з проблеми двоїчності (до речі, надзвичайно актуальної для В.Винниченка): у М.Бахтіна (зауважує І.Сандомирська) "кожна річ має два імені"... , а кожне "я" двоїться "другим" [10, с. 25]. Цей "другий" буває різним. "Другий" (за М.Бахтінім) – це більше ніж видимий, той, який не співпадає сам із собою, внутрішньо невичерпний, "здатний бути *більшим за себе*", "не такий", "той, який поповнює", а не "доповнює", "Інший" – як "другий-ще" [10, с. 26].

Причому є "другий-уже" і "другий-ще". "Другий-уже" наперед вираховується завдяки відніманню одного з двох. Він наперед вживаний: "Це той другий, в якому втілилася необхідність ("... в ньому вже нема свободи", це щось, що "може бути використане, спожите, що чисто службове)". На відміну від "вже" "ще" – "безкінечне, незавершене, його не можна перетворити в об’єкт. Хотіти його (думаю я) – значить хотіти хотіти, а не хотіти щось одержати. "Хочу ще" – хочу чого? Нічого, хочу, щоб "ще" не закінчувалось" [10, с. 26].

У цій системі монологізм пов’язаний з "бажанням необхідності (правди)", діалогізм – із "бажанням бажати "ще". Визначаються вони не як абсолютні стани, а як модуси волі до іншого: "хочу я другого як "вже" чи другого як "ще" [10, с. 26].

У цих стосунках парадоксальним чином взаємодіють правда і брехня. Тут нема звичного нам регламенту і розподілу ролей, бо "Правда у Бахтіна не протистоїть брехні... Брехня спів-присутня правді і компенсує собою її холодну демонічну лють. Правда, оповита таємницею, породжує насильство, а насильство, у свою чергу, пом’якшується брехнею... Брехня пронизує собою все: це брехня у слові, "яке не знає, кому воно слугує, воно приходить з

мороку і не знає свого коріння" ("наївне зло людського слова"...); це брехня в риториці – виборі аргументації для досягнення певної мети; це брехня в творцеві ("жадоба успіху, впливу, визнання"...) і, що цікаво, *"брехня предмета про самого себе"*... Співтовариство слова – це співтовариство брехні. Людина ходить у слові, говорить християнська мудрість, – людина ходить у брехні, говорить Бахтін: і слово, і творець, і світ – все бреше самому собі" [10, с. 27–28].

За М.Бахтіним, не брехати можна тільки "в чистій самотності в собі". "Себе", "собі" не ідентифікуються ні з "я", ні з "другим-вже" (вони між собою знаходяться, як каже М.Бахтін – задля виразності, точності вислову ми збережемо цей русизм – у вічній "тяжбе", яка не може звільнитися ні від брехні, ні від риторики). "Себе" – це "певна нова інстанція", щось "більше і за мене, і за другого". Це зумовлено тим, що "ні я не знає меж свого я, ні другий не знає своїх меж ("... другий принципово не може знати про самого себе..." [10, с. 28].

"Собі" (за М.Бахтіним) – "не моє" ні для мене, ні для іншого. Воно не є також діалектичним синтезом мене й другого. "Собі" – це "не-привласнене-моє, не моє-моє, не-необхідно моє", це "простір, у якому можлива "чиста самотність", "одинокий голос, одинока очність або молитовне звернення" [10, с. 28].

В.Винниченко не скористався можливістю витворити простір "чистої самотності в собі", який потенційно забезпечував умови для реалізації потенціалу сокровенної, справжньої чесності, що мала б бути осердям формули "чесність з собою". Водночас він не намагався також пов'язати ідеологему "чесності з собою" із біблійними витоками, природними для неї: "Сама... ідея "чесності з собою" не містить у собі нічого негативного. Корені її у Біблії" [13, с. 79] – а саме на можливість такого підходу натякає І.Сандомирська, актуалізуючи за допомогою виділення "чи" в бахтініанському звороті – "чи молитовному дискурсі" – Господні інтенції: "... мені не зовсім зрозуміло значення цього "чи", можливо, це і є той Бог, про якого ти (мається на увазі її співбесідник М.Липовецький – О.К.) говориш..." [10, с. 28].

Митець пішов іншим (природнішим для його епохи) ніцшеанським шляхом – шляхом розриву з Господом, виходу за межі зв'язку з ним. Буття ж поза межами ("вненаходимость" – за термінологією М.Бахтіна), "реалізоване повністю – це ніцшеанське "Бог помер" [10, с. 28].

З філософією Ніцше ідею "чесності з собою" пов'язує передусім нігілістична спрямованість та "воля до влади" ("функціонально "чесність з собою" співвідноситься з ідеєю "волі до влади", яка у Ніцше окреслює ціннісний простір власнелюдського буття" – [4, с. 170]).

Але "воля до влади" у Ніцше та у героїв В.Винниченка має несхожу мотивацію (не дивлячись на те, що – як стверджував П.Христюк – "сама формула "чесності з собою" запозичена В.Винниченком у Ф.Ніцше" – див. про це: В.Панченко. Будинки з химерами. Творчість Володимира Винниченка 1900–1920 р.р. у європейському літературному контексті. – Кіровоград, 1998. – С. 140): у німецького філософа вона зорієнтована не на "щастя, насолоду чи самовираження" – метою волі є саме влада, яка є в тому числі владою над собою і готовністю "сприйняти наказ" (М.Хайдеггер. Ніцше. – Спб., 2006. – Т. 1. – С. 42–44); в українського письменника – навпаки – "воля до влади" в уяві його героїв має "конвертуватися" не в "чисту" владу, а саме у "щастя, насолоду". У результаті виникає принципове неспівпадіння героїв, яке помітив і відзначив – не без сарказму від нелюбові й неприйняття – Д.Донцов: "До невпізнання відбився в тім дзеркалі і тип надлюдини Ніцше. В Ніцше він – надлюдина, у Винниченка, напр., – підлюдина. Ніцше проповідує любов до дальніх. Винниченко любов до ближніх, до самого себе, до свого тіла і до його розперезаних інстинктів, насамперед. В автора Заратустри – це blond Bestie, в автора "Щаблів життя" – це "вільна скотина" (В.Панченко. Згадана праця. – 14, с. 155).

"Другий" у сприйнятті героїв В.Винниченка виступає як об'єкт (як "другий-вже"). Тому "собі" в них постає не розізнаним у "внутрішню безкінечність" (М.Бахтін), а "привласненим-моїм". Це не дає можливості сформулюватися основі для обґрунтування принципово нової етичної теорії, яка б розірвала "пуповину" з усіма попередніми.

Звідси цілком прогнозований результат – запропонована теорія не розриває зачароване коло, виходячи за межі його, а насильно, по-варварськи прагне витіснити попередній етичний "кодекс" з існуючого суспільного простору.

"Механізм" заміщення без зайвих емоцій, відверто і цинічно (не без замишування власними словами) маніфестує Мартин – герой драми "Дисгармонія". Він точно відображає настрій тих героїв В.Винниченка, для яких "чесність з собою"... означає, крім усього, культ *сили* (курсив В.Панченка – О.К.) [14,

с. 140]. Додамо також, що бачення проблеми цим героєм виглядає особливо актуальним ще й з огляду на відверто провокуючі висловлювання з даної проблеми самого В.Винниченка (нагадаємо явно підбурюючу спрямованість його власних слів, процитувавши лише один "уступ" – "Сучасна мораль розколєє людину. Являючися цілком непридатною до життя, вона ослаблює поступовий рух пригноблених – розрядка наша – О.К." – 8, с. 425–426): "З якої речі я повинен бути правдивим, щирим, добрим? Чому хитрість, лукавство, брехня гірше? Чого я повинен здержувати свої сили? Я нічим не хочу зв'язувати себе і наплювати мені на всі моралі... Мораль видумана дужими для безсилих. Коли безсилі робляться дужими, вони заводять свою мораль...".

Дійсно, тут нічого не вимагає коментування, хіба що додамо репліку В.Панченка, якою дослідник супроводжує неприховано провокативні висловлювання героя драми "Дисгармонія": "Виходить, сила – понад усе. Триумф сили знімає питання про засоби досягнення цього триумфу" [14, с. 140].

У викладі Дари (героїні роману "Чесність з собою", яка щиро прагне залучити в ряди шанувальників нової моральної доктрини робітника Тараса) сутнісна основа нового вчення, яке, "відкидаючи все, що каже мораль", пропагує Мирон Купченко, виглядає такою, де вольовому, раціональному моменту відводиться чільне місце: "Чесність з собою, це – нова мораль. Розумієте? Все старе треба відкинути. От тобі життя, дивись, живи, і роби свої власні висновки. Розумієте? власні. Ці висновки, думки доведи до почуття. Коли доведеш, тоді мусить з'явитись вогонь... А вогонь цей є воля, котра й дає акцію. Чим повніше ви доведете вашу думку до почуття, тим палк(ішим) буде вогонь. Вогонь цей спалить усі перепони, усі дрібні старі думки, почуття. От як два роди електрики: самі по собі вони ніщо, а з'єднавши маєте силу... Щоб бути чесним з собою, треба довести (думку – О.К.) до почуття. Доводить. З'являється вогонь. Він спалює всі забобони і людина вже цілком інакше дивиться й робить" [2, с. 28].

Однак прагнення за допомогою розуму вирішити назрілі проблеми, переступити (структуруючи характер етичного світу людини засобами раціонального) межі між вольовим та імпульсивним, емоційним, гармонізувати в одне ціле контрольоване й не контрольоване має свої обмеження і не створює передумов для повноцінного функціонування "утопії" "чесності з собою" (Т.Гундорова): "... суть ідеї "чесності з собою" полягає в тому, що суб'єкт має раціонально з'єднати ідею й чуття. Здавалося б, це санкціонує модерністський волюнтаризм. Але існує ще один аспект –

гностичний – такого вольового імперативу. Це майже містерійне перенесення мозку, розуму на місце серця – емоційно-еротичного центру гностичної антропософії. Амбівалентність Винниченкового гностицизму виявляється, однак, у тому, що стати пустельником, як Заратустра, не може жоден з героїв-протагоністів Винниченка, а його еротизми часто означають поневолення жінки і передбачають стосунки пана та раба" [5, с. 22].

Інтенції пустельництва (які особливо протиприродно виглядають при співвіднесенні їх із "зарядженими" життєвою силою персонажами роману "Чесність з собою" – приміром, з Дарою, сповненою "природної, живої сили" чи з Мироном Купченком, "віталістична сила" якого відверто підкреслюється автором – 4, с. 176–177) у героїв В.Винниченка (незалежно від їх статевої приналежності) "гасить" ключова категорія, так характерна для "соматичної людини" (Т.Гундорова) – **бажання**, на яке покладається надзвичайно важливе завдання – стати базою для формування нових етичних принципів. Про це відверто говорить заголовний герой роману "Записки Кирпатого Мефістофеля": "Сенс нової моралі, твердить Кирпатий Мефістофель, має бути визначений імперативом бажання, бо "вона не потребує ні заповідей, ні людських законів, ні тюрем, ні панів адвокатів; така, в силу якої мати любить своїх дітей, мужчину тягне до жінки, і навпаки; в силу якої революціонер іде на смертну кару..." [5, с. 22].

Бажання вистроює весь світ навколо героя як світ об'єктів, як світ, де "другий" ("друга") приречений існувати як "другий-уже". Причому цей "другий-уже" – не рівноцінний партнер, а допоміжний "засіб", який має цінуватися за ступенем своєї корисності (тобто, як підручний засіб для вирішення назрілих проблем). При цьому ключовою, позитивно "забарвленою" постаттю лишається сам герой, який шукає задоволення власних потреб і бажань (про це з шокуючою відвертістю у романі "Чесність з собою" говорить Мирон: "Коли негарний, самотній, бідний, коли життям окривджений, в родині нещасливий і не можеш інакше задовольнити бажання тіла свого, то пам'ятай, ідучи до простітутки, що вона по силі послугу робить тобі".... "Коли непоміркованим, нестриманим життям привчив себе до похоті, як п'яниця до вина, ідучи до простітутки, пам'ятай, що шукаєш в ній п'яного задоволення". "Але як би ти не йшов, – як до лікаря за заспокоєнням, як до шинку за підняттям, як на базар за шматком хліба, – пам'ятай, що ідеш за послугою". "Через те, коли йдеш, то йди не як злодій, не як той, що відчуває себе злочинцем, але як той, хто потребує (розрядка наша – О.К.)..." – 2, с. 93).

І ґрунтується все це у героя-ідеолога не на суб'єктивних міркуваннях, а (як самовпевнено стверджує Мирон Купченко) на законі, "утвореному віками життя" [2, с. 93].

Для героїв В.Винниченка згадані міркування програмні, які (до того ж) природно вписуються у дух часу: доктрина "чесності з собою" виникає на хвилі глибинної зміни характеру зацікавлень у суспільстві – "протягом всієї історії основна активність людини була звернена до зовнішнього світу, вектор же самопізнання і самоперетворення був вкрай укороченим...". Це сприяло активізації інтересу до "*суб'єктивної реальності*", основу якої складає філософія бажання (А.Мальцева. Желание как философско-методологическая проблема // Вопросы философии. – 2006. – №5. – С. 61–62).

Свідоме формування "суб'єктивної реальності" дає можливість по-особливому вистроювати світ не лише навколо героя-ідеолога, а й переформатовувати уявлення про межі доступного для всіх adeptів нової етичної теорії. Простір реалізації бажань розширює свої кордони: тепер будь-яке з них може бути реалізованим, оскільки під вольово-емоційним натиском носія нової ідеології повинні впасти всі обмежувальні бар'єри, які раніше регламентували його поведінку.

До переліку можливого входить все – все є можливим, бо все, що захоче людина, може бути не лише бажаним, а й реалізованим: заспокоюючи Марусю, яка знаходиться у знервованому, навіть екзальтованому стані, Мирон пропонує такий план дій – "... Поживи, подивись... Завжди встигнеш. Підожди... А коли в чому потреба буде, роби все, що хочеш. Випити хочеться, випий, я ж розумію... Мужчини забажаєш, іди, любого вибирай, веди сюди, роби, що хочеш... Чого перед собою брехати? У тебе вже привичка склалась. З цим нічого не поробиш. Це соромляться признати, але часто ті, яких "рятують" з домів, через це й ідуть назад... Не треба. Нічого злого в цьому нема. Нікому ж лиха від того не буде, що ти приведеш мужчину, сама себе заспокоїш та й йому злого не зробиш..." (до речі, цього не витримує навіть далеко не безневинна Маруся: "І це ти від душі говориш? – з захованим обуренням стиха спитала" – 2, с. 57).

Ще жорсткіше думка про всездозволеність, взята у проекції бажань, сформульована Мироном у "листі", який зачитує Сергій на судилищі, присвяченому "розбірці" з вченням Купченка: "Досвідом життя свого й розумом перевіряй своє бажання. І коли

досвід життя твого та розум сходяться з бажанням твоїм, – ти правий. Іди та роби, що хочеш (розрядка наша – О.К.) [2, с. 92].

На найстрашніші – останні питання свого співбесідника (робітника Тараса) Дара дає ствердну відповідь і з глибоким переконанням у правоті власних слів мотивує її: "... таким чином і кожного шпига оправдати можна". "Звичайно! – підхопила Дара... "Кажуть, він матір свою отруїв"... "Вона була цілком недоумна. Розумієте, стара, недоумна, хвора... Ні до чого не здатна, словом. Нікого вже не впізнавала й лише мучилася. Він узяв та й отруїв. Розумієте: довів думку до почуття й отруїв... Розумієте: з великої любові вбиває. З чесності з собою" [2, с. 28].

Світ, у якому організуючим началом виступає бажання, виглядає незвичним, принципово відмінним від того, де домінуючим елементом є, приміром, обов'язок, честь, совість чи віра в ідеал. Бажання накладає відбиток на все – в тому числі й на перебіг історії (про це див. зокрема: М.Епштейн. Эрос цивилизации. Ирония желания и конец истории // Вопросы философии. – 2006. – №10).

Актуалізація бажання впливає також на рівень контролю суспільства над смертю, яка опиняється у "переліку" бажаних об'єктів, та на насильство, яке виступає засобом реалізації бажань: він явно послаблюється за рахунок коректив, внесених у соціум ідеологією "чесності з собою", покликаної обслуговувати потреби людини бажаної (бажаної – нерідко – не "бажання бажання", відстроченого, пригальмованого бажання, яке дає "насолоду самим бажанням" (хоч і цей елемент присутній, однак, не є визначальним), не бажання речей, за термінологією М.Епштейна, "невоплотимых...уходящих в бесконечность" [6, с. 58] – слава, любов, безсмертя, вічність, спокій (хоч, знову ж таки, помітні ознаки таких устремлень можна спостерегти і в текстах В.Винниченка: промовистий приклад – лист Мирона до Дари, сповнений невідомих почуттів; тут нема елементів любовної гри – надто вже серйозно, як для ігрового персонажа, звучить голос кохання – "... кохаю так, як ніколи ще не кохав... Серце так завмирає, такий захват наповнює його, що не вміщається він весь у серці... хочеться плакати..." – 2, с. 193), а результативного, легко досяжного бажання, кваліфікованого М.Епштейном як хотіння, спрямованого на досягнення простіших "предметів" – їжі, пиття, власності і, очевидно, жіночого тіла (звідси у романі бере початок концепція іншого кохання – "кохання тіла" – 2, с. 193) – відсут-

нього у "списку" хотінь, що його подає відомий, цікаво і плідно філософствуючий літературознавець – як об'єкта сексуальних бажань.

Насильство і до того було універсальним засобом вирішення проблем, пов'язаних з реалізацією бажань (згадаємо, як підсміюється з цього Мирон на зібранні соціалістів: "А дідусям деяким хіба не турбота! Мені трапилось якось чути про одного поважного, високоморального дідуся, який до того запалився братською любов'ю до одної "тварі", що до насильства мусів був удатися" – 2, с. 91). Тепер же для нього нема ідеологічних та моральних обмежень: мистецтво домовлятися з світом починає підмінюватися (у тому разі, коли людина повністю і нероздільно солідаризується з ідеєю "чесності з собою") тривіальною процедурою "умовляння" себе, свого "я", укоріненого у "воно", яке не знає, що таке мораль, і саме тому – без вагань – звертається до насильства, оскільки воно легітимізоване новим морально-етичним "кодексом".

І якщо у суспільстві постійно діє "закон збереження насильства", обґрунтований О.Кустаревим (цей закон, на його думку, має силу тому, що "... стосунки між людьми й колективами зберігають конфліктний елемент, який нічим не можна усунути, оскільки ні їхні моральні цінності, ні їхні споживацькі переваги, ні їхні матеріальні (власницькі) інтереси ніколи не бувають повністю сумісними" – звідси невідворотність його існування: "Значна частина конфліктності може бути усунена за допомогою компромісу, але не вся конфліктність. Раціоналізація конфлікту має межі. Для його усунення потрібна чиясь перемога і чиясь поразка, що і породжує відносини панування. Насправді консолідоване суспільство живе у режимі якогось конкретного розподілу насильства між різними агентствами" – <http://www.politjournal.ru>, то після введення у практики повсякдення доктрини "чесності з собою" він втрачає нерідко свій прихований, часом невидимий, напівтаємний, ускладнений особистими якостями та суспільною ієрархією учасників конфлікту процесуальний перебіг, бо привласнене право на насильство починає свідомо і "законно" концентруватися у руках того, хто сповідує ідею, яка не вимагає бути чесним з іншими ("Чесність ваша до других – нечесна! Чуєте ви!" – так оприлюднює власне кредо герой-ідеолог – 2, с. 96) – тільки з собою: "Брехня перед другими може виправдана бути, перед собою ж – ніколи" (це одна із найголовніших заповідей Мирона) [2, с. 92].

Ідеї, які висловлює і привселюдно обстоює Мирон, Дара пишномовно називає "вченням життя". Тут є певний парадокс. Це, справді, вчення про те, як жити по-новому, нехтуючи традиційною мораллю, але водночас це ідеологія, яка відкриває шлях для утвердження смерті як норми практик повсякдення, а не як винятку (не в сенсі ідеологічно обґрунтованого підштовхування будь-кого до фатальних кроків, а як вільний, нічим і ніким не обмежений пошук одного з напрямів при виборі людиною ключового бажання).

Простір буття у романі розірваний на вістрі двох ключових бажань, які розривають плоть життя, оскільки базовими для них є два взаємовиключні інстинкти: тяжіння до Еросу і Танатосу. "Жити хочу" [2, с. 268] – це заповітне прагнення Дари; смислоорганізуюче бажання Тараса має абсолютно протилежну спрямованість – "Я йду в смерть" [2, с. 248] – так формулює він своє ключове бажання у підсумковому документі – посмертному посланні до всього "громадянства".

Обидва бажання пов'язані з життям тіла, що так природно для особистості, яка асоціюється перш за все із "воно": сильне "струнке велике тіло" [2, с. 11] Дари тяжіє до іншого – сильного тіла Мирона і, зрештою, торжествує, включивши у зону свого екзистування екстер'єр жвавого, ініціативного, конкурентноздатного самця, за володіння яким постійно йде прихована і від того не менш запекла боротьба у жіночому таборі; слабке, знівечене, анемічне тіло Тараса, не витримавши конкуренції з іншими тілами, програвши вирішальну боротьбу за тіло Віри, у фіналі перетворюється у майже анонімне, непримітне, статистичне – "якесь тіло" [2, с. 243].

Ангелоподібний лик Дари (звідси підкреслена дитячість рис її обличчя, обрамленого "темно-золотим" німбом волосся: нагадаємо – золотий, за А.Бєлим, – це колір, який виражає "восторг святих о небе" – 1, с. 209) відверто контрастує із образом Тараса – жалюгідною пародією на біблійних пророків: "Оповідали, що він мав вигляд божевільного, – запалені очі, чудно блискучі; непорушні, сухі, завжди трохи розкриті уста; постійно як у проповідника піднята рука й хрипкий, піднятий голос" [2, с. 219] – так виглядає підсумковий портрет героя, складений, як мозаїка, з візуальних вражень різних свідків.

Герої йдуть по життю із протилежною за своїм змістом звісткою: Дара з проповіддю і вірою у "живе" життя, Тарас із

звісткою судного дня, із провіщенням Апокаліпсису: "Жах нехай іде за мною!" [2, с. 249]. У першу чергу це тому, що єство Дари пронизує любов, співчуття (це помітно у стосунках із її фізично немічним чоловіком, якого вона хоч і душить як слабкого "черв'ячка", але не принижує без потреби і в прощальному листі знаходить як потрібну інтонацію, так і тепле слово – "Завжди згадуватиму з теплою ніжністю за все твоє хороше" – 2, с. 263–264).

Рухає нею також потужна вітальність. Немічного ж, з ослабленим інстинктом життя Тараса навпаки – душить неприкрита злоба і ненависть: "... ненавиджу всіх людей до крові, до піни на устах..." [2, с. 113].

Контрастують між собою і уявні – міфологемні світи, у яких хотілось би жити героям. Якщо для Дари омріяний простір буття асоціюється із водою – одвічним символом життя (хай і у варіанті бурхливого потоку, який несе із собою все – навіть смерть), то для Тараса той же життєвий простір має зовсім іншу "прив'язку": це не гомінкий майдан, а максимально знелюднений простір, осередям якого виступає гора ("образ світу" – у міфологемному вимірі – 9, с. 311): "Мені б жити на якійсь мертвій горі, де не тільки людей немає, але навіть найменша пташина не водиться, де трава не росте, де все мертво мовчить. От там би мені жити!" [2, с. 113].

Зрештою, саме з Дарою пов'язується у романі тема майбутнього, втілена в образі дитини, про яку мріє Мирон. Тарас це майбутнє не просто заперечує: найзаповітніше його бажання – одним ударом, насильницьки перекреслити максимально можливу кількість векторів, спрямованих у завтрашній день (вибух – бенкет смерті він планує здійснити не в довільному місці, де будуть якісь невідомі жертви, а в концептуально обраному просторі – у студентській аудиторії – концентрованому образі майбутнього, обриси якого наперед моделює герой, оскільки саме студенти "готуються на вчителів гіпнозу" – а гіпноз у Тараса – це символ суспільної облуди).

Несумісність потягів, один з яких абсолютизує життя, інший – смерть, ставлять під сумнів існування самого життя як такого. З цієї безвихідної, тупикової ситуації герої В.Винниченка знаходять, на перший погляд (з точки зору людини етичної), парадоксальний вихід, який однак відповідає природі розуміння життя, що його маніфестують персонажі різних творів митця: як зауважує одна з героїнь драми "Дисгармонія", "Життя – в самому процесі життя, а не в обов'язках". Сам же процес життя – це (стверджує один із

заголовних героїв оповідання "Контрасти") "довгий, довгий ряд усяких почувань". Ті ж мотиви звучать і в романі "Чесність з собою": Мирон Купченко відверто і однозначно говорить, що найважливішим є "Почуття, почуття життя є важно..." [2, с. 117].

Тож життя ключовими героями В.Винниченка сприймається як поле реалізації власних вітальних сил поза всіма обмеженнями, як вільне плавання у безмежному життєвому морі, де нема берега обов'язку, зате є вічний вектор бажань.

Спираючись на це, адепти ідеї "чесності з собою" знаходять відповідне рішення: вони настільки розширюють рамки Еросу, що він починає вбирати в себе Танатос не як альтернативу, а як елемент буття, у якому танатологічне не спроможне навіть призупинити течію вітального. Перші ознаки ще не вербалізованого відчуття потоку життя, як грізної стихії, що включає у себе й смерть (у її найжорстокішому варіанті), простежуються у сцені, коли Дара грає на піаніно грізну п'єсу, сповнену неконтрольованих почуттів: "...Дара схилила злегка голову до нот і сильно вдарила по клавішах. З-під них вихопилися звуки, сміливі, сильні. Вони, як коні... сказано несуться... Несеться потік. Піна, як клоччя, на беріг летить... Дитину схопив, – з берега, – закрутив, змахнув і об скелю, раз! і нема. Котиться каміння з жахом... Грохот, рев, свист, сиві смуги небо розсікли, небо кров'ю наллялось..." [2, с. 39].

У фіналі ж це опредмечується у цілісну концепцію життя. її озвучує Мирон: на питання Дари, якою є тема картини, над якою герой постійно працює, той однозначно відповідає: "...рождіння життя з трупа..." [2, с. 260]. І героїня приймає цю філософію, оскільки самою природою свого світу вона суголосна з ідеями Купченка.

Тому так природно і переконливо виглядає етико-ідеологічний виклик суспільству, який (ніскільки не здригаючись) маніфестує Дара у фіналі твору: "Трупи? нехай трупи! З трупів виходить життя? Все одно, нехай звідки хоче виходить, аби життя! Жити хочу! Жити, Мироне, робити, творити й руйнувати. Правда? Годі. Трутів не воскресить. Помогай живущим. Цілуй! На трупах цілуй! Міцно, радісно!" [2, с. 268].

Однак не все у руках героя. Простежуючи "траєкторію", яку прокреслює у практиках повсякдення ідея "чесності з собою", В.Винниченко немовби забігає вперед, окреслює напрям нових дослідницьких сюжетів.

Бажання Мирона обмежує держава. Здавалось би, для нього (як носія ідеї "чесності з собою") перешкод нема, але держава все ж сильніша. Це з гіркотою мусить таки визнати сам герой-ідеолог: на питання Семена Васильовича ("Дітей же своїх ви понесете хрестити до церкви?") Мирон змушений чесно відповісти – "Так,

понесу... тому, що без метричного свідоцтва немає паса, а без паса ж, як вам відомо, в нашому високоморальному громадянстві, що без душі, то мушу. Бо інакше моїх дітей не буде на світі, їх ніхто не прийме ні на яку роботу" [2, с. 98].

Вихід з цієї ситуації (для Мирона) є: можна піти шляхом анархістів. Вони, вустами своїх ідеологів, запропонували такий варіант вирішення подібних проблем, який і на сьогодні виглядає свіжим і привабливим для окремої категорії людей. Для ілюстрації думки нагадаю роздуми Я.Голобородька про героїв одного з текстів С.Жадана ("Anarchy in the UKR"): "Незалежність, за цінностями героя-оповідача, – це невідповідність, себто (майже за Кропоткіним) спроможність й уміння не бути під тим, що величає себе владою... " (Я.Голобородько. Артеграунд. Український літературний істеблішмент. – К., 2006. – С. 71).

Але Мирон Купченко тримається від анархістів на певній дистанції. Він, очевидно, внутрішньо не готовий дати саме таку ("кальковану" в анархістів) відповідь на питання, що постало перед ним. Не спроможний він запропонувати і якийсь інший варіант (власний чи запозичений), але важливість і гостроту проблеми герой відчуває добре.

З відомих причин ні сам В.Винниченко, ні наступники (плідно використавши його творчий досвід на користь літератури в цілому – "У подальшому великий творчий експеримент В.Винниченка з "людським матеріалом", покликаний тезою "чесності з собою", перейшовши через інтелектуальну прозу В.Підмогильного, М.Хвильового, В.Домонтовича, таки дав бажані результати, що позначилося на інтеграції української літератури в європейську культуру ХХ ст." – 20, с. 173) не продовжили поглибленої розробки теми бажання (як і цілої низки інших тем, пов'язаних із складністю екзистування людини у світі).

На новому витку історії бажанням зацікавилися постмодерністи, для яких ця проблема стала однією з ключових (Барт, Крістева, Ліотар, Дерріда, Бодріяр у різній мірі прилучилися до розробки даної теми; для нас же – у актуалізованій Мироном Купченком площині – бажання і влада – найцікавішим є досвід Дельоза та Гваттарі, які розглядали бажання як засоби "інвестування соціального поля" у формі "надінвестицій" та "контрінвестицій", "дезінвестицій" – "підривних сил бажання", які спрямовані на "повалення влади" – у І.Львіна – "ниспровержение власти" – 7, с. 88).

Подібне вміння В.Винниченка відчувати й своєчасно актуалізувати найгостріші проблеми, які належать до категорії вічних (дослідники вже виявили причетність античної філософії – передусім Платона – до розробки теми бажання), самостійна розробка цілого ряду категорій, зокрема, таких, як краса й сила, забезпечи-

ло неперехідний інтерес до його творчості і в минулому, і в сьогоденні.

Це змушує нас уважніше приглядатися до художнього світу митця, оскільки ми, очевидно, знаходимося лише на підходах до розв'язки загадки його (часом незбагненого – попри позірну простоту) творчого феномену.

Література

1. Белый А. Символизм как миропонимание. – Москва, 1994.
2. Винниченко В. Чесність з собою // В.Винниченко. Твори. – Київ – Відень, 1919. – Т. 10.
3. Гундорова Т. Модернізм як еротика "нового" (В.Винниченко і С.Пшибишевський) // Слово і час. – 2000. – №7.
4. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Львів, 1997.
5. Гусак Н. "Заглянувши в себе". "Чесність з собою" у контексті психоаналізу З.Фрейда // Українська мова та література. – 2002. – №3.
6. Эпштейн М. Эрос цивилизации. Ирония желания и конец истории // Вопросы философии. – 2006. – №10.
7. Ильин И. Постмодернизм. Словарь терминов. – Москва, 2001.
8. Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.
9. Мифы народов мира. Энциклопедия: В 2 т. – Т. 1. – Москва, 1987.
10. Липовецкий М., Сандомирская И. Как не "завершить" Бахтина? // Новое литературное обозрение. – 2006. – №3.
11. Михальчук Н. Мала проза Володимира Винниченка: метафізичні та естетичні інтенції. – Ніжин, 2007.
12. Михида С. Слідами його експериментів. Змістові доміанти та поетика конфлікту в драматургії Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2002.
13. Мороз Л. " ... Сто рівноцінних правд". Парадокси драматургії В.Винниченка. – К., 1994.
14. Панченко В. Будинок з химерами. Творчість Володимира Винниченка 1900–1920 рр. у європейському літературному контексті. – Кіровоград, 1998.
15. Попович М. "Я роблю так і інакше робити не можу ..." // Слово і час. – 2000. – №7.
16. Рюс Ж. Поступ сучасних ідей. – К., 1998.
17. Свербілова Т. Персонажі Винниченкових п'єс – кати чи жертви? // Слово і час. – 1993. – №5.
18. Сиваченко Г. Пророк не своєї вітчизни. Експатріантський "метароман" Володимира Винниченка: текст і контекст. – К., 2003.
19. Струк Данило Гусар. Винниченкова моральна лабораторія // Українське слово. Хрестоматія. – К., 1994. – Кн. 1.
20. Шумило Н. Під знаком національної самотності. Українська художня проза і літературна критика кінця ХІХ – поч. ХХ ст. – К., 2003.

**Компаративное поле в "Вечерах на хуторе близ Диканьки"
Н.В.Гоголя**

"Вечера на хуторе близ Диканьки" – романтическое произведение Гоголя. Романтизм здесь своеобразный: он связан с выдумками, с различными историями, типами персонажей. В целом, как отмечает Г.А.Гуковский, романтизм в "Вечерах" проявился в эстетическом мышлении автора, в отрыве от "земности", в свободном духе повествования, "в музыке повествования". В "Вечерах" был создан поэтический образ народа, показавший его творческие возможности, воплощена мечта о простой, нравственно и душевно красивой жизни человека [1]. В основе ряда рассказов лежат идеи и сюжеты украинского фольклора [2].

"Вечера" – сборник рассказов разных лиц, и всё, представленное в рассказах, отражает мир жизни этих лиц. Рассказчиками являются пасичник Рудый Панько (его записи), дьячок Фома Григорьевич и собственно автор Н.В.Гоголь. В текстах рассказов это отразилось на стиле повествования, на художественно-образительных средствах, среди которых значительное место занимают сравнения. Сравнения явились своеобразным зеркалом романтического и земного.

Сравнение представляет собою троп, состоящий в уподоблении одного предмета другому по какому-либо общему для них признаку [3]. Сравнению уделялось и уделяется большое внимание в филологической науке в целом [4], в том числе в обширной гоголиане [5]. Обращаясь к этому вопросу применительно к "Вечерам", мы стремимся показать стилистическое и содержательное богатство сравнений в данном цикле, их народные истоки, красочность, эмоциональность, юмор. Поскольку главным героем "Вечеров" является народ и широко представлена разговорная речь и просторечие, можно установить народные истоки ряда сравнений, их особенности и употребление.

В рассказах отмечается обилие как простых сравнений ("слова посыпались *градом*" (*как град*), так и развернутых, выраженных распространенным оборотом или предикативной единицей, зависящей от сравнительного оборота. Первые могут быть устойчивыми, традиционными, общенародными, вторые – всегда индивидуально-авторские, по которым можно установить,

социальный, культурный уровень говорящего или какую-либо его особенность, состояние. Сравн.: *визжит, как поросенок* (1) – *визжит как поросенок, которого затолкали в мешок* (2). Первое – общеупотребительное, но с яркой разговорно-просторечной окраской. Второе – индивидуально-авторское, ибо в данном случае "*визжит*" можно объяснить другими причинами. Представленная "добавка" к сравнению может характеризовать говорящего как сельского жителя (неоднократный опыт). Подобные сравнения в "Вечерах" не редки, в дальнейшем рассмотрении вопроса мы будем их называть развернутыми. Развернутые сравнения, особенно предикативного оформления, возможны в любом типе речи, в поэтической речи они отмечены у Пушкина [6].

В "Вечерах" употребляются сравнения нескольких **структурно-грамматических разновидностей**.

1. Имя существительное в творительном падеже – "*К попадье раз прибежала свинья, закричала петухом и надела на голову шапку отца Кондрата*" [7]. Данная приглагольная позиция ("петухом") совмещает значения образа действия и сравнения, последнее устанавливается по лексико-грамматическому наполнению (*по-петушину, петухом, как петух*).

2. Форма сравнительной степени прилагательного или наречия с зависящим от нее генитивом. – "*Дед прискакал раньше всех*" (I, 143) (раньше, чем все).

3. Сравнительный оборот с союзом *как, что, будто, словно* и др. – "*Кузнец сгибал в руках пятаки и подковы, как гречневые блины*" (I, 196).

4. В сложноподчиненном предложении комплекс

а) "сравнительный оборот + относящаяся к нему предикативная единица (или причастный оборот)" – "*...кинулся бежать, как мужик, которого только что выпорол заседатель*" (I, 195).

б) "форма сравнительной степени + относящаяся к ней предикативная единица". – "*Дед ступил смело и скорее, чем иной успел достать рожок и понюхать табак, был уже на другом берегу*" (I, 143).

Неоднократно встречаются имплицитные сравнения, заключающие компаративную идею в содержании фразы. – "*Я думаю, куры не так дожидаются той поры, когда баба вынесет им хлебных зерен, как дожидался Петрусь вечера*" (I, 99).

Семантическая структура сравнения включает четыре компонента: 1) что сравнивается, 2) с чем сравнивается, 3) на

какой основе происходит сравнение, 4) показатель сравнения (меньше, больше, так же). *"Музыканты тусили в щеки, словно в бубны, и свистели носами, как валторны"* (I, 144).

Объектом сравнения у Гоголя является человек, его действия, состояние, связанные с ним предметы, а также природа. В сравнениях отразились романтические и фольклорные мотивы рассказов. Особенно выразительны они в описаниях природы и преобладают в текстах, где повествователем является сам автор Гоголь, а не другие лица. – *И будто зарницею осветило на минуту весь лес* (I, 142). *Между деревьями мелькнула речка, словно вороненая сталь* (I, 143). *Небо, его чистое зеркало – река в зеленых гордо поднятых рамах* (I, 66). *Лениво и бездумно, будто гуляющие без цели, стоят подоблачные дубы, и ослепительные удары солнечных лучей зажигают целые живописные массы листьев, накидывая на них темную, как ночь, тень* (I, 66). *И чудилось ему, будто... цветы начали между собою разговаривать голосами тоненькими, будто серебряные колокольчики* (I, 106). *По полю пестрели нивы, словно праздничные плахты чернобровых девиц* (I, 139). – *"...река, во всей красоте и величии, как цельное стекло, раскинулась перед ними"* (I, 68). *"...и ослепительные удары солнечных лучей зажигают целые живописные массы листьев, накидывая на другую, темную, как ночь, тень"* (I, 68). *Серые стога сена станом располагаются в поле и кочуют по его неизмеримости* (I, 66). Описания природы, созданы на образах положительной эмоциональности, подчеркивают авторское отношение к ней как к прекрасному, спокойному пространству.

Романтические мотивы присутствуют и в описании человека. Так, в рассказе "Вечер накануне Ивана Купала" описывается с использованием красочных фольклорных сравнений главная героиня Пидорка. Автор любит свою героиню и описывает ее с нежностью. – *"...полненькие щеки казачки были свежи и ярки, как мак самого тонкого розового цвета, когда умывшись божьею росой, горит он, распрямляет листики и охорашивается перед только что поднявшимся солнышком. Брови, словно черные шнурочки, какие покупают теперь для крестов и дукатов девушки у проходящих по селам с коробами москалей, ровно нагнувшись, как будто глядели в ясные очи. Волосы, черные, как крылья ворона, и мягкие, как молодой лён, падали курчавыми кудрями на шитый золотом кунтуш. Ротик, на*

который глядя облизывалась тогдашняя молодежь, кажется, на то и создан был, чтобы выводить соловьиные песни" (I, 197). Каждое распространенное и развернутое сравнение комментируется ситуацией положительного бытового значения.

Противоположные портреты (отрицательных персонажей) созданы в том же рассказе при описании Басаврюка и ведьмы, как представителей "черных сил", с помощью выразительных сравнений бытового, сниженного уровня. – "Оглянулся Басаврюк. У! Какая образаина! *Волосы – щетина. Очи как у вола* (I, 98). "Все утихло, на пне показался сидящим Басаврюк, весь синий, *как мертвец*" (I, 100). "...старуха с лицом сморщенным, *как печеное яблоко*, нос с подбородком, *словно щипцы, которыми щелкают орехи*" (I, 101).

В описании других персонажей и их характеристике сравнения строятся на нейтральной и разговорной лексике. Здесь проявляется дифференцированный оценочный подход к разным лицам. Причем автор использует сравнения и в описании предметов, связанных с образом хозяина. Так, описывая праздничный наряд жены Черевика ("Сорочинская ярмарка"), автор иронизирует по поводу ее претензий и безвкусицы. – "...богатая плахта, пестревшая, *как шахматная доска*" (I, 68). "...в нарядной шерстяной кофте, по которой, *будто по горностаевому меху, нашиты были хвостики*" (I, 68). О ней самой, как о злой мачехе, высказывается также неодобрительно. – "...треск отборных слов посыпался *дождем на голову разгульного парубка*" (I, 69).

Параллельно с нейтральными, и романтическими и сниженно бытовыми сравнениями в рассказе немало бытовых, "земных", что связано не только с предметом описания, но и социальным и культурным уровнем говорящего. Так, в "Сорочинской ярмарке" в авторском описании красот природы находим романтические сравнения (показано выше), а в речи персонажа звучат бытовые, сниженные сравнения, характеризующие данный персонаж как личность. – "*Да мне теперь так сделалось весело, как будто мою старуху москали увезли*" (I, 89).

Содержательная сторона развернутых сравнений обычно раскрывает какие-либо черты субъекта сравнения (говорящего лица). В развернутом сравнении "*бежал, как мужик, которого выпорол заседатель*" отражен либо личный, либо наблюдаемый типичный опыт из жизни сельского правосудия. В другом

сравнении: *"К Коржу повадилса ходить какой-то лях, обшитый золотом, с усами, с саблюю, со шпорами, с карманами, брентащими, как звонок от мешочка, с которым пономарь наш Тарас отправлялся каждый день по церкви"* (I, 98) (в рассказе дьячка отражается привычная церковная ситуация).

В таких и подобных развернутых сравнениях решаются одновременно две задачи: характеризуется объект сравнения и субъект речи (говорящее лицо), его жизненный мир, образ мышления, состояние, бытовой или другой опыт. Еще пример: *"Огонь отсвечивается в речке, вздрагивает, как польский шляхтич в козачьих лапах"* (I, 142) – в речи казака дана воображаемая военная ситуация). В другой речи того же лица: *"Хоть бы звездочка на небе. Темно и глухо, как в винном подвале"* (I, 142) воссоздан привычный образ из его жизни. *"Ноги отплясывали, словно веретено в бабьих руках"* (I, 140). *Перед козаками показался шинок, повалившийся на одну сторону, словно баба на пути с веселых крестин"* (I, 140). (В круг сравнения попали "бабы", что отражает снисходительное и ироническое отношение казаков к женщине). *"Уж не чета какому-нибудь нынешнему балагуру, который как начнет москаля везти, да еще языком таким, будто ему три дня есть не давали"* (I, 94). Ярким сравнением воссоздано состояние нетерпения влюбленного парубка. – *"Я думаю, куры не так дожидаются той поры, когда баба вынесет им хлебных зерен, как дождался Петрусь вечера"* (I, 99). О безрезультатной попытке Петра что-либо вспомнить о приобретенном богатстве автор пишет: *"Память его была, как карман старого скряги, из которого полушки не выманишь"* (I, 102). *"Попойка завелась такая, как на свадьбе перед Великим постом"* (I, 142). *"Дед не любил долго собираться, зашил грамоту в шапку, чмокнул жену и двух своих, как он их называл, поросенков, и поднял такую пыль, будто бы пятнадцать хлопцев задумали посреди улицы играть в кашу"* (I, 138). *"Обволокло небо ночью, словно черным рядом"* (I, 140). *В поле было так темно, как под овчинным тулупом"* (I, 140).

Все представленные сравнения являются индивидуально-авторскими, построены на типичных образах бытового характера и раскрывают мир жизни и мир воображения говорящих казаков, привычные для них ситуации. Развернутые сравнения, выражающие компаративные ситуации, наполнены бытовой просторечно-

разговорной лексикой, оригинальны, привязаны к определенному контексту, выражают субъективное оценочное отношение говорящего лица к факту и тем самым косвенно характеризуют это лицо в культурном, бытовом и социальном отношении. Отражая какие-либо элементы из жизни говорящего, они уточняют и нередко снижают образ. Так, образ черта в рассказе "Ночь перед Рождеством, вообще отрицательный, еще более снижается в развернутом сравнении в сценке кражи месяца: – Он крадет месяц **"кривляясь и дую, как мужик, доставший голыми руками огонь для своей люльки"** (I, 155).

К сравнениям, восходящим к народным источникам, относим краткие сравнительные обороты *как жар, как волк, как огонь, как мышь* и т.п., широко распространенные в разговорной речи. – *У казака были красные, как жар, шаровары* (I, 145). *"Иной свернувшись, иной развернувшись, храпели, как коты* (I, 140). *Возле коровы лежал парубок с покрасневшим, как снегирь, носом* (I, 130). *Смех напал, как увидел, как черти, вертя хвостами, увивались около ведьм, будто парни около красных девишек* (I, 144). *Дед собрал в горсть бывшие при нем деньги и швырнул, словно собакам, им в середину* (I, 143). *Ведьма, схвативши труп, как волк, пила из него кровь* (I, 145). *Конь, как огонь, взвился перед ним* (I, 144). *У цыгана живые, как огонь, глаза* (I, 140). *Беги, как стрела из лука* (I, 98) и др.

В образной системе гоголевских сравнений отмечаются зоонимы, фитонимы, явления природы, предметы, люди – *"...выгнали, как мужик выгоняет собаку из хаты"* (I, 80); *"...пройдет с кулаками меж козаков, все, как груши, повалятся на землю"* (I, 141); *"треск отборных слов посыпался дождем"* (I, 97); *"что вихрь, дернет по струнам бандуры"* (I, 141); *"огненные пятна, что молнии, мерещились в глазах"* (I, 102); *"...взял вилку, мало чем поменьше тех вил, которыми мужик берет сено"* (I, 144); *"в кармане больше дыр, чем у жида золота"* (I, 97); *"деревья, что хмельные козацкие головы, разгульно покачивались"* (I, 142). Такой широкий семантический диапазон сравнений свидетельствует о богатстве авторского воображения, неистощимости юмора и "живом" представлении различных ситуаций.

На основе сравнений читатель может выявить авторское отношение к церковнослужителям, это отразилось в микротекстах о попвиче ("Сорочинская ярмарка"). – (Солоха) *"ободряла*

*трусливо лепившегося у забора поповича, который поднялся скоро на плетень и долго стоял в недоумении на нем, **будто длинное странное привидение**, измеривая оком, куда бы лучше прыгнуть" (I, 77). "Вареник остановился в горле поповича, глаза его выпятились, **будто какой-нибудь выходец из того света сделал ему перед сим свой визит"** (I, 78).*

На сравнении построен общий, собирательный, шумный образ ярмарки. – "...*все ярко, пестро, нестройно, мечется кучами и снуется перед глазами*" (I, 70).

Образ обычных сельских мужиков воссоздан в "хозяйственных" сравнениях бытового типа. – "*Я готов вскинуть на себя петлю и болтаться на этом дереве, как колбаса перед Рождеством на хате*" (I, 72). "*На душе было так тяжело, будто кто взвалил на тебя дохлую корову*" (I, 86) (душевное состояние измеряется реальной тяжестью).

На основе всего представленного можно видеть, что в "Вечерах" Н.В.Гоголя сравнение, будучи одним из художественно-изобразительных средств, является очень важным инструментом в руках мастера художественного слова. Оно помогает автору выразить некоторые признаки объекта так, что сразу высвечивается его определенная черта, раскрывающая задуманный писателем образ, и раскрывается именно с той стороны, которая отличает и выделяет образ из числа других. При этом в системе гоголевских сравнений гармонично сочетаются три тенденции: романтическая, фольклорная и собственно гоголевская, индивидуально-авторская, в которой проявились его наблюдательность, знание жизни и тонкий юмор.

Литература

1. Гуковский Г. А. Реализм Гоголя. – М.; Л.: ГИХЛ, 1959. – С. 32.
Манн Ю.В. Поэтика Гоголя. – М., 1983. В.Щербина Н.В.Гоголь. Предисловие к собранию сочинений: В 8 т. – М.: Правда, 1984.

2. Мацапура В. Синтез языковых и христианских мотивов в "Вечерах на хуторе близ Диканьки" Гоголя // Гоголезнавчі студії. Вип. 5, Ніжин, 2000. – С. 156–164. Дереза Л.В. Сказочные элементы в "Вечерах на хуторе близ Диканьки" Н.В.Гоголя // V Гоголівські читання. Полтава, 1999. – С. 90–93. Терещенко Е.Е. Поэтика цикла "Вечера на хуторе близ Диканьки": элементы фантастики и ее народные истоки // Збірник наукових праць. – Вип. 4. – Полтава, 2002. – С. 96–98.

3. Словарь лингвистических терминов. – М.: Просвещение, 1976. – С. 459.

4. Карцевский С.О. Сравнения // Вопросы языкознания. – 1976. – №1. Шаповалова Н.П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій в сучасній українській мові: Автореф. канд. наук / АҚД. Дніпропетровськ, 1998, 16 с. Еримбетова А.И. Сравнительные конструкции как один из способов категоризации мира // Русское слово в мировой культуре. Концептосфера русского языка: константы и динамика изменений. X Конгресс МАПРЯЛ. – Санкт-Петербург, 2003. Черемисина М.И. Сравнительные конструкции русского языка. – Новосибирск, 1976. Тулина Т.А. О способах эксплицитного и имплицитного выражения сравнений // НДВШ. Филологические науки. – 1973. – №1.

5. Бойко Н.И. Лингвистическая природа сравнений в поэме Гоголя "Мертвые души" // Наследие Н.В.Гоголя и современность. – Ч. 2. – Нежин, 1998. – С. 80–81. Пономаренко Л.А. Поле компартивности в произведении Н.В.Гоголя "Повесть о том, как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем" // Там же. – С. 78–80; Козел О.П. О природе компаративных контрастов в произведениях Н.В.Гоголя // Там же. – С. 104–106. Боднар И.Е. Сравнение в языковой картине мира Гоголя // VII Міжнародні Гоголівські читання. Збірник наукових праць. – Полтава, 2004 – С. 179–182.

6. Масалха Я.В. Распространенные сравнения у Пушкина // А.С.Пушкин: филологические и культурологические проблемы изучения. – Донецк, 1998. – С. 85–86.

7. Цитируем по: Н.В.Гоголь Собрание сочинений: В 8 т. – М.: Правда, 1984. – Т. 1. – С. 164. В дальнейшем указываем том и стр. по этому изданию.

Г.В.Самойленко

Бытовая и учебная жизнь Гимназии высших наук кн.Безбородко в нежинских письмах Н.Гоголя

Николай Гоголь-Яновский принадлежал к старинному козачьему роду, который в силу исторических перемен в XVIII в. перешел в разряд дворянских. Его отец Василий Афанасьевич в начале XIX века был небогатым помещным дворянином. Имея двух сыновей Николая и Ивана, он старался дать им образование. Поэтому в 1819 г. он отправил их учиться в Полтавскую гимназию. Но в 1820 г. умер младший сын Иван. Николай очень переживал смерть брата. Василий Афанасьевич понимал, что сыну необходимо получить образование. Именно в это время в Нежине открывалась Гимназия высших наук кн. Безбородко. Он старается более подробно узнать об этом учебном заведении. С этой целью он дважды обращался непосредственно к директору

В.Г.Кукольнику. Не получив ответа на первое из писем, он отправляет с нарочным второе письмо от 12 февраля 1821 г. В нем он сообщает: "...Вторично осмеливаюсь писать к Вам уже с нарочным, через коего всенижайше прошу Вас, Милостивый Государь, удостоить меня Вашим извещением, могу ли я быть столько счастливым, чтобы воспитать моего сына под Вашим покровительством – не лишите, Почтеннейший муж! – меня сего благополучия – и верьте, что никто в свете не будет Вам более меня благодарным.

Признаюсь Вам, что я сына моего совершенно уже приготовил к отдаче в Нежинский пансион в число своекоштных воспитанников; но по слабости моего здоровья не решаюсь его представить к Вам, покуда не буду уверен, что он будет Вами принят. В сей то крайности я осмеливаюсь столько Вас беспокоить..." [1]. За разъяснениями Василий Афанасьевич обращался и к своим соседям Григорию Кидтяцу и Михаилу Щербаку, которые также хотели отправить учиться своих детей в Нежин. Наконец, 18 февраля 1821 г. из Управления гимназией пришло письмо, в котором сообщалось, что "по желанию Вашему сын Ваш может быть принят в число воспитанников Гимназии на известных Вам касательно того условиях" [2].

Итак, 1 мая 1821 г., Николай Гоголь был зачислен в гимназию, в которой он учился до 27 июля 1828 г. Современники Н.Гоголя по-разному рассказывают о его появлении в Нежине. П.Кулиш романтизирует этот приезд: "Гоголь представляется нам красивым белокурым мальчиком, в густой зелени сада Нежинской гимназии у вод поросшей камышом речки, над которой взлетают чайки, возбуждавшие в нем грезы о родине. Он – любимец своих товарищей, которых привлекала к нему его неистощимая шутливость..." [3].

Совершенно в противоположных тонах рассказывает о появлении Н.Гоголя гимназист В.Любич-Романович: "Хохота у нас было не мало, когда мы увидели, что из хохлацкой простой брички, заложенной двумя волами и сопровождаемой только одним усачем-запорожцем, выкатили какой-то странный сверток, не то тук, не то узел какого-то домашнего скарба, завернутый в платки и одеяла и увязанный поперек кушаками и шальями, и при помощи сопровождавшего его усача вкатили к нам в лицей. Распакованный перед нами узел этот, оказалось, содержал в себе небольшого роста худенького молодого человека, похожего

на пигалицу, с тонким длинным носом, из которого что-то сочилось. Все лицо нашего нового товарища было покрыто какими-то прыщами и представляло собою сплошную болячку, не то оспенного больного, не то худосочного субъекта. Из ушей у него также текла какая-то жидкость, хотя уши и были заткнуты большими комками просмоленной пакли..." [4].

В этих словах, сказанных через 50 лет после увиденного уже престарелым наблюдателем, ощущается пренебрежительное к своему товарищу отношение, которое у автора воспоминаний, представителя аристократической прослойки гимназии, останется на долгие годы. Но это единственная отрицательная характеристика юного Гоголя, которая встречается в воспоминаниях о нем и которая, к сожалению, тиражировалась некоторыми исследователями как достоверный источник.

Гоголь-ребенок после смерти брата Ивана был травмирован, болел. И родители, действительно, беспокоились о его состоянии здоровья. Оказавшись вдали от родных, от обычной обстановки, Гоголь трудно привыкал к новым условиям жизни. Не имея достаточных средств платить за обучение сына, отец Гоголя добился у попечителя гимназии А.Кушелева-Безбородко перевода Николая на казенный счет.

Первые письма Гоголя 1821 года наполнены скорбными, печальными тонами, и это понятно, потому что Никоша, так называли Гоголя в семье, был оторван от близких.

Первое письмо от 10 июня 1821 года поразительное. Гоголь благодарит дражайших родителей Папинуку и Маминьку за их родительское к нему "попечение". Сообщает, что благодаря Богу он здоров и этого желает родным. В этом коротком письме есть несколько любопытных деталей.

"Платие нам будут шить после каникул, – сообщает Гоголь, но – как во мне недостаток в платье, то Егор Иванович заказал мне сделать летнее платие" [5]. Василий Афанасьевич, оставляя сына в гимназии, просил Егора Ивановича Зельднера, надзирателя и преподавателя немецкого языка, чтобы тот наблюдал за Никошей и помогал ему. Письма Зельднера к отцу Гоголя свидетельствуют, что он добросовестно исполнял эти поручения.

"За мною присылайте на каникулы 20 июня", – сообщает Гоголь. Он здесь допускает ошибку, потому что переводные экзамены за второй класс проходили с 20 по 28 июня. Гоголь учился только 1 месяц, так как был зачислен 21 мая. 24 ученика

второго класса сдавали экзамен по 10 предметам. С ними сдавал эти предметы и Гоголь. По Закону Божьему и Священному Писанию он получил отличные оценки, по остальным предметам (русскому языку, арифметике, географии, истории, латинскому и немецкому языкам) – удовлетворительные, а по французскому языку и рисованию – неудовлетворительные. Экзаменационная комиссия решила оставить Гоголя во втором классе. И это правильно, ибо Гоголь смог ознакомиться с обстановкой, лучше усвоить материал по предметам. Этом подтверждают и результаты полугодовых экзаменов за второй класс, которые проходили в январе 1822 года. Из 10 предмеов 7 были оценены отличными оценками (арифметика, география, история, логика, латинская и немецкая грамматика), а по Закону Божьему и российской грамматике получил "хорошо". Лишь по французской грамматике у него была удовлетворительная оценка. Общий балл при четырехбалльной системе отметок комиссия выставила 4 (протокол от 24 января 1822 года).

"Мне было очень грустно в разлуке с вами". Эта мысль пронизывает несколько писем, написанных Гоголем после окончания первых его каникул и возвращения на учебу в Нежин. Но это временное и объяснимое состояние. Особенно большой переполох вызвало письмо от 14 августа 1821 г., в котором Гоголь жаловался на свое здоровье. Мария Ивановна сообщала своей родственнице О.Д.Трощинской: "Возвратившийся из Нежина посланный несколько успокоил меня насчет моего Николенки; он затосковал было, а теперь начал привыкать и сделался веселее" [6]. В последующих письмах он уже извинялся за подобные жалобы. Он сообщал новости, в частности, о приезде нового директора доктора Орлая, просил выслать необходимые учебники, по которым занимались в гимназии. Правда, он не подумал, а где могли приобрести родители эти книги?

В письме от 10 декабря 1821 года имеется любопытная приписка: "Ежели угодно вам будет, что я учился танцевать и играть на скрипке и фортепиано, так извольте заплатить 10 рублей в месяц, я уже подписался хотевшим учиться на сих инструментах также и танцеванию, но не знаю как вам будет угодно" [Т. X, с. 37]. Он некоторое время брал уроки игры на скрипке в учителя музыки, пения и танцев Федора Емельяновича Севрюгина. Хотя в ведомостях по этим предметам Гоголь-Яновский нигде не числится.

Гоголю идет тринадцатый год, расширяются его интересы, но детские поступки остаются. В письмах встречаются довольно частые разнообразные просьбы: "Прошу вас, дражайшие родители, прислать мне сколько-нибудь денег, потому что у меня они вовсе сошли, так что я найдусь принужденным занять, да и займы достать негде, а мне надо ужасно, а особливо в теперешных моих обстоятельствах. Также ежели б еще прислали чего-нибудь из съестных припасов, как маминька еще тогда обещались прислать сушеных вишен без косточек. Но мне хоть чего-нибудь и похуже, а много ежели это" [Т. X, с. 41].

Просьбы выслать деньги, съестные продукты, книги встречаются во многих письмах. Письма свидетельствуют, что он рвался домой, к семье, в родные места. "Я уже почти собрался, уклал все свое имущество и ожидаю со дня на день сего времени: уже вижу все милое сердцу – вижу вас, вижу милую Родину, вижу тихий Псел, мерцающий сквозь легкое покрывало, которое я сброшу, насладясь истинным счастьем, забыв протекшие быстро горести. Одна счастливая минута может вознаградить за годы скорбей" [Т. X, с. 47–48].

Приступивший к исполнению своих обязанностей директор Гимназии И.С.Орлай на первом заседании Конференции 8 ноября 1821 года огласил план устройства учебного заведения, согласно которому все воспитанники соответственно уровня их подготовки были поделены на 6 разрядов (принципаты, грамматисты, синтаксисты, риторы, пииты, эстетика).

Надзиратели были обязаны общаться с воспитанниками во время дежурства только на немецком или французском языке.

1 ноября 1824 года И.С.Орлай предложил разделить гимназистов каждого музея (комната для подготовки домашних занятий) на три разряда в соответствии с уровнем овладения иностранными языками ("хорошо объясняющихся, посредственно, плохо и ничего не знающих") [7]. Надзиратели должны были докладывать инспектору, а инспектор – директору об успехах учащихся в изучении языков. В нежинском архиве сохранились ведомости успеваемости за каждый месяц по соответствующим предметам. В конце полугодия устраивались испытания по новым языкам в присутствии директора и всех чиновников Гимназии. При этом следует заметить, что И.С.Орлай ввел систему изучения языков по 4 отделениям. В каждое отделение зачислялись дети разных классов в зависимости от их знания языка.

22 января 1822 г. Конференция гимназии приняла решение вместо существующих учебных отделений учредить классы, а также ввести 4-бальную систему оценивания знаний. В протоколе Конференции было сказано: "... для отмечения превосходных успехов брать цифру 4-ю, хорошо – 3-ю, посредственно – 2-ю, слабейших – 1-ю".

В июне 1822 г. почетный попечитель граф А.Г.Кушелев-Безбородко сообщил директору Гимназии о его намерении на-править "несколько детей греческих семейств, ныне по смутным обстоятельствам находящихся в Одессе" и "содержать их на свой счет". Так в Гимназии появились Константин Базили, Стефан Гю-тен, Иван Сканави, Егор Ксенис, Иван Агало, Филипп Котопули, хотя только С.Гютен и Е.Ксенис закончили нежинскую гимназию. Остальные продолжили учебу в Одессе и других городах.

Константин Базили стал одним из близких друзей Н.Гоголя.

Руководство Гимназии обращало внимание на организацию жизни учащихся внутри учебного заведения, на подготовку домашних заданий, на их быт и досуг. Всех пансионеров разделили на 4 спальни по 15 человек во главе с надзирателем и прислугой, которая убирала помещения, застилала кровати, наводила порядок. Спальни были переведены со второго на третий этаж северной стороны здания. Николай Гоголь был определен в третью спальню вместе с С.Кохановичем. И.Кобеляцким, Н.Миллером, В.Любичем-Романовичем, Н.Думитрашко, Н.Данченко, Н.Григоровым, П.Матушинским, А.Миницким, И.Халчинским, Г.Бордовским, А.Пузыревским, П.Богаевским. Надзирателем в спальне был Е.И.Зельднер, а служкой Н.Строганов. В одной спальне размещались ученики разных классов. Рядом со спальнями в небольших комнатах жили слуги некоторых недорослей, среди них и Симон Стекоза, представленный для присмотра Николая Гоголя, его отцом в 1821–1826 гг. С согласия Василия Афанасьевича крепостного слугу в Гимназии использовали в качестве повара без оплаты труда. Сначала цирюльником, а потом фельдшером работал крепостной человек пансионера Николая Григорова Евлампий Поляков. Николай Гоголь в письме к родителям от 14 августа 1821 года писал: "Не забудьте также доброго моего Симона, который так старается обо мне, что не прошло ни одной ночи, чтобы он не увещевал меня не плакать об вас, Дражайшие родители, и часто просиживал по целой ночи над мною, уже его просил, чтобы он пошел спать, но никак не мог принудить" [Т. X, с. 35].

Директора Гимназии интересовала не только судьба пансионеров, но и вольноприходящих. Он дал распоряжение надзирателям Е.И.Зельднеру и А.И.Аману обходить несколько раз в неделю их квартиры с целью изучения условий жизни учащихся.

Для того, чтобы стимулировать детей к учебе, И.С.Орлай предложил организовать между ними "благородное соревнование", сущность которого сводилась к тому, чтобы 1) размещать учеников каждый месяц в соответствующих классах по результатам успеваемости, выставленным профессорами, на определенном месте: превосходные сидели по старшинству на 1-й скамейке, хорошие на 2-й, а посредственные на 3-й и так далее; такое старшинство наблюдать и при столе; 2) из числа превосходных и благонаравнейших учеников назначать аудиторов, которых преимущество должно стоять в том, что им подчиняется несколько соучеников, от которых они спрашивают отчеты в уроках и замечаниях классических и о исправности или неисправности их подают каждый класс записки гг.профессорам; 3) превосходнейших и благонаравнейших учеников делать старшими и вне класса, как то в музеях и прогулках, поручая им смотрение над известным числом их сотоварищей, которым они во всякое свободное время должны задавать изустные вопросы на выученное в классе и таким образом делать с ними повторение, а в случае их упорства и непослушания доводить до сведения дежурного надзирателя или инспектора; 4) но чтобы старшие и аудиторы не могли ослабевать по беспечности в своем учении, и посредственные имели надежду быть старшими, позволить всем ученикам беспрепятственно просить посредством испытания или состязания о высшем месте; и если гг. профессора такое прошение признают совершенно справедливым, они перемещают просителя на просимое место, а бывшего на оном перемещают на место просителя" [8].

Это предложение директора было внедрено в жизнь профессорами. Показательным в этом отношении есть судьба гимназиста Александра Рославского-Петровского, который блестяще знал латинский язык и был назначен его аудитором-аудиторов всего отделения с предоставлением ему первого места на передней скамье. По словам самого А.Рославского-Петровского, "этот суровый преподаватель имел обыкновение для возбуждения соревнования в своих слушателях, от времени до времени рассаживать их по местам, соответственно степени

оказанных ими успехов, причем масштабом главным образом служило число ошибок, сделанных в письменных переводах с русского языка на латинский, происходивших ежемесячно в присутствии профессора" [9].

Кроме соревнования аудиторов, И.С.Орлай предложил также завести две книги: одну для награды отличных (*librum honoris*), а другую, черную, для наказания неисправляющихся (*librum dedecoris*). Которые по истечении каждого месяца должны были вписывать имена учеников в каждую из книг и читать в общем зале перед всеми учениками. Как свидетельствуют архивные материалы 28 августа 1826 г., Конференция приняла решение об учреждении в Гимназии "Книги чести" (*Liber Honores*).

Согласно этого решения Конференции 7 ноября 1826 года впервые на общем собрании Гимназии воспитанники А.Власенко (9 класс), А.Божко (8 класс), К.Базили (7 класс) собственноручно вписали свои имена в "Книгу чести".

Директор И.С.Орлай интересовался преподаванием всех предметов. После знакомства с программой он давал советы и делал распоряжения, как исправить недостатки. Эти советы всегда были конкретны. Об этом свидетельствуют указания, касающиеся изучения российской словесности, которую читал проф. П.И.Никольский.

Для поощрения учащихся использовалась форма публичного экзамена. Конференция гимназии определяла, кто из учащихся допускался к этому испытанию и по какому предмету. Так, 29 июня 1826 г. гимназисты на таком экзамене по словесности читали оду Горация на латинском языке, отрывки из трагедии Расина на французском, а баллады Ф.Шиллера – на немецком, лучшие места из Гомерово́й "Илиады" – по-гречески.

Иногда такие экзамены носили характер праздничного мероприятия. Так, 25 июня 1828 г. ко дню рождения царя Николая I был проведен публичный экзамен по "свободным искусствам", на котором Н.Кукольник прочел свой гимн на честь Его Императорского Величества, а гимназисты-выпускники А.Пузыревский и А.Данилевский исполнили танец "Матлот". Состоялся также поединок на рапирах и саблях учителя фехтования О.Д.Урсо с выпускниками А.Данилевским, Н.Григоровым и Н.Миллером [10]. В это же время проходил и экзамен по российской словесности. На нем звучали ответы гимназистов на вопрос "Об основных правилах словесноизящных произведений и о критике"

с чтением своих сочинений. Проф. П.И.Никольский прочитал свою оду на честь "ожидаемого шествия через Нежин Его Императорского Величества".

На публичном выпускном экзамене зачитывался список гимназистов, "кто из окончивших полный курс учения и в какой степени удостоен от Конференции Гимназии".

Успеваемость гимназистов была всегда в центре внимания администрации. Ею интересовался и почетный попечитель граф А.Г.Кушелев-Безбородко, когда бывал в Нежине. В письме директору И.С.Орлаю от 18 сентября 1823 года он сообщал: "Приятным долгом почитаю объявить вашему высокородию, что во время пребывания моего в Нежине и обревизовании хода Гимназии высших наук князя Безбородко, замечены мною большие успехи воспитанников со времени моей ревизации как в науках, так и языках – в экзаменах, проводимых мною, я нашел, что воспитанники в классах: математики, истории, словесности и языках, большею частию ясно понимают и объясняют предметы, что доказывает старание гг.профессоров и ваше попечение" [11].

Ведомости текущей успеваемости зафиксировали ход ежемесячных итогов, которые свидетельствуют о разном отношении гимназистов к занятиям. Часто текущие оценки были значительно ниже, чем экзаменационные.

Что касается учебы Гоголя, то в литературе о писателе нередко встречаются утверждения, что Николай Васильевич учился плохо. Это не верно. Здесь надо учитывать, что в гимназии действовала четырехбалльная система оценивания знаний и оценки шли от 4 баллов до 1.

В нежинском архиве сохранились все ведомости учебных занятий и экзаменов, которые подтверждают мысль, что Гоголь учился неровно, имел разные оценки в течение года. Сосредоточившись, он всегда сдавал большинство предметов на экзаменах на "отлично" и "хорошо". В письме от 28 марта 1824 г. И.С.Орлай писал Василию Афанасьевичу, с которым тот был знаком как сосед по имению (познакомились они у Д.Трощинского в Кибинцах, хутор Михайлодар находился недалеко от Васильевки и отец Гоголя присматривал за ним) об успехах гимназистов: "К великому моему удовольствию могу Вас уведомить, что питомцы из Полтавской губернии верх берут над другими. В 7-м классе Редькин из Ромен занимает первое место как по успехам в науках и языках, так и по поведению; Баранов из Сорочинцы в

том же классе после полугодичного испытания занял второе место и состязается с Редькиным о первенстве; Бороздин в шестом классе в числе превосходных; Пащенко в третьем классе первенствует; Данилевский в пятом классе превосходный, Полторацкий во втором классе превосходный и Забелла в том же классе взял верх над всеми. Жаль, что Ваш сын иногда ленится, но когда принимается за дело, то и с другими может поравняться, что и доказывает его отличные способности" [12].

Нельзя согласиться с утверждением исследователя П.Е.Щеголева, который на основании воспоминаний И.Г.Кульжинского, утверждал, что будто бы "учебные занятия были самой незначительной стороной гимназической жизни Гоголя. Подходящим определением его отношения к школьному знанию и учению будет сказать, что он не обращал внимания на учение. Нам известны его отметки, но, право, о них не стоит и говорить: до того жалок этот материал для биографии Гоголя. Обязательные занятия стояли у мальчика на втором плане. По обычной школьной терминологии, он плохо учился и плохо вел себя" [13]. Этот вывод все же не подтверждается документально.

Вот текущие оценки Гоголя в 5 классе:

Август 1823 г. – Закон Божий, алгебра, геометрия, латинский немецкий языки – "2", география, французский язык и рисование – "3", русская словесность, история – "4". Средний балл успеваемости $2\frac{6}{9}$. Общее поведение – "3";

Сентябрь 1823 г. – алгебра, геометрия, латинский и немецкий языки – "2", Закон Божий, география, французский язык – "3", российская словесность, история – "4". По рисованию – не аттестован. Средний балл успеваемости $2\frac{7}{9}$. Общее поведение – "3";

Октябрь 1823 г. – Закон Божий, алгебра, геометрия, латинский и французский языки – "2", рисование – "1", остальные предметы – "4". Средний балл успеваемости $2\frac{8}{9}$. Общее поведение – "3";

Ноябрь 1823 г. – алгебра – "1", Закон Божий, геометрия, латинский и французский языки – "2", российская словесность, история, геометрия, немецкий язык, рисование – "3", география – "4". Средний балл успеваемости $2\frac{5}{9}$. Общая оценка по поведению – "4";

Декабрь 1823 г. – Закон Божий, латинский, немецкий языки и рисование – "2", российская словесность, алгебра, геометрия,

французский язык – "3", история и география – "4". Средний балл успеваемости – $2\frac{8}{9}$. Общее поведение – "4";

Январь 1824 г. – немецкий язык – "1". Латинский и французский языки – "2", Закон Божий, российская словесность, всеобщая история, география, алгебра, геометрия и физика – "3", русская история – "4". Средний балл – $2\frac{7}{10}$. Общая оценка по поведению – "2";

Февраль 1824 г. – немецкий язык – "2", российская словесность – "4", остальные предметы – "3". Средний балл успеваемости – "3". Общая оценка по поведению – "1" (по представлению инспектора К.А.Моисеева за "неопрятность, шутовство, упрямство, неповиновение");

Март 1824 г. – французский язык – "2", русская история – "4", остальные предметы – "3". Средний балл успеваемости – "3". Общая оценка по поведению – "4";

Апрель 1824 г. – российская словесность, всеобщая и русская история, география – "4", остальные предметы – "3". Средний балл успеваемости – $3\frac{4}{10}$. Общая оценка по поведению – "4";

Май 1824 г. – Закон Божий, российская словесность, география, всеобщая и русская словесность – "4". Остальные предметы – "3". Средний балл успеваемости – $3\frac{5}{10}$. Общая оценка по поведению – "4";

Июнь 1824 г. – Закон Божий, русская история, алгебра, география, физика – "4", российская словесность, всеобщая история, география, иностранные языки – "3". Средний балл успеваемости – $3\frac{4}{10}$. Общая оценка по поведению – "4" [14].

Конечно, современному читателю сразу же бросается в глаза "2", "3", но ведь все это по тогдашней системе оценивания знаний положительные оценки и "тройки", "четверки" преобладают. Поэтому и итоговые оценки в целом высокие.

Ведомости за шестой класс свидетельствуют, что в первом полугодии 1824/1825 уч. года Гоголю был выведен средний балл по девяти предметам – "3", т.е. хорошо, а во втором – три с половиной, что означало "довольно хорошо". Если посмотреть на отметки 1828 г., то с каждым месяцем они улучшались. Хотя результаты за год были выражены отметкой $2\frac{1}{2}$, удовлетворительно. На экзаменах он получил общую оценку 4 не только по наукам, но и по языкам.

Из 26 предметов, которые Гоголь изучал в девятом классе, по 21 были отличные и хорошие, а по остальным – удовлетворительные оценки. Успешно он сдал и выпускные экзамены.

Гоголь рассказывает в письмах и о своих увлечениях, в частности игрой на скрипке, танцами, рисованием ("ежели бы вы увидели, как я теперь рисую"), подготовкой к театральным постановкам. А в связи с этим возникают и новые просьбы ("пришлите полотна и других пособий для театра", "прошу вас покорнейше прислать мне для рисования тонкого полотна несколько аршин" и т.д.).

Смерть отца, "лучшего отца, вернейшего друга" Гоголь перенес "с твердостью истинного христианина". В письме от 23 апреля 1825 г. он поддерживает мать, вселяет веру, что судьба не оставит ее. "Вам посвящаю всю жизнь свою. Буду улаживать ваши каждые минуты. Сделаю все то, что может сделать чувствительный, благодарный сын" [Т. X, с. 53].

Гоголь уверен в помощи Всевышнего: "Благословляю тебя, священная вера! В тебе только я нахожу источник утешения и утомления своей горести!" [Т. X, с. 53]. Он беспокоится о здоровье мамочки и сестер, и когда долго не было писем, очень волновался, переживал, не находил себе места, непрерывно бегал на почту. "Каждая минута просрочки меня будет мучить" [Т. X, с. 54], – заявляет в одном из писем Гоголь. В другом письме: "Мое нетерпение увеличивается, мне хочется вас видеть, слышать, хочется говорить с вами, но пространство разлучает нас. Говорите хоть со мною письменно! Сделайте милость, скорее только пишите, прошу вас, умоляю. Ах вы не знаете, в каком беспокойстве теперь я нахожусь. И днем и ночью мысли об вас наполняют мою душу" [Т. X, с. 55].

Отсутствие или задержка ответа порождают у юноши Гоголя тревожные предчувствия, печальные мысли, беспокойство, сможет ли мать выдержать сама такое горе. И он, как любящий сын, обращается к матери:

"Сделайте милость, я вас прошу, молю, заклинаю всем, что есть свято, что осталось еще любезным для вашего сердца, заклинаю вас именем ваших детей, которые не могут жить без вас, отвечайте мне, не мучьте меня мрачной неизвестностью" [Т. X, с. 59].

Все большое письмо от 26 мая 1825 г. пронизано глубокой печалью об утрате отца, о горе матери, о его, сына, горе. Гоголь просит, умоляет мать: "утешьтесь хоть немного, живите для нас,

верьте, что вы никогда не будете иметь огорчения. Мы постараемся уславить, сколько можно, вашу драгоценную для нас жизнь" [Т. X, с. 56]. Он надеется на скорую встречу во время каникул, которые, как "целительный бальзам, прольют отраду в изнывшее сердце", которое "всегда останется привязанным к священным местам Родины" [Т. X, с. 57].

Эмоциональная насыщенность этих писем объяснима, хотя Гоголь, которому уже исполнилось 16 лет, должен был понимать, что после смерти отца мать одна осталась с маленькими детьми (Машинька, Анинька, Лиза, Таня, Олинька, которая родилась за несколько недель до смерти отца) и ей было страшно тяжело, ибо все заботы о доме, хозяйстве легли на ее еще не до конца окрепшие плечи. Более того, в Васильевке и в дворне свирепствовала какая-то заразная болезнь. В скором времени после смерти мужа умерла трехлетняя дочь Таня. Мария Ивановна и сама была озабочена душевным состоянием сына. Поэтому просила товарища Гоголя по гимназии Петра Баранова, сына соседа по имению, присмотреть за Никошей.

Все письма Гоголя к матери проникнуты теплотой и глубоким уважением. Они свидетельствуют об искренности сыновних чувств, проникновенности любви, благодарности. И Гоголь со своей стороны пытается сделать матери приятное: "постараюсь к вам привезть несколько своих произведений, также хорошеньких картинок своей работы: дары скудные, но они от чистого сердца, и их приносит нежный, чувствительный сын" [Т. X, с. 59].

Пребывание Гоголя в семье вместе с родными несколько успокоило его, и в последующих письмах не ощущается той ностальгии, которая заметна была раньше. Он сообщает о некоторых новостях, которые происходят в гимназии, о выполнении заказов для Андрея Андреевича Косяровского, в частности, покупке каракатиц и т.д.: "Не знаю дражайшая маминька, что бы вам сказать о наших происшествиях: нового у нас так мало, примечательного и того менее; притом мы живем теперь совершенно в глуши, никто не посещает наш бедный Нежин. Скажу вам только, что наш Иван Семенович едет (хотя не так скоро) в Одессу, в тамошний лицей" [Т. X, с. 62]. В другом письме: "Совершенно ничего нет, все пусто, и Нежин наш заснул в бездействии" [Т. X, с. 71].

Гоголь больше интересуется домашними хозяйственными делами, строительством, предлагает свои услуги. "Ежели нужно

будет фасад или план, то сделайте милость, известите меня немедленно, и уже фасад будет непременно хорош... и фасад, и план будет тщательно нарисован и по первой же почте без замедления прислан", – пишет он 20 августа 1826 г. Среди бумаг писателя сохранились и рисунки построек дома. Он дает советы: "Когда окончится полевая работа, то не худо бы приняться отыскивать глины, годной для черепиц. Я не знаю, что может быть полезнее, как завезть этакой завод. Крыша, ими укрытая, издержками не превышает соломенной, зато какая выгода в прочности. Черепичная крыша лет пятьдесят и более не требует подчинки, притом как красивы под нею будут строения, не надо никогда деревянной. Да притом и деревянная далеко ей уступает в прочности и крепости. Под эту крышею конюшни, амбары, все приняло бы другой вид и вековую несломаемость" [Т. X, с. 71].

Не часто в письмах Гоголя найдешь теплые слова о гимназии и ее преподавателях. С появлением в Нежине профессора естественного права Н.Г.Белоусова, который занимал также должность инспектора, все изменилось. Он полюбил этого преподавателя, и это ощущается в тех характеристиках, которые встречаются в письмах. В письме от 16 ноября 1826 года Гоголь пишет: "Вы просите известить, кто теперь директор у нас; директора у нас нет, и желательно, чтобы совсем не было. Пансион наш теперь на самой лучшей степени образования, на степени такой, до какой Орлай никогда не мог достигнуть, и этому всему причина – наш нынешний инспектор; ему обязаны мы своим счастьем; стол, одеяние, внутреннее убранство комнат, заведенный порядок, этого всего вы теперь нигде не сыщете, как только в нашем заведении. Советуйте всем взять сюда детей своих: во всей России они не найдут лучшего. – Должность директора исправляет профессор физики и химии Шапалинский" [Т. X, с. 77].

В некоторых письмах проскальзывают сведения о той или другой книге, приобретенной им для углубления своего самообразования. В письме от 13 сентября 1827 г. к Петру Косяровскому Гоголь расхваливает "Математическую энциклопедию" Перевошикова, удивляясь тому, как можно увлекательно, просто и ясно разьяснять самые сложные математические исчисления, что дитя в состоянии понимать его, и сожалеет, что это не сделано в учебных книгах.

С восхищением говорит о предмете "Полевая фортификация", которую читал профессор К.Шаполинский, рассказывает о

военных походах полководцев, об ошибках и успехах в разработке сражений, планов войны. И эта информация подается естественно, потому что сам условный собеседник – дядя Петр Петрович, который собирается связать свою судьбу с армией, располагает к этому.

Более всего информации о жизни в гимназии находим в письмах к Герасиму Высоцкому, выпускнику 1826 года, с которым дружил Гоголь. Он был на два курса старше Гоголя. Сблизились они в гимназии. Как заявляет Гоголь, сердце его ни к кому так не привязывалось, как к нему. "С первоначального нашего здесь пребывания, уже мы поняли друг друга, а глупости людские уже рано сроднили нас; вместе мы осмеивали их и вместе обдумывали план будущей нашей жизни" [Т. X, с. 80]. Письма эти отличаются откровенностью, желанием поделиться сведениями о знакомых, о том, чем живет гимназия.

Три письма – от 17 января, 19 марта и 26 июня 1827 года. Все они не только источник информации о гимназии, но и плод размышлений 18-летнего юноши о жизни, о своем положении в обществе гимназистов. В первом письме он упоминает об их общих знакомых – Лукашевиче, который перевелся в Одесский Ришельевский лицей вслед за И.С.Орлаем, о Данилевском: "не знаю, куда понесет его, здесь он весьма худо вел себя" [Т. X, с. 81]. А.Данилевского вместе с П.Мартосом исключили из гимназии за распространение вольнолюбивых стихов, и он устроился в Московском университетском пансионе, о чем не знал ещё Гоголь.

Рассказывал Гоголь и о пансионе, который находился в "самом благородном состоянии", благодаря инспектору Н.Г.Белосову, что к масленице затевают театр и т.д., здесь же названо несколько проходных фамилий и прозвищ, в частности Михаила Риттера, который бытовал в гимназической среде как "Барончик, Доримончик, фон-Фонтик, Купидончик, Мишель Дюсенка, Хопцики", авторство некоторых прозвищ принадлежит Г.Высоцкому, учителя Закона Божьего П.И.Волынского – "батушечка", с которым были неоднократные конфликты, а также упоминает учителя фехтования О.Д.Урсо, сторожа гимназии Мыгалыча и Бадьяна, однокурсников – Андрея Божко и Николая Миллера.

В следующем письме он снова благоговеет перед Н.Г.Белосовым, благодаря которому "в пансионе у нас теперь весело. Все возможные удовольствия, забавы, занятия доставлены нам".

"Я не знаю, можно ли достойно выхвалить этого редкого человека. Он обходится со всеми нами совершенно как с друзьями своими, заступает за нас против притязаний Конференции нашей и профессоров-школяров. И, признаюсь, ежели бы не он, то у меня недостало бы терпения здесь окончить курс – теперь по крайней мере могу твердо выдержать эту жестокую пытку, эти 14 месяцев" [Т. X, с. 85].

Очень интересны сообщения Гоголя о театральных спектаклях, которые были устроены в гимназии на масленице. Снова идут с сатирическими характеристиками имена некоторых общих знакомых гимназистов, преподавателей, а также сведения о беспрепятственном движении между греками, проживавшими в это время в Нежине, которые "шумят, спорят в магистрате, хотят нового образа правления и прошедшую субботу мятежные сенаторы самовольно свергнули архонта Бафу, а на его место и в сенаторское достоинство возвели до того неизвестного Афендулю" [Т. X, с. 87].

Гоголь шутит, каждая фраза обрастает какими-то намеками, сатирико-юмористическим подтекстом. "Теперь у нас происходят забавные истории и анекдоты с Иваном Григорьевичем Кулжинским. Он теперь напечатал свое сочинение под названием Малороссийская деревня. Этот литературный урод причину всех его бедствий: когда он только проходит через класс, тотчас ему читают отрывки из Малороссийской деревни, и почтенный князь бесится, сколько есть духу; когда он бывает в театре, то кто-нибудь из наших объявляет громкогласно о представлении новой пьесы; ее заглавие: Малороссийская деревня, или Закон дуракам не писан, комедия-водевиль. Несколько раз прибегая к покровительству и защите Конференции и наконец видя, что его жалобы худо чествуют, решился унижительно и смиренно просить нашей милости не рушить стихотворное его спокойствие и не срамить печатный бред его, а особливо не запирайте его в канцелярии с майором Шишкиным, как до сего делано" [Т. X, с. 88].

Гоголь в письмах к Г.Высоцкому интересуется петербургской жизнью, всеми бытовыми деталями. Он готовит себя к ней. Он даже мысленно, в воображении бродит улицами столицы, любуется её красотами. Все это романтическое восприятие будущего, его интересуют и реалии повседневной жизни: цены на продукты, квартирная плата, продолжительность рабочего дня служащих, зарплата.

Третье, как и предыдущие письма, наполнено восторженными словесными выражениями, связанными с чувствами дружбы, разлуки – всего того, что бывает на расстоянии и находит воплощение в письменном виде и исчезает при непосредственном общении.

Гоголь радуется, что у Г.Высоцкого в Петербурге много друзей, и сокрушается, что "уединяясь совершенно от всех, не находя здесь ни одного, с кем бы мог слить долговременные думы свои, кому бы мог выверить мысления свои, я осиротел и сделался чужим в пустом Нежине. Я иноземец, забредший на чужбину искать того, что только находится в одной родине, и тайны сердца, вырывающиеся на лице, жадные откровения, печально опускаются вглубь его, где такое же мертвое безмолвие. В таком случае я желаю знать тебя в кругу твоих друзей, где не скрываешься и где ваши занятия всегда радостны" [Т. X, с. 97].

И эти размышления также связаны с романтикой будущего, с надеждой на радостные соприкосновения с жизнью Петербурга. А отсюда и несколько скептическое отношение к будням Нежина. "Как тяжко быть зарыту вместе с созданными низкой неизвестности в безмолвие мертвое! Ты знаешь всех наших существователей, всех, населивших Нежин. Они задавили корою своей земности, ничтожного самодоволия высокое назначение человека. И между этими существователями я должен пресмыкаться... Из них не исключаются и дорогие наставники наши. Только между товарищами, и то немногими, нахожу иногда, кому бы сказать что-нибудь" [Т. X, с. 98].

И эта обличительная тирада слов завершается смазливой просьбой пустить слезу сочувствия. И здесь же Гоголь погружается в описание мелочей жизни этих обитателей Нежина со всеми подробностями товарных сделок, о пьяных выходках, о свадьбах преподавателей ("всем чиновникам пришла блажь жениться"), о большом урожае фруктов, о невероятной жаре и о пошине себе фрака. Все здесь, как в любом остроумном, юмористическом произведении. И удивительно чудное перечисление имен тех, кто приветствует любезного друга из Нежина: "Лопушевский, буфетчик Марко (прежний фаворит твой, с своею красною женкою), барон фон-Фонтик, Давинье, Гусь Евлампий, Григоров, Божко, Миллер и проч. и проч."

В это время у Гоголя крепнут дружеские отношения с Н.Прокоповичем и А.Данилевским. Именно они поддерживают его в творческих поисках, театральных увлечениях. Углубляются и мечты о будущем, которые появились у Гоголя рано. В "Авторской исповеди" он писал: "Задумываться о будущем я начал рано, в ту пору, когда все мои сверстники думали еще об

играх". Исследователь творчества Гоголя Александр Коялович это объясняет тем, что у юноши были примеры образцового служения родине со стороны его близких. В его семье хранились предания казацкой старины, и в этих преданиях, в числе героев, упоминались и его ближайшие предки". Сам отец Гоголя ... был для него выдающейся личностью". Сюда А.Коялович причисляет и дальнего родственника Гоголей-Яновских известного государственного деятеля Д.Трошинского, усадьба которого находилась недалеко от родового имения Васильевки.

После смерти отца в 1825 г., когда Гоголь переходит в третье высшее отделение гимназии, он меняется, серьезничает. В письмах к матери от 10 июня 1825 г. он рассуждает о жизни по-иному: "Ваши слова: что вы уже более для себя и для мира отца не живете, что может быть, я скоро должен занять место отца малолетним моим сестрам, слова сии поселили печальные предчувствия в моем сердце. Зачем предаваться горестным мечтаниям? Зачем раскрывать грозную завесу будущности? Может быть, она готовит нам спокойствие и тихую радость, ясный вечер и мирную семейственную жизнь. Будем надеяться на Всевышнего, в руке которого находится судьба наша. Что касается до меня, то я совершу свой путь в сем мире, ежели не так, как предназначено всякому человеку, то по крайней мере буду стараться, сколько возможно быть таковым" [Т. X, с. 56–60].

Мысль о его великом предназначении служения Отечеству не покидает Гоголя, а все время усиливается. Особенно она более четкое выражение находит в письме от 26 февраля 1827 г.: "Ежели об чем я теперь думаю, так это все о будущей жизни моей. Во сне и наяву мне грезится Петербург, с ним вместе и служба государству" [Т. X, с. 83].

Примером истинного служения Отечеству Гоголь считает своего отца, "друга, благодетеля, учителя ... не знаю, как назвать этого небесного ангела, это чистое, высокое существо, которое одушевляет меня в моем трудном пути, живит, дает дар чувствовать самого себя и часть в минуты горя небесным пламенем входит в меня, рассветляет сгустившиеся думы. В сие время сладостно мне быть с ним, я заглядываю в него, т.е. в себя, как в сердце друга. Испытую свои силы для поднятия труда важного, благородного: на пользу отечества, для счастья граждан, для блага жизни подобных, и дотоле нерешительный, не уверенный (и справедливо) в себе, я вспыхиваю огнем гордого самосознания, и душа моя будто видит этого неземного ангела, твердо и непреклонно все указывающего в мету жадного искания... Через год вступлю я в службу государственную" [Т. X, с. 90].

Эти мысли Гоголь раскрывает значительно глубже, шире в письме к дяденьке Петру Косяровскому от 3 октября 1827 года. Это письмо в ранней эпистолярной Гоголя занимает особое место. Оно доверительное. Это всплеск эмоционального раскрытия душевного состояния юного Гоголя, душа, мысли которого напоены самыми благородными чувствами и мечтаниями о перспективах своей жизни, связанной не с мелочными, домашними, провинциальными, усадебными заботами, а с высокими порывами служения Отечеству. "Еще с самых времен прошлых, с самых лет почти непонимания, я пламенел неугасимую ревностью сделать жизнь свою нужною для блага государства, я кипел принести хотя малейшую пользу. Тревожные мысли, что я не буду мочь, что мне преградят дорогу, что не дадут возможности принести ему малейшую пользу бросали меня в глубокое уныние. Холодный пот проскакивал на лице моем при мысли, что, может быть, мне доведется погибнуть в пыли, не означив своего имени ни одним прекрасным делом – быть в мире и не означить своего существования – это было для меня ужасно" [Т. X, с. 111].

Гоголь даже определяет должность, которая будет способствовать осуществлению его цели, – это юстиция. Именно здесь он видел свое место, ибо "неправосудие, величайшее в свете несчастье, более всего разрывало мое сердце" [Т. X, с. 112]. И эти мысли Гоголя, родившиеся давно, подкреплялись размышлениями профессора И.Белоусова на лекциях по естественному праву. Он любил своего педагога, уважал его и в трудную для него минуту, во время расследования "дела о вольнодумстве" защищал его. Здесь Гоголь доказал прежде всего себе, что он верен своим юношеским идеалам и тем, кто им дает почву для развития. Больше подобных откровений в письмах нежинского периода мы не увидим. С этими мечтами Гоголь и уедет в холодный Петербург в поисках своего места в жизни. Не сразу он его найдет, не сразу определится он в своих устремлениях, будет перед ним стоять юношеский вопрос: "Исполнятся ли высокие мои начертания?", но он, наконец, выйдет на ту дорогу, которую определил еще в Нежине и по которой он шел, провозглашая свои мысли и поучая, как жить другим. Мессианское предназначение, как заметил П.В.Михед, зарождавшееся в Нежине, воплотилось в жизнь, порождая новые трудные ситуации, ошибочные надежды и разочарования.

Письмо к Петру Косяровскому интересно еще одной стороной. Гоголь в пылу откровения извещает то, что никому не

доверял – о своем таинственном, своем самом затаенном даже от своих ближайших друзей. "В эти годы, – пишет он, – эти долговременные думы свои я затаил в себе. Недоверчивый ни к кому, скрытный, я никому не поверял своих тайных помышлений, не делал ничего, что бы могло выявить глубь души моей. – Да и кому бы я поверил и для чего бы высказал себя, не для того ли, чтобы смеялись над моим сумасбродством, чтобы считали пылким мечтателем, пустым человеком? – Никому, и даже из своих товарищей, я не открывался, хотя между ними было много истинно достойных" [Т. X, с. 112].

Письма Гоголя из Нежина осени 1827 – лета 1828 годов, адресованные матери и относящиеся к последнему периоду пребывания его в гимназии, ничем особенным не отличаются, потому что в них идет речь о бытовых эпизодах жизни, а также хвалебные и заверительные слова, адресованные матери. Но если раньше проскальзывали лишь отдельные замечания, которые касаются учебы, типа: "Мне здесь очень весело, особенно когда оканчиваю на время свои занятия, которые также приносят мне удовольствие неизъяснимые" [Т. X, с. 104], то к концу предпоследнего семестра все настойчивее звучит мысль о необходимости более серьезно догонять утерянное. "Я теперь совершенный затворник в своих занятиях. Целый день с утра до вечера ни одна праздная минута не прерывает моих глубоких занятий". Гоголь обещает с удвоенной-утроенной энергией достичь того, что утеряно, хвастается, что достиг успехов в языках. Как свидетельствуют ведомости успеваемости, Гоголь, действительно, улучшил свои успехи, доказал, что он может учиться хорошо.

Однако поражает какая-то необоснованная, упорная, настойчивая просьба о присылке денег вплоть до продажи части имущества. Категоричность ощущается в требовании прислать деньги на книги. Пришлите – будут успехи, не пришлете – все будет потеряно. Эта мысль целеустремленно звучит в письмах.

Обожание, умиление, забота и беспокойство о матери идут рядом с настойчивой требовательностью прислать деньги. Мать упрекала сына в его беспечной трате денег, все же идет ему навстречу. Употребление уменьшительных суффиксов в словах-обращениях к матери в какой-то мере связано со стремлением во чтобы то ни стало получить деньги. Гоголь помнил о материальных недостатках семьи, но юношеский эгоизм брал верх.

Гоголь вдруг строит себе план – за рождественские каникулы подогнать все, что ранее было упущено. И сокрушается, что без денег он уже не смог осуществить своих планов. "Я всем этим [т.е. каникулярным весельем – Г.С.] решил пожертвовать для однообразного, трудного занятия, вечного заточения. – Видно было, что я больше предпочитал тягостное приобретение пользы упоительным радостям веселия, и при том в такое время, когда все веселились. И вообразите: теперь, когда я увидел свой план разрушенным, когда, окончив одни занятия, чтобы приняться за другие, я увидел, что мне нечем заниматься, что я не только не получаю от вас желанных денег, но никакого ответа, я принужден был бросить все. Да и мог ли я заниматься чем-нибудь, видевши главное свое неисполненным? Вы не можете вообразить тогдашнего моего бешенства, я был точно сумасшедший, заперся в своей комнате, грыз от досады стол, плакал, бегал от всех; и в уединении от всех разрывался в досадах и медленно начал успокаиваться только с прошествием праздников...

Я не жалею о тех почти даром ушедших 3 или шести годах, я не понимал этого. – Но в эти три недели, когда я думал столько сделать, когда я так ясно понимал всю важность моих занятий, когда я так пламенно жаждал употребить это самое лучшее время в самую великую пользу, когда никто не мешал мне, когда эти три недели были важнее для меня четырех месяцев, и видеть все свои надежды разбитыми – о! Это ужасно" [Т. X, с. 121].

Размышления Гоголя о своем бедственном существовании, ибо мать в силу материальных трудностей не могла удовлетворить вдруг вспыхнувшее желание купить книги и поправить в одно каникулярное мгновение свои упущенные ранее возможности учиться лучше, и о прожитых в гимназии годах – все это одна цепь. И заявление о том, что он "утерял целые 6 лет даром", что "в этом глупом заведении" он не мог узнать ничего больше, – все это эмоции, которые объясняются пониманием того, что нужно подводить итоги, нужно держать государственные экзамены и получать аттестат, который будет соответствовать набранному баллам. Поэтому и его заявление: "если я что знаю, то этим обязан совершенно одному себе" необходимо воспринимать критично. Конечно же, многое зависит от упорства, настойчивости в приобретении знаний от самого студента, но без целенаправленных, систематических аудиторных занятий при помощи профессоров добиться хороших результатов довольно трудно.

Критическое отношение Н.Гоголя к гимназии было вызвано и той внутренней жизнью, теми постоянными нелицеприятными разборами, интригами, которые шли между преподавателями и в которые были втянуты студенты. Все это вылилось со временем в так называемое "дело о вольнодумстве".

Хотелось бы еще раз подчеркнуть, что заявление Гоголя о том, что он ничего не взял в гимназии, носит всплеск эмоций студента последнего курса, который ощутил, что, действительно, многое упустил, потерял, и прежде всего баллы, которые играли большую роль в определении гражданского чина. Но это еще не свидетельствует о том, что школа ему ничего не дала. Ведь достаточные знания получили другие гимназисты. Учись, работай самостоятельно, как это делали П.Редькин, В.Тарновский, В.Любич-Романович, К.Базили и другие, получившие звание кандидата и чин 12 класса.

Конечно, нельзя идеализировать постановку образования в гимназии, ее преподавателей, ибо там было немало и неприемлемого, но последние годы учебы Н.Гоголя свидетельствуют о том, что можно получить знания как в классе, так и работая самостоятельно.

Вчитываясь в сказанные Н.Гоголем слова о недостаточных знаниях, ставишь вопрос: "А каких знаний?" Ведь, если бы их не было, то не было бы и гениального писателя Гоголя, не было бы и профессора С.-Петербургского университета и претендующего на эту должность в Киевском университете св. Владимира, ведь после Нежина Н.Гоголь нигде не учился. Значит, те знания, которые он получил, были достаточными для его работы.

Гоголь – натура деятельная. В связи со слабыми знаниями языков он не смог принять участие в составлении всемирной истории по переводным зарубежным источникам, что делали П.Редькин, К.Базили, В.Любич-Романович и другие, но он был инициатором другого важного дела – воспитания и развития эстетических наклонностей, связанных с организацией театра, выпуска рукописных литературных альманахов и журналов, создания библиотечки новинок литературы и т.д.

Перечитывая письма Гоголя нежинского периода, ощущаешь некоторую наигранность, театральную эмоциональность, даже лицедейство, которые сидели внутри его и вылезали постоянно, демонстрируя его игру с адресатом. Эта черта будет укореняться и проявляться и в дальнейшем. Поэтому к различным его заявлениям, относящимся к периоду учебы в гимназии, необходимо относиться с пониманием и осмысленным восприятием.

Единственное, что не вызывает сомнений, – художественный дар Гоголя, который так и проявляется в тексте писем. Здесь много реалистических, юмористических зарисовок, лирически восторженных, витиеватых языковых оборотов, эмоционально вопросительных и восклицательных предложений, уменьшительно-ласкательных обращений, разнообразных стилистических построений, неожиданных переходов от одной мысли к другой и т.д. Перечитайте письмо к Павлу Косяровскому, и вы почувствуете некую легкость, таинственность, заинтригованность. В письмах к матери постоянно наталкиваешься на витиеватость фраз, а в письмах к Г.Высоцкому – на точные, юмористически насыщенные характеристики.

Нежинские письма Гоголя – это свидетельство глубокой любви и уважения к матери, Марии Ивановне. Эпитеты – дражайшая, любезная, милая, почтеннейшая, бесценнейшая сопровождают текст писем, написанных любящим сыном.

Таким образом, нежинские письма Гоголя – это важнейшие документы, позволяющие познать процесс становления и возмужания великого художника слова.

Литература

1. Гоголевский сборник / Под ред. проф. М.Сперанского. – Киев, 1902. – С. 313.
2. Там само. – С. 314.
3. [Кулиш П.] Записки о жизни Николая Гоголя, составленные из воспоминаний его друзей и знакомых и из его собственных писем: В 2 т. – СПб., 1856. – Т. 1. – С. 18.
4. Гоголь в Нежинском лицее (из воспоминаний В.И.Любич-Романовича) // Исторический вестник. – Год 23. – Февраль. – 1902. – С. 549.
5. Гоголь Н.В. Полн. собр. соч. – [Б.М.]: АН СССР, 1940. – Т. X. Письма 1820–1835. – С. 33. В дальнейшем все цитаты из писем будут использованы из этого тома с указанием страницы в тексте работы.
6. Там само. – С. 389.
7. Відділ Чернігівського обласного архіву в Ніжині (далі – ВЧОАН), ф. 1104, оп. 1, од. зб. 67, арк. 3, 57зв.
8. Гоголевский сборник. – С. 331–332.
9. Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко. – СПб., 1881. – С. 429.
10. Гоголевский сборник. – С. 416–417.
11. Там само. – С. 337.
12. Щеголев П.Е. Из школьных лет Н.В.Гоголя // Исторический вестник. – Год 23. – Февраль. – 1902. – С. 517.
13. Кулжинский И.Г. Воспоминания учителя // Москвитянин. – 1854. – Т. 1. – Отд. V. – С. 5.
14. ВЧОАН, ф. 1104, оп. 1, од. зб. 81.

Вираження суб'єктивної позиції автора в художньому мовленні (на матеріалі прози Г.Косинки)

Характер вираження суб'єктивної авторської позиції є явищем індивідуальним, він може змінюватися залежно від багатьох факторів – стилю епохи, творчих уподобань письменника, жанрово-стильових особливостей твору, ідейного задуму тощо. Значний інтерес становить опис мовних ресурсів утілення авторських оцінок. Не дослідженими з цього погляду є талановиті оповідання Г.Косинки, художній доробок якого є яскравою сторінкою в історії української літератури і потребує всебічного аналізу. Сказане дає підстави стверджувати актуальність пропонованої читачеві статті.

Сучасники Г.Косинки, зокрема В.Коряк, ставили в вину письменникові його безсторонність у зображенні подій громадянської війни: "... виклад об'єктивний до того, – писав критик, – що читач не розбере, за кого є, власне, автор – з революцією, чи проти неї, чи споглядає як стороння людина. Це загалом вважається верхом "художності", коли твір можна розуміти, хто як хоче" [1, с. 17].

Спостереження В.Коряка, вочевидь, пояснювалося сум'яттям складних і кривавих подій, які стали предметом зображення в новелах Г.Косинки, написаних по гарячих слідах буремного лихоліття. Водночас зауважимо, що судження, які приписують авторові буцімто цілковиту безсторонність і споглядальність, є поверховими – вони не підтверджуються аналізом мовної структури новел, головним героєм яких є українське селянство, біднота, народ, на боці якого всі симпатії письменника. Але суб'єктивна модальність ніби трансформується в тексті, вона зовні ніби зміщується в бік об'єктивної оповіді, позиція наратора в якій є прихованою і потребує декодування. Такий спосіб нарації відзначається дослідниками поряд з текстовими структурами, що виявляють авторський погляд відкрито: "Авторская адресованность повествования, – пише В.В.Хімік, – может быть скрытой, без прямых апелляций к адресату, и открытой, эксплицитной" [9, с. 116]. Стилїстика Г.Косинки належить до першого типу: оповідна манера автора, стихія його художнього мовлення потребує від реципієнта для адекватного сприйняття тексту активних зусиль, участі в творчому процесі, змушує його самостійно робити висновки з зображуваного. А.П.Чехов в аналізі подібної організації

тексту звертаючись до досвіду класичної російської літератури, писав у листі до Суворіна: "Вы смешиваете два понятия: *решение вопроса и правильная постановка вопроса*. Только второе обязательно для художника" [8, с. 205].

Одним із засобів вираження суб'єктивної модальності у творах Г.Косинки є емоційна лексика, вибір та ознаки експресії якої зумовлюються ставленням автора-оповідача до дійсності. За допомогою слова, що змальовує почуття героїв та обставини їхніх дій на межі життя і смерті, створюється гранична драматична напруженість оповіді. Крайня жорстокість зіткнень ворогуючих таборів мотивує звернення в описах до таких характеризуючих слів, як *закам'яніти, злісний, злий, жах, гострий, жорстокий, звір* (у переносному значенні), *звіриний, звірячий, озвірілий, лихо, горе, бій, мертвий, смерть, лютий, кривавий, страдник, страшний, крик-зик, грабувати, палити* та багатьох подібних. Кількісні показники – їхня частотність загалом та у межах вузького тексту зокрема, а також представленість у різноманітних стилістичних фігурах (у тому числі оксиморонного типу – *дика радість; люта, звіряча радість*), нагнітання почуття в сполуках з однонаправленими емоційно-оцінними складовими (*Дикий, озвірілий виродок* – 7, 276), графічне виділення і под. – незмірно підвищують експресивність виразу. Пор.: *Гострі, завзяті очі спалахнули під засмаленими лобами, впилися в обличчя Байденка і одбивали своїм блиском-огнем одно невеличке страшне слово – смерть...<...>*

Злий жорстокий огник звіра хижого затанцював на чоловічках...<...>

Вели в темряву ночі невідомого чоловіка на весілля смерті криваве... [7, с. 55].

Суб'єктивно-модальний дискурс будується на контрасті: фрагменти, що містять лексико-стилістичний прошарок, який створює драматичну напруженість оповіді, протиставляються високопоетичним уривкам фольклорного забарвлення, що оспівують природу рідної землі – утілення найвищої мудрості і краси, з якими ідеально має гармоніювати людське суспільство: *... пісня котиться степом, в золотій пшениці, кісники смиче, волошки цілує і жартами пестливим берізку обгортає... [7, с. 25]; Сонце, сонце... Білосніжні хмаринки, як пір'я, легенько пливуть краями неба і, здається, вартують красу-сонце, що соромливо кидає на білий мармур золоті поцілунки... [7, с. 27]; Золоте поле*

<...> *Стежка. Кругом, як море, хвилюється пашня. П'яно чарує шелест пшениці, що переплітається з дзвониками та берізкою, де-не-де манячать копи. Доспіває <...> гречка маївка...* [7, с. 30]. Контраст образів природи, яка, за спостереженням С.Б.Кримського [його бесіда "Духовність XXI ст." – Укр. радіо. – 29.07.07], в українському менталітеті не одухотворюється, а, власне, входить у життя людини, ніби підкорюючись їй, і жахіть війни, є однією з ключових текстотворчих домінант у циклі новел.

Ця антитеза стає важливим засобом виявлення авторської позиції у сценах смертельного двобою на просторах України, виражаючи філософську антиномію *життя і смерті*. Ідеал *життя* (*краси, поезії, волі*) протиставлений *смерті* як протиприродному явищу, спрямованому проти людяності і пов'язаному з *пригнобленням, зажерливістю, визиском*. Але у протиборстві *трудогий люд – визискувачі* сподівання народу, властиві природному стану людини, на вільну працю на прекрасній землі виявляються примарними, приреченими, вони не знаходять підтримки: в уявленні селян ворожою силою є й пани, що господарювали за царату, і куркулі, і денікінці, й поляки, і ті, хто величає себе комнезамівцями, однак видимих зрушень до добра і справедливості простим трудящим не приніс.

Зіткнення прагнень з новою дійсністю також знаходять вияв у протиставленнях, а саме в діалогічних відношеннях текстових фрагментів, що містять мовні партії, які належать авторові та одному з персонажів – тому, хто присутній лише у своїх листах і, отже, позбавлений можливості оцінити нові реалії. Так побудована сцена читання листа червоноармійця до матері, Марти: *І на слова його [сина]:*

<...> *Ми ще приборкаємо багачів! Хіба тільки ми бідні? Он є такі китайці, що тільки сині штани та сорочка, а то все – нужда з'їла <...>... Але в нас, мамо, трудящі владу мають, – ото ж зміняться порядки на краще...*

Марта подивилась на свою дранку-кофту <...>:

– Мабуть, сину, і ми не кращі за китайців тих бідних... [7, с. 141].

Через складність соціальних та життєвих обставин у жорстоких протистояннях часу словесні образи семантичного поля, з центральним концептом *визвольної боротьби народу*, у Г.Косинки є також складними, амбівалентними, вони уможливають перетин різноманітних поглядів: не оминаючи важких сцен жорстокості, зображених часом натуралістично, письменник вод-

ночас поетизує цю боротьбу як справедливу кару месника за знуцання. Невипадковим тут є неприйняття образливого *бандит* (в устах тюремного наглядача *Бейзера*) і ствердження протиставленого йому *Фавст* в однойменному незакінченому оповіданні, де автор вдається до невластивих йому публіцистично відкритих і водночас лірично забарвлених оцінок: *В імені твоєму, Фавсте з Поділля, я пишу ці рядки. Хай наступні покоління згадають твоє ім'я велике, хай на коліна стануть перед стражданнями твоїми.*

Дорогий мені, до болю рідний Фавсте [7, с. 319].

Способом висловлення оцінки є також цитатія поетичних рядків І.Франка (*Народе мій, замучений, розбитий...*), якими відкривається новела і які утворюють її основну, високу патетичну ноту.

Випробуваним прийомом поетизації є звернення до фольклорних джерел: українська пісня, з утіленням у ній народної психіки, народних уявлень, настільки органічно входить у текст, що її можна визначити як одного з героїв циклу. Глибинний вплив народної творчості піднімає у Г.Косинки поезію боротьби до трагедійних висот: *Червона кров Сеньки полилась на потолочену пшеницю і, гаряча-гаряча, збігала стеблом на суху землю...*

<...> на місці гарячих боїв селянської волі лишилась чорна руїна, полита сльозами, як дощем...

І тоді: озолотило сонце похмури хмари на заході і втопило червону багрянцю, як той сум, у ставу <...>

Чорна, обсмалена соха в клуні розп'ялась над кроквами, як мати над дітьми, а коло погребя, он там, де танцюють золоті стрілки сонця, хтось заломив руки <...>

– Стоїть пшениця потолочена, серпа просить, а вони кров'ю поливають...

Ой у полі жито копитами збито...

– Дочко, Парасю, бачиш – під обніжком Сенька з кулеметом?

– О, зараз з нами, тільки вночі, як голуб коло клуні пролетить: "мамо, мамо"!

...Копитами збито жито...

– Почорнів, як головешка. А такий хорошиий, молодий...<...>

– Пшеницю будем жать, як золото, снопи класти <...> Як золото, снопи класти... [7, с. 43].

Романтизація стихії повстання захоплює оповідача – семантеми *шалу* і *захвату*, аж до самозабуття в бою, стають головними мотивами батальних сцен в оповіданнях – тут особ-

ливої ваги набувають порівняння в репліках персонажів, добір оцінної лексики тощо: *Вона (Соня) казала:*

– *Костя, ви – анархісти духом, дикі, нестримані, мов половецькі коні, і... трошки поети... Романтики без ґрунту <...>*

...Вплив зелений човен і синій вечір на гриві Дніпра – замислені, тихо слухали сповідь Костя й посміхались, бо в лозах рибалки кресали дику пісню...

Повстання. <...>

І тільки п'яний Чорт гукнув до мене:

– *Гуготить, Костю?! – і полетів, розрізуючи чорною киреєю вітер <...>*

... Різали всіх [7, с. 76].

Мережа структуротворчих одиниць тексту, що об'єднуються темою *боротьби*, вияву грізної сили повсталого народу, спирається в стрижневих пунктах на метонімічні основи, будуючись за принципом суміжності, – крім прямих, відкритих оцінок (*поети*), тут важливого значення набуває сусідство ліричних пейзажів та, з іншого боку, асоціативне тло, сформоване в інтертексті, в просторі класичної української літератури – у вертикальному контексті (Згадаймо хоча б шевченківське *Я різав все, що паном звалось, Гонту* в його "Гайдамаках" та зловісну *чорну кирею* в "Лісовій пісні" Лесі Українки).

У сегментах цього семантичного поля, утворюючи його формальну і внутрішню змістову та емоційну цілісність, виступають і ремінісценції зі "Слова про Ігорів похід", та інші складники, що мають значення архетипів, закорінених у міфології та ритуалах [10, с. 42], і також стали невід'ємною частиною образної системи народної поезії. Аналогічне стильове навантаження цих компонентів, їхня однофункціональність є, таким чином, одним із засобів забезпечення когезійних властивостей художнього тексту і водночас розкриває простори для варіювання змістових характеристик, утворення відтінкових конотацій, а отже, й багатоманітності суб'єктивно-модальних смислів.

Одним з найважливіших архетипних образів, які в оповіданнях Г.Косинки мають риси наскрізних, лейтмотивних і виражають оцінну позицію автора, є *земля*. За твердженням А.Колодного, культ землеробської праці є основою світобачення українського селянина, у космологічній системі якого серед п'яти вихідних стихій світобудови – неба, землі, води, повітря, вогню – панівне становище посідає саме *земля* [6, с. 6]. Художня зміс-

товність цієї міфологеми збагачується її функціонуванням в українській літературі різних часів і напрямків, зі зміною, як зазначає С.Б.Кримський [див. цитовану вище бесіду], щоразу свого символічного значення у кожному періоді. Треба погодитися з тими фахівцями з культурології та релігієзнавства, що відзначають антеїзм, питомий зв'язок з землею, як рису українського менталітету. Трагічної сили, щемливого болю сповнений цей образ у В.Стефаніка в його новелі "Сини", де *земля 'країна', 'батьківський край' і свята земля*, на якій тяжкою хліборобською працею добувають хліб насущний, даючи основу життя, утворюють єдине ціле, триваючи для людини і по її смерті: – *Послідній раз прийшов Андрій <...> "Тату, – каже, – тепер ідемо воювати за Україну". – "за яку Україну?" А він підоймив шаблюю груди землі та й каже: "Оце Україна, а тут, – і справив шаблюю і груди, – отут її кров; землю нашу ідем від ворога відбирати" <...> "Сину, – кажу, – та є ще в мене менший від тебе, Іван, бери і єго на це діло; <...> най вас обох закопаю у цю нашу землю, аби воріг з цього коріння її не віторгав у свій бік".* Таким же змістовно насаженим, з акцентуванням соціального аспекту та в значенні 'поле, простір', виступає образ *землі* в У.Самчука [Див. детальніше: 4]. Герої Г.Косинки, повстанці – це люди, що відчувають свій кровний зв'язок із землею, звідки вони черпають насагу, їхня боротьба виглядає як помста самої землі. Словесний образ *землі* стає складовою портретних характеристик селян: *Розвіши чорні, ніби покроплені землею і потріскані від сонця руки, Гандзючиха застигла над посудом <...>* [7, с. 258]. Метафоричне осмислення сплук з лексемою *земля* простежується в оповіданнях постійно. Ототожнення *природа, земля – землероб* відбувається у структурах метаморфози (перетворення), коли *земля* не тільки виконує дії, властиві людині, одухотворяється (як у фігурах персоніфікації), а й набуває фізичних ознак чоловіка, попри зовнішню неподібність. *Метаморфоза, яка входить до скарбниці світового фольклору* [3, с. 149] і класичної літератури, доповнює метафору тим, що "сама "показує", демонструє образне бачення світу" [2, с. 158], і не випадково у Г.Косинки вона утворює підґрунтя для оригінальних словесних структур, що відзначаються особливою рельєфністю: *А селами проходила п'яна осінь.*

Кривавий лист калини на грудях, чоботи – рілля, а сама плювала у степ і мрякою-дощами збивала в отари села [7, с. 100].

У проєкції авторського погляду подається й суспільно-політична лексика, представлена в оповіданнях у порівняно незначній

кількості; її внутрішньо суперечливий конотативний ореол утворюється завдяки взаємодії з тими оцінками, що їх надається слову в уживанні протилежної, ворогуючої сторони. Таким є слово *самостійний*, яке стало в часи утвердження радянської влади своєрідним жупелом у змалюванні нею подій в Україні. У Г.Косинки це слово як лайливе характеризує мовлення "вовків" – п'яних, озвірілих денікінців: – *Солдати дівчат ловили, – сказав він (Гришка). – З усіх боків як оточили, зарази, а тоді одразу: "Стої, самостійники!.." Хлопців на смерть поприбивали...* [7, с. 276].

Отже, аналіз фрагмента лексико-асоціативного поля циклу оповідань Г.Косинки, здійснений під кутом зору характеру виявлення суб'єктивної оцінки письменником зображуваних подій, дозволяє стверджувати, що автор здебільшого передає цю свою функцію героям, позиція його самого з'ясовується опосередковано. Головним засобом формулювання авторського погляду стає емоційність та експресія оповіді, яка змальовує трагедію народу в жорсткій боротьбі часів громадянської війни.

Система мовних засобів в ідіостилі письменника, що має суб'єктивно-модальний характер, проаналізована на основі "словникового", точніше словниково-образного підходу, завдання якого М.Гаспаров визначив як укладення *формального тезаурусу*, утвореного за ознаками "подібності", тобто тематичної близькості [5, с. 276].

Через стислість обсягу запропонованої розвідки аналіз проблеми не вичерпав усієї багатоманітності способів утворення модальних змістів у Г.Косинки. Метою подальшого опрацювання теми має бути ширший розгляд використаного в оцінному контексті *тезаурусу функціонального* – словесних засобів, організованих за принципом "суміжності".

Література

1. Андрусяк І. "... Щоб було над нами небо" // Косинка Г. Вибрані твори / Упоряд. текстів, передм. І.М.Андрусяка. – Харків: Веста: Вид-во "Ранок", 2005. – С. 3–22.
2. Арутюнова Н.Д. В целом о целом. Время и пространство в концептуализации действительности // Логический анализ языка. Семантика начала и конца / Отв. ред. Н.Д.Арутюнова. – М.: Индрик, 2002. – С. 3–18.
3. Бахтин М.М. Литературно-критические статьи. – М.: Худож. лит., 1986. – 543 с.
4. Бублейник Л.В. Образ землі в романі У.Самчука "Волинь" і історичні долі народу // "Роде наш красний...": Волинь у долях краян і

людських документах. – Луцьк: Ред.-вид. відд. "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1999. – Т. 3. – С.139–143.

5. Гаспаров М.Л. Художественный мир М.Кузмина: тезаурус формальный и тезаурус функциональный // Гаспаров М.Л. Избр. статьи. – М.: Новое литературное обозрение. Научное приложение. – Вып. II. – 1995. – С. 275–285.

6. Історія релігії в Україні: У 10 т. – Т. 1 / За ред. Б.Лобовика. – К., 1996.

7. Косинка Г. Вибрані твори / Упоряд. текстів, передм. І.М.Андрусяка. – Харків: Веста: Вид-во "Ранок", 2005. – 334 с.

8. Лотман Ю.М. Пушкин. – СПб.: Искусство-СПБ., 1995. – 847 с.

9. Химик В.В. Категория субъективности и ее выражение в русском языке. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1990. – 184 с.

10. Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J. Słownik terminów literackich / Pod red. J. Sławińskiego. – Wrocław. Warszawa. Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich wyd-wo, 2002, 2005. – 706 s.

Історична топографія Ніжина (кінець X – поч. XVIII ст.)

Ніжин належить до середньовічних міст України, але витoki його губляться в сивій давнині. Практично не дослідженим лишається питання історичної топографії Ніжина, його археологічним вивченням лише почали займатися протягом 1989–1990 рр. науковці Чернігівського державного педагогічного інституту та Чернігівського історичного музею В.П.Коваленко та Ю.М.Ситий. У 1993–1995 рр. працівники відділу історії Ніжинського краєзнавчого музею долучилися до обстеження міста та його околиць під керівництвом наукового співробітника музею О.С.Морозова. Однак жодної узагальнюючої праці з цього питання немає. Дана стаття не може претендувати на всебічне висвітлення історичної топографії давнього та середньовічного Ніжина, а є однією з перших спроб узагальнити цю проблему.

Місцевість, на якій розташоване сучасне місто, займала важливе становище на Півночі Лівобережжя Дніпра. Повноводна і широка в ті часи ріка Остер з низинними, заболоченими берегами, слугувала важливою сполучною артерією, поєднуючи системою приток, протоків та рукавів Десну з Трубежом, на берегах яких стояли князівські центри Чернігів та Переяслав, а також із Сулою. Якщо уважно подивитись на топографічну карту, то виявляється, що Трубіж бере свій початок з Остра поблизу с.Данівка Козелецького району і фактично є одним з його рукавів, який впадає прямо у Дніпро. За північно-західною околицею Ніжина з Остра починається річка Смолянка, яка впадає у річку Вересоч, а остання – у Десну. В районі урочища Ветхе на південно-західній околиці Ніжина в Остер впадає річка В'юнца (раніше Кропивна), яка була рукавом ріки Удаю – правої притоки Сули, що впадає у Дніпро. Крім того, саме в межах сучасного Ніжина знаходилася зручна переправа через Остер на єдиному сухопутному шляху, який пролягав вузьким коридором між непрохідними Смолянським та Остерським болотами, які простягнулися на десятки кілометрів відповідно вниз і вгору за течією Остра.

Розташована на перехресті таких важливих і зручних водних і сухопутного шляхів місцевість мала бути заселена з давніх часів. Про це свідчать знахідки в її межах скарбів римських монет, срібних фібул "гунського" типу, інкрустованих золотою фольгою та сірійськими рубінами, візантійських монет IX ст. та давньоруських монет XI ст. [1], залишки поселень доби пізньої бронзи раннього залізного віку на території міста та його околиць [2]. Але жодне з цих поселень не може вважатися прямим попередником Ніжина. У Лаврентіївському та Ігнатіївському літописах декілька разів згадуються топоніми, близькі за звучанням назві сучасного міста: 1078 р. – "Нежatina Нива", 1135 р. – "Нежатин", 1147 р. – "Уненеж". Проте літописні джерела не дають однозначної відповіді стосовно ототожнення вказаних топонімів з реальним Ніжином [3]. Тому у вітчизняній історіографії існує декілька версій з приводу виникнення літописного Ніжина.

1. Ніжин – Нежатин – Нежatina Нива. Висловлена О.Шафонським наприкінці XVIII ст., підтримана М.Марковим, С.Соловйовим та ін.

2. Ніжин – Нежатин. Відстоювалась Е.Аристовим, В.Ляскоронським, підтримана сучасним дослідником М.Корінним.

3. Ніжин – Нежatina Нива. Висловлена Н.Барсовим та М.Лілеєвим.

4. Ніжин – Уненеж. Висунута М.Карамзіним, підтримана К.Неволінім, М.Надеждінім, Д.Багалієм, М.Погодінім, О.Лазаревським та ін. [4].

В результаті наукового пошуку цих та інших вчених і дослідників були проаналізовані усі писемні згадки про можливі першопочатки Ніжина, які фактологічно себе вичерпали. Тільки археологічні пошуки дали змогу дещо прояснити картину зачаткування міста, окреслити його топографію у добу Київської Русі.

Археологічні матеріали дають підстави віднести час заснування Ніжина до оборонного будівництва Великого Київського князя Володимир Святославича, яке інтенсивно проводилося у 90-х рр. X ст. Для захисту південно-східних кордонів Русі від кочівників-печенігів Володимир "нача ставити городи по Десне и по Востри и по Трубешеву и по Суле..." [5]. Результати, досліджень, проведених експедицією Чернігівського педінституту виявилися вельми цікавими: на території Ніжина знаходиться не одне, а два городища часів Київської Русі – лівобережне і правобережне. Найдавніші матеріали на першому з них датуються

кінцем X – початком XI ст., а на другому – кінцем XI ст. Таким чином, територія сучасного міста охоплює два колишніх населених пункти, що існували в XI ст., які, очевидно, мали різні назви. Академік П.П.Толочко, доцент В.П.Коваленко, дослідник Ю.М.Ситий схиляються до думки, що лівобережне городище можливо ототожнити з літописними Нежатиною Нивою та Нежатином, а правобережне – з Уненежом [6; 7; 8].

Вивчення історичної топографії виявило характерну для давньоруських міст планувальну структуру обох археологічних об'єктів: довкола дитинців розташовувалися посади. Дитинець ймовірного Нежатина – городище Замок – локалізується на пагорбі лівого берега Остра в межах сучасного ринку загальною площею близько 3 га. На жаль, не вдалося дослідити залишки оборонних споруд, які були використані при спорудженні Замку XVII ст. Проте особливості рельєфу місцевості городища Замок та археологічне вивчення інших невеликих давньоруських міст дає можливість припустити наявність у Нежатині рову і насипного земляного валу з дерев'яними стінами, які оперізували дитинець зі сходу, півдня і заходу, впираючись із північної сторони в Остер. Укріплення дитинця поверх насипаного земляного валу складалися з дубових городень, наповнених глиною з берегів Остра. Над ними були дерев'яні стіни-заборолла. До городень з внутрішнього боку примикали житлові зруби-кліті з рівною дерев'яною покрівлею, перекритою шаром глини. Були приміщення для сторожі, господарські кліті з різними запасами, господарські ями-погребі тощо.

Довкола укріпленого дитинця, у межах вулиць Інтернаціональна, Червона Гребля, Б.Хмельницького, Т.Шевченка, Гребінки, розташовувалося неукріплене місто, або посад. Шурфовка показала наявність давньо-руського культурного шару на площі близько 40 га, що свідчить про міський характер розташованого тут населеного пункту. Посад Нежатина був досить щільно забудований. Під час розкопок і шурфовки знайдено велику кількість уламків давньоруського гончарного посуду, шиферні пряслиця, наконечники стріл. У північній частині розколу по вул. Б.Хмельницького, 18, зафіксовано залишки житла XII ст., південно-західний кут якого займала глинобитна піч на дерев'яному каркасі [9].

В дитинці мешкав князівський намісник, стояла військова сторожа Нежатина, а в окольному граді селилися торговці та ремісники. Оскільки Остер був судноплавним, то мала місце і при-

стань. Особливості рельєфу берегової смуги та топографії Нежатина дозволяють зробити припущення про її можливе розташування ліворуч від Спаського мосту в районі сучасної середньої школи №3, а торг міг міститися південніше на території сучасної площі Заньковецької. Правильність зроблених припущень можуть підтвердити або спростувати майбутні археологічні розкопки.

В другій половині XI ст. на протилежному березі Остра на відстані 2,5 км від лівобережного городища Замок виникає ще одна давньоруська фортеця, залишки якої збереглися на північно-східній околиці Ніжина в районі вулиць Комунарів, Карбишева, Солов'їної та Марусі Чурай. Ще наприкінці XIX ст. С.М.Лазаревський висловив припущення про тотожність літописного Уненежа з цим городищем. Археологічні дослідження 1989–1990 рр. (В.П.Коваленко, Ю.М.Ситий) дали можливість реконструювати топографію ймовірного Уненежа. Укріплений дитинець загальною площею в 1 га знаходився у найвищому місці рельєфу на краю річкової тераси правого берега Остра у місці повороту ріки з півночі на захід і при впадінні в Остер маленького рівчака. Зглаженість рельєфу зумовила спорудження округлих в плані укріплень, що складалися з глибокого рову, насипного земляного валу та дерев'яного тину. Так само, як і у лівобережного Нежатина, довкола укріпленого дитинця правобережного Уненежа знаходився неукріплений посад площею близько 20 га, де жило рядове населення містечка [10]. Про це свідчить потужний культурний шар XXI – початку XIII ст., а також рештки напівземлянкових жител, поруч з якими були господарчі ями. Серед знахідок – різноманітний побутовий інвентар: гончарна кераміка, шиферні пряслиця, уламки скляних браслетів [11].

Навколо посаду Уненежа розміщувалися приміські села: поселення "Канал", "Птахофабрика" [12].

Археологічне вивчення Уженежа і його околиць буде продовжене, але і наявний матеріал засвідчує, що в XII – 30-х рр. XIII ст. він функціонував як місто.

З настанням наприкінці XI ст. феодальної роздробленості на Русі лівобережний Нежатин становив фортецю Переяславського князівства, а правобережний Уненеж став результатом будівельної діяльності чернігівських князів по зміцненню південних рубежів Чернігівського князівства у неспокійному переяславсько-чернігівському порубіжжі. Кордон між обома князівствами проходив по Остру.

Восени 1239 року Нежатин та Уненеж були зруйновані монголо-татарськими завойовниками. Під час розкопок Уненежа

виявлено сліди пожарищ, вістря стріл монголо-татарського типу та вушко бронзового казана, який має аналогії у Волзькій Булгарії та Середній Азії [13].

XIV–XVI століття залишаються найменш вивченим періодом Ніжина в плані розвитку міста та його околиць; його тогочасна топографія практично є суцільною "білою" плямою. З писемних джерел відомо, що Ніжинщина, як складова частина Чернігово-Сіверської землі, перебувала від середини XIV ст. по 1503 рік у складі Великого князівства Литовського, а від 1503 по 1618 рік – у складі Великого князівства (з 1547 року – царства) Московського, які майже весь час ворогували між собою.

Життя в Ніжині починає відроджуватись після монголо-татарської навали не на городищах, а у лісисто-болотистих місцинах довкола, де ховалися вцілілі мешканці. Під своєю сучасною назвою місто фігурує в грамоті Київського удільного князя з династії Гедиміновичів Володимира Ольгердовича, виданій князю Юрію Івантичу Рожиновському на земельні володіння в басейні Нижньої Десни, Остра та Удаю: "... Рожни зо всім, Крехово, Осово, Свительниково, Бердово, Островець, Варно, Волузов, Ніжин, Дорогин зо всіма іншими належними пуццями..." [14].

Грамота підписана у Києві 19 січня, індикта 4-го. За князювання Володимира Ольгердовича (1361–1395 рр.) четвертий індикт випадав двічі – на 1366 та 1381 рр., тобто другу половину XIV ст. Археологічно згаданий у грамоті Ніжин гіпотетично, може бути ототожнений з досить великим поселенням в урочищі Ветхе за 0,5 км. від західної околиці міста поруч з руїнами Ветхоріздвяного Георгіївського монастиря, який за деякими даними відомий з XIV ст. Поселення займає підвищену ділянку лівого берега р.Остер площею приблизно 200x300 метрів, на якій фіксується культурний шар, у тому числі уламки кругової кераміки другої половини XIII–XIV ст. [15]. Проте остаточно питання про топографію Ніжина XIV–XVI ст. може бути розв'язане тільки в результаті подальших археологічних досліджень в околицях міста і на його городищах.

Новий етап у розвитку міста розпочався на початку XVII ст. За Деулінською угодою 1618 року Ніжинщина разом з усією Чернігово-Сіверською землею ввійшла до складу Речі Посполитої. Польський уряд прагнув перетворити Ніжин в один зі своїх форпостів на кордоні з Росією. З цієї метою у 1624 р. Ніжину відвели велику площу навколишніх земель на обох берегах ріки Остер. 26

березня 1625 р. король Сигізмунд III надав місту Магдебурзьке право, що означало адміністративне і господарське самоврядування і сприяло його заселенню й швидкому економічному розвитку. Водночас розгортається інтенсивна будівельна діяльність, формуються характерні риси топографії XVII–XVIII ст.: фортифікаційне та адміністративне ядро, елітні квартали навколо нього, ремісничі посади і аграрні передмістя, розміщені за радіально-концентричним принципом; викристалізувалися три основні частини історичної частини міста: Замок, Старе місто та Нове місто [16].

При розбудові міста фортеця, посади і передмістя розпланувалися і забудовувалися одночасно з урахуванням особливостей рельєфу. Витримувалася й ієрархічність композиції: центр міста – Замок знаходився на найвищій відмітці лівого берега; майже на такій висоті, але з деяким пониженням в західному напрямку розташовувалися квартали Старого міста, а на більш низькому правому березі – Нове, або Нижнє місто.

Ядро міста XVII–XVIII ст. складалося на лівому березі Остра – це Замок і Соборна площа. Від цього ядра, ніби шестикутна зірка, променями відходили головні вулиці, які відповідали різним частинам міста. Кожна з них закінчувалася своєрідним архітектурним ансамблем: Спасо-Преображенською церквою, Введенським жіночим монастирем, храмом Іоанна Милостивого, Хрестовоздвиженською церквою [17].

Ніжинський Замок зводився на основі залишків фортифікаційних споруд літописного Нежатина і входив до складу Старого міста як його менша частина. До 1648 року в Замку перебував польський гарнізон. Коли у червні 1548 року Ніжин було визволено від польсько-шляхетського панування, він став центром Ніжинського козацького полку, а Замок – його цитаделлю. Після переходу Української козацької держави під протекторат Російського царства у Замку розмістився гарнізон царських стрільців на чолі з воєводою. У 1665 р. Замок, обнесений високим земляним валом і ровом, захищало одинадцять потужних дерев'яних веж, на 10 з яких були встановлені гармати [18].

Протягом другої половини XVII–XVIII ст. Замок неодноразово ремонтувався і перебудовувався. У першій чверті XVIII ст. до замкових укріплень прибудовується Східний бастион з Острогом на його території (зараз в ньому розміщуються Бюро технічної інвентаризації, наркологічний диспансер). Під керівництвом французького інженера-фортифікатора де Боскета у 1745–1749 рр.

Замок капітально реконструюється. Йому було надано правильних геометричних форм – витягнутого понад Остром п'ятикутника, на кутах якого споруджено 5 бастіонів, поглиблено рів і досипано оборонний вал. Межі Замку проходили лівим берегом Остра від Спаського мосту проти сучасної вулиці Московської на схід до Калинового (Замкового) мосту проти сучасної вулиці Подвойського, далі вулицею Подвойського до площі Заньковецької (колишньої Соборної) і від неї Московською вулицею до Спаського мосту. З північного боку Замку був вихід на берег Остра, а згодом – Водяні ворота. В'їзд на територію Замку зі Старого міста пролягав через підйомний міст над ровом та західний бастіон проти теперішньої вулиці Гоголя [19].

Архітектурною домінантою Замку стала церква Богоявлення Господня, споруджена 1721 року на місці колишньої дерев'яної. Церкву оточував мур, у якому в XIX ст. – сьогодні розмішувалися торгові лавки з кам'яними льохами. На замковій території знаходилися полкова канцелярія, будинок коменданта, два муровані порохові погребі, дві провіантські комори, гауптвахта, артилерійській двір, караульні приміщення. За даними 1766 року, житлові будинки в межах Замку стояли вздовж двох вулиць, головна з яких простяглася від в'їзду до Замку проти Соборної площі і до східного бастіону. На цій вулиці було 20 дерев'яних будинків з подвір'ями та 13 без них. На другій вулиці нараховувалося 14 будинків з подвір'ями та 10 без них. Мешкали в цих будинках солдати, вдови, ремісники [20]. Дерев'яний зруб однієї з цих хат був виявлений під час розкопок 1990 р. на глибині 1,5 метра [21].

Загальна площа території Замку становила 6 гектарів. Це була одна з найбільших цитаделей Північного Лівобережжя.

Другу структурну складову історичної частини Ніжина XVII–XVIII ст. становило Старе, або Верхнє, місто площею приблизно в 40 гектарів. Зовні його оточував високий земляний вал, зміцнений частоколом з Київською, Чернігівською, Московською та Крупичпільською брамами. Перед валом був прокопаний широкий, в 7 сажнів (приблизно 15 метрів) і глибокий – в 1 сажень рів, який впирався своїми кінцями на півночі і сході Старого міста в Остер. До міських брам були перекинуті через рів мости, які в разі необхідності розбиралися. Контури тогочасних укріплень і зараз добре візуально простежуються вздовж вулиць Інтернаціональної, Червона Гребля, Б.Хмельницького, парку Шевченка, вулиць Шевченка, Набережної та братів Зосим.

Силует Старого міста визначався дев'ятьма архітектурними домінантами – Покровською церквою (1765) у східній частині, Успенською церквою (1762) в південній, церквою Іоанна Богослова (1751) в західній, комплексом грецьких храмів у північній, який включав Михайлівську (1729) та Всіхсвятську (1760) церкви. Поруч з ними знаходилась і Троїцька церква (1733). В центрі міста на відстані 150 метрів один від одного височили величні Миколаївський (1668) та Благовіщенський (1760) собори. Така насиченість культовими спорудами робила Ніжин містом з унікальною топографією на всій території Лівобережної України.

У XVIII ст. остаточно визначилася радіально-променева система вулиць Старого міста, домінантою якої стали чотири радіально розгалужені від ярда шляхи із закріпленням їх назв за напрямками: Московська, Чернігівська, Київська, Роменська [22]. Вплинула на формування топографії міста і торгівельна діяльність: між елітними кварталами, де проживали купці, і Замком сформувалася Соборна площа, яка одержала свою назву від Миколаївського собору. На цій площі та кількох ярмаркових майданах відбувалися відомі Ніжинські ярмарки другої половини XVII–XVIII ст. Вздовж вулиць споруджуються численні торгові лавки, одно- та двоповерхові купецькі будинки, крамниці. На 1786 рік у межах Старого міста нараховувалося 387 купецьких лавок, у тому числі 33 кам'яні, 6 кав'ярень, 31 постійний двір [23]. Більшість купецьких лавок, будинків розташовувались по обидві сторони Московської вулиці, яка пролягла від Київської брами до Спаського мосту. В торгових лавках і кам'яних крамницях були глибокі підвали, де зберігався різноманітний крам. Під час охоронних археологічних робіт 2003 р. по вулиці Московській, 2, виявлені залишки таких підвалів. Довжина вцілілого фрагменту підвалу становить 4 м при висоті 1,5 м [23]. Сама вулиця була вимощена обтесаними колодами, і через це мешканці міста довгий час називали її Мостовою.

З появою у Ніжині з середини XVII ст. грецької общини у Старому місті з'являються грецькі квартали і будинки, які збереглися по вулиці Гребінки (колишня Грецька), Глібова, Богушевича, Стефана Яворського, Гоголя, Московської. Греки будували одно- або двоповерхові будинки з цегли таким чином, щоб житлові приміщення і склади та крамниці знаходилися поруч. Архітектори вважають ніжинським феноменом будівництво греками великих напівпідвалів під будинками із заґратованими вікнами, які слугу-

вали ще і спусковими отворами для завантаження товарів. Типові грецькі кам'яниці XVIII ст. збереглися по вулиці Московській проти міського базару [25].

По вулиці Грецькій зводяться приміщення Ніжинської грецької школи (1696), Ніжинського грецького магістрату (1785), Повітового училища (1769) тощо. Сама вулиця виникла у XVII ст. і проходила Старим містом паралельно земляному валу понад Остром від вулиці Московської до сучасної вулиці Шевченка.

Із запровадженням у середині XVII ст. регулярного поштового зв'язку між Києвом та Москвою у Ніжині починає формуватися комплекс будівель Поштової станції. У XVIII ст. він складався з двох одноповерхових мурованих будинків (флігелів), які виходили фасадом на вулицю Поштову, стаєнь з протилежного боку подвір'я та великого на півтора поверхи будинку, де містилися контора, кімнати для приїжджих, зал відпочинку для подорожуючих та кімнати, де мешкав поштмейстер. Все подвір'я було обнесене муром, який зберігся, так само, як і більшість приміщень Поштової станції, до нашого часу. Неподалік від Поштової станції у південній частині Старого міста наприкінці XVIII ст. споруджується будинок Міської Думи, мурований, двоповерховий, прямокутного плану, прокладається вулиця Думська (нині Радянська), яка є однією з найдавніших у південній частині Старого міста [26].

Нове місто виникло у XVII ст. на правому березі Остра внаслідок зростання народонаселення і, відповідно, розширення міських меж. Воно обведено досить потужним оборонним валом і глибоким ровом, які дугою охоплювали його від колишньої міської греблі, де зараз розташований Лицейський міст, і тягнулися вздовж вулиці Чернігівської на північ, потім повертали на схід вздовж вулиці Редькінської, а наприкінці її повертали на південь, виходячи поблизу Калинового (Замкового) мосту до Остра. Рештки цих оборонних споруд в наш час досить рельєфно проступають у кінці провулка Загуменного і вздовж Редькінської вулиці. Зі Старим містом Нове з'єднувалося протягом XVII–XVIII ст. єдиним Спаським мостом та міською греблею. У 1767 р. поблизу Спаського мосту на помітному узвишші споруджено муровану Спасо-Преображенську церкву, яка стала архітектурною домікантою Нового міста. Поряд із церквою була Торгова площа, де відбувалися зимові Всеїдні ярмарки. Торгували і у двох крамницях, які знаходилися під дзвіницею Спасо-Преображенської церкви.

У XVIII ст. у Новому місті нараховувалося 6 цегельних заводів, 4 кузні, 2 броварні, 5 постійних дворів, 2 купецькі лавки, цирульня і шпиталь [27]. Для вулиць цієї частини Ніжина характерною стала квартальна система планування, домінантою якої стали вулиці Московська, котра перетинала територію Нового міста з півдня на північ, та Гімназична (зараз Держинського), яка простяглася із заходу на схід, перетинаючись з вулицею Московською під прямим кутом. П'ять невеликих вулиць, які тягнулися паралельно Московській, називалися Фурманськими (від німецького слова "фурман" – чоловік-візник). Їх мешканці займалися візницьким промислом, У наш час це вулиці Артема, Володарського, Урицького, Комсомольська та Баумана. По вулиці Урицького 2-А розташована будівля грецького купця XVIII ст., на першому поверсі якої була крамниця. Подібний двоповерховий цегляний будинок зберігся і по вулиці Преображенській 5, яка пролягла від Спасо-Преображенської церкви до Річного провулку.

Наприкінці XVIII ст. у зв'язку з ліквідацією загрози турецько-татарських нападів з півдня та приєднанням Правобережної України до Росії фортеці Чернігівщини втратили своє оборонне значення. Фортифікаційні споруди навколо Замку, Старого і Нового міста зносяться, вали, в основному, розрівняли, а рови засипали. Територію Замку відвели під ринок. Від початку XIX ст. у дещо менших розмірах його територія використовується за цим призначенням.

За межами укріплень земляних валів Старого і Нового міста розташовувались неукріплені передмістя або форштадти, заселені переважно козаками, ремісниками, селянами: Овдіївка, Ковалівка, Магерки, Мигалівка, Вороб'ївка, Козирівка, Бабичівка та ряд інших. Ми розглянемо тільки ті з них, які безпосередньо примикали до міських укріплень.

Овдіївка – одне з найбільших передмість – починалася від Київської брами Старого міста і тягнулася вздовж лівого берега Остра на захід до Ветхоріздвяного монастиря. Вуличними домінантами були Овдіївська та Введенська, які йшли паралельно одна одній. У XVIII ст. на Овдіївці нараховувалося 346 житлових будинків, 10 постійних дворів, 10 лавок, 8 кузень, цирульня. На Овдіївській греблі працювало 3 водяні млини. У 1660 році в пе-

редмісті було засновано Введенський жіночий монастир, спочатку дерев'яний, а після пожежі – мурований (1775). Сам монастир, як архітектурна домінанта Овдіївки, був обнесений потужними мурованими стінами, які збереглися до нашого часу [28].

Передмістя Ковалівка знаходилося за оборонним валом на південь від Київської брами ліворуч Київської вулиці (тепер вул. Шевченка). У передмісті в дерев'яних будинках проживали ковалі, розміщувалися кузні. З 29 ніжинських кузень XVIII ст. на Ковалівці нараховувалося 15 [29].

На південний схід від стін Старого міста починалося велике передмістя Мигалівка, яке на заході межувало в Ковалівкою. На Мигалівці у XVIII ст. налічувалося 494 будинки, 21 шинок, дві торгові лавки, цегельний завод, 6 водяних млинів. Архітектурною домінантою стала збудована у 1786 р. Василівська церква, а вуличними – Роменська (тепер Василівська) та Дорогинська (тепер вулиця Франка) [30].

Передмістя Магерки починалося від Чернігівського шляху і міської греблі та простяглося на захід і північний захід від укріплень Нового міста до околиці Круча. Більшість будинків у XVIII ст. були зведені вздовж двох основних вулиць Магерок – Воздвиженської та Широкомагерської, які сходилися майже під прямими кутами в районі Христо-Воздвиженської мурованої церкви (1775). В передмісті діяло 9 вітряків, цегельня [31].

Усі передмістя злилися зі Старим і Новим містом на початку XIX ст., коли почав втілюватися у життя план забудови Ніжина, затверджений імператором Олександром I у 1803 році.

Література

1. Чернігівський Історичний музей. Фонди. Інвентарна книга. №1. – 1948. – №37
2. Морозов О. Археологічні пам'ятки Ніжина та околиць // Ніжинська старовина. – Вип. 3(6) – С. 5–23.
3. Уривалкін О.М. Сторінки історії Ніжинщини з найдавніших часів до середини XVII ст. – Ніжин, 1998. – С. 17.
4. Коваленко В.П. До питання про першопочатки Ніжина // Друга Чернігівська обласна конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень. – Чернігів-Ніжин, 1996. – С. 9–10.
5. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. – К., 1990. – С. 458.

6. Толочко П. Так починалося місто // Ніжинський вісник. – 1993. – 19 серпня.
7. Толочко П. Там само. – 1993. – 19 серпня.
8. Ситий Ю. Ніжинські городища // Вісті. – 1996. – 12 січня.
9. Ситий Ю. Там само. – 1996. – 12 січня.
10. Ніжин: древній і завжди юний: матеріали про історію, краєзнавство та топоніміку Ніжина / Л.Б.Петренко. – Ніжин, 2006. – С. 35
11. Ситий Ю. Зазначена праця.
12. Морозов О. Зазначена праця.
13. Ситий Ю. Зазначена праця.
14. Морозов О. Чи існував Ніжин у XVI столітті // Сіверянський літопис. – 1998. – №4. – С. 29
15. Морозов О. Археологічні пам'ятки Ніжина та його околиць // Ніжинська старовина. – Вип. 3 (6). – С. 9.
16. Зозуля С., Морозов О. Деякі аспекти формування пам'яток-меморіалів середовища Ніжина // Ніжинська старовина. – Вип. 2(5). – С. 34.
17. Ніжин: древній і завжди юний: матеріали про історію, краєзнавство та топоніміку Ніжина // Л.Б.Петренко. – Ніжин, 2006. – С. 41.
18. Чернігівщина... – С. 515.
19. Москаленко Ю. Ніжинський Замок // Під прапором Леніна. – 1982. – 22 жовтня.
20. Москаленко Ю. Там само.
21. Ситий Ю. Зазначена праця.
22. Зозуля С., Морозов О. Зазначена праця. – С. 34.
23. Москаленко Ю. Старовинна площа // Під прапором Леніна. – 1980. – 29 серпня.
24. Кедун І. Археологічні дослідження в Ніжині у 2003–2004 роках // Ніжинська старовина. – Вип. 2 (5). – С. 19.
25. Ніжин: древній і завжди юний: матеріали про історію, краєзнавство та топоніміку Ніжина / Л.Б.Петренко. – Ніжин, 2006. – С. 78.
26. Там само. – С. 65
27. Чернігівщина... – С. 553
28. Там само. – С. 569
29. Там само. – С. 320
30. Там само. – С. 447
31. Там само. – С. 424

Український соціал-демократизм: зародження та специфіка

Характерною рисою суспільного життя сьогодення є його демократизація у світовому масштабі, яка проявляється в одній з її визначальних рис – плюралізмі думок, ідей, орієнтацій, позицій народних мас, виразником яких, починаючи з середини ХІХ століття, стали політичні партії. Значна частина з них сприймає соціалістичні ідеї, які, за висловом І.Франка, розпалювали людей до фанатизму. Вже на початку 1890-х років соціалізм, передусім марксизм, почав відігравати "роль своєрідної всеєвропейської інтелектуальної моди" [1]. В Україні майже все керівництво визвольного руху цього періоду називало себе соціалістами: "тоді ця назва, – за словами В.Винниченка, – була синонімом визволення" [2]. Цьому сприяли як теоретики марксизму К.Маркс і Ф.Енгельс, так і їх соратники та послідовники Е.Бернштейн та К.Каутський. Останні, пропагуючи марксизм, здійснили його модифікацію: відкинули ортодоксально-радикальні установки, які орієнтували на силові методи завоювання влади і запропонували еволюційні, реформістські способи, висунувши гасло "Рух – все, кінцева мета – ніщо". Так склалось два напрямки в марксизмі: соціалістичний радикально-революційний, який був сприйнятий російською соціал-демократією і поміркований соціал-демократичний, котрий знайшов підтримку і поширення в більшості країн Європи, в тому числі і в Україні. Про історію зародження українського соціал-демократизму у свій час розповідали його творці В.Винниченко, М.Грушевський, С.Єфремов, Є.Чикаленко, І.Мазепа та інші; перші його дослідники П.Гайдалемівський, Й.Гермайзе, В.Дорошенко, Д.Дорошенко, І.Стешенко, П.Феденко, М.Яворський та ін. Творення багатопартійності в пострадянській Україні актуалізувало цю проблематику, підвищило до неї інтерес дослідників. З'явився ряд робіт таких авторів: В.Бойка, Я.Грицака, І.Кураса, М.Пашкова, В.Стрілець та ін.

В цій розвідці хотілося б глянути на проблему українського соціал-демократизму в розрізі специфіки генези українських партій соціалістичного спрямування.

Україна в ті часи була позбавлена не тільки самостійності, але й єдності: західна її частина залежала від Австро-Угорщини, а Наддніпрянська – від Російської імперії. І кожна з цих частин

сприймала модні соціалістичні ідеї через посередництво впливу історичних традицій, характерних пануючій нації метрополії і відповідної схильності до сприйняття європейських соціалістичних концепцій як в ідейних, так і в організаційних питаннях.

При цьому на політичні процеси в Україні справляли вплив національні проблеми, хоч артикуляція їх відбувалась у різних частинах, як пізніше побачимо, по різному. Так, у підросійській Україні на самостійницьку свідомість тиснула офіційна імперська пропаганда через засоби масової інформації, школу, церкву. Тому Україна, починаючи ще з часів царя Олексія Михайловича інакше як півднем Росії – Малоросією – не подавалась, хоч свідомі українські елементи постійно про себе і нагадували. Радикальний позитив у цьому плані внесли кирило-мефодіївці та М. Драгоманов. Але їх ідеї про автономно-федеративне становище України актуальні для свого часу – II половини XIX ст. – зіграли, як побачимо, та й продовжують відігравати хоча й у трансформованому вигляді, недобрий жарт.

Інакше склались справи для свідомих українців, перейнятих долею українських земель, що перебували під Австро-Угорською імперією. Перш за все, українці Галичини постійно відчували чуже, навіть без натяку на близькість, мовне середовище; по-друге, Західна Україна історично тяжіла до великої Наддніпрянської її основної частини; і по-третє, український революційний рух Галичини скористався хоч і обмеженими свободами, які дали буржуазно-демократичні революції 1848–1850 років у Європі, в тому числі в Австро-Угорщині, тоді як у Російській імперії такі можливості з'явилися лише через п'ятдесят років. Окрім того, як відмічає Я. Грицак, безпосередній контакт молоді під час університетського навчання з сербськими, болгарськими, грецькими, румунськими студентами став іще одним каталізатором формування самостійницької течії в українському соціалістичному середовищі [3].

І нарешті, якщо на західні землі України впливали процеси, які відбувались в австрійській соціал-демократії, зокрема концепція партбудівництва за національною ознакою, то над підросійською Наддніпрянською Україною тяжіла інтернаціональна ідея РСДРП щодо тактики вирішення національного питання: воно підпорядковувалось соціальному і фактично відповідало великодержавній імперській політиці збереження "єдиної і невідомої". І хоч ця ідея не набула всеукраїнського характеру, так як її поділяли лише прибічники РСДРП(б), але ж більшість соціалістично

налаштованих борців проти Російського імперіалізму, що об'єднувалась в українські партії, трималась позицій, які були недалеко від більшовицьких. Вони носили лише пом'якшений характер – вимога автономії у складі знову ж таки Російської федерації. Ось тло генези української соціал-демократії, яка в недалекому майбутньому української історії так невдало дебютувала в боротьбі за українську державність.

Тепер розглянемо генезу українських партій соціалістичного спрямування та їх програмних вимог.

Українська соціал-демократія як ідейно-політична течія зародилась у підавстрійській Галичині в кінці 80-х років XIX ст. [4]. Це була Українська радикальна партія. З самого початку її функціонування виявились серйозні розбіжності у поглядах на шляхи вирішення долі України. Представники старшого і середнього покоління українських діячів, такі як І.Франко, М.Павлик, стояли на позиціях, близьких до марксистських, правда, з певною специфікою, близькою до поглядів М.Драгоманова. Так, у виробленій за активної участі І.Франка "Програмі галицьких соціалістів" (1881 р.) говорилось, що "національна справа відносно самої основи соціалізму є справою другорядною" [5]. Зважаючи на практичну важливість національного питання в Галичині, його розв'язання вбачалося в утворенні "якнайширшої федерації" всіх народів "при умові їхнього окремого існування і цілковитої свободи" [6]. Відповідно до цього галицький соціалістичний рух повинен був зберігати федеративну будову.

"Молоді" радикали – віденські студенти – в особі В.Будзиновського, Ю.Бачинського, В.Охримовича виступили зі своєю, самостійницькою позицією. Це відбулося на першому з'їзді тепер уже Русько-української радикальної партії (жовтень 1890 р.). В.Будзиновський запропонував включити до максимальної частини партійної програми вимогу створення власної національної держави. Після довготривалої боротьби "молодим" радикалам таки вдалося обійти тиск "старих радикалів" і утвердити свою позицію. Більше того, вони її поширили для широкого загалу виданням окремою книжкою "Україна irredenta", чим урешті переконали у своїй позиції й самого І.Франка, який розцінив "Україну irredent" – як факт українського політичного життя, як вияв національного почуття та національної свідомості й висловив надію, що зі зростанням популярності ідеї політичної самостійності України "справа ся вийде на порядок денний політичного життя Європи і не зійде з него, поки не осушиться" [7].

Зміна політичних орієнтирів наприкінці XIX ст. стосувалася лише невеликої групи українських соціалістів, що діяли в Галичині – так званих "молодих" радикалів, в тому числі І.Франка. Однак, незважаючи на свою малочисельність, їм удалося в ході гострих дискусій увести постулат політичної самостійності до програм трьох головних галицько-українських партій – національно-демократичної, радикальної та соціал-демократичної. Наявність цього пункту в програмах УНДП, УСДП і РУРП уможливила угоду між ними на спільній самостійницькій платформі напередодні та в роки першої світової війни й діяльності ЗУНР [8].

В 1899 році поміркованіше крило радикальної партії злилося з народовцями, в результаті чого була створена національно-демократична партія, яка, як пише Д.Дорошенко, "взяла провід у політичному житті народу" [9]. У своїй програмі вона заявила, що остаточна мета її змагань – "дійти до того, щоб цілий український народ з'єднався з часом у одноцільний національний організм" [10]. В цей самий час була заснована й українська соціал-демократична партія, яка вустами свого делегата на з'їзді австрійської соціал-демократії в Берні 1899 року заявила, що її метою є "вільна держава українського люду, українська республіка" [11].

У Наддніпрянській Україні соціалістичний рух формувався теж як модна течія в бурхливому середовищі різних поглядів, орієнтацій та політичних інститутів. До 1905 року національно-визвольний рух на Україні репрезентувало п'ятнадцять партій, в т.ч. сім – українських партій. Серед них – Партія есерів-народників (1882), Партія анархістів-комуністів (1888), Українська революційна партія (1902), РСДРП та ін. Упродовж 1906–1915 років виникає ще 54 партії, приблизно п'яту частину яких складала близькі до соціал-демократичної орієнтації помірковано-ліберальні та прогресивно-реформістські партії: Українська соціалістична робітничка партія (1905), Українська соціал-демократична робітничка партія (1905), Партія українських поступовців (1911), Партія "народні демократи" (1910), Трудова партія (1911) та ін. [12].

Перші спроби організаційного об'єднання прихильної до соціалізму інтелігенції були ще у 1890-х роках: це були гурток М.Ковалевського в Києві, соціал-демократична група під проводом І.Стешенка (до неї входили Л.Українка, М.Коцюбинський, П.Тучапський, М.Кривенко та ін.) Вони займалися переважно літературно-пропагандистською діяльністю і мети утворення партії члени гуртків не висували.

Грунтом для зародження політичної організації українських соціалістів став студентський рух. Студентські академічні громади, які існували майже в усіх вищих учбових закладах України, стали організаційною базою для політичної консолідації. 11 лютого 1900 року в Харкові на зборах студентської громади було створено Революційну українську партію (РУП). Першими її членами стали Д.Антонович, М.Русов, Д.Познанський (діти відомих українофілів-культурників), Л.Мацієвич, Б.Камінський, В.Коваленко та ін. – всього близько десяти чоловік. Фактичним лідером новоутвореної партії став Дмитро Антонович. Ось як описує появу на світ РУП дослідник системи громадських об'єднань України М.Пашков: РУП (з метою конспірації мала розшифровуватись як ініціали міфічного "Романа Урбановича Погибка") утворилася, проте програми не мала. Гаслом партії стало "Рух – все, мета – ніщо". Д.Антонович звернувся до харківського адвоката М.Міхновського з проханням скласти програмний документ РУП. 19 лютого 1900 р. він виголосив цю програму на Шевченкових роковинах у Полтаві, а по двох місяцях вона була видрукована окремою брошурою у Львові під назвою "Самостійна Україна".

Невдовзі по виході у світ "Самостійної України" партія видала ще одну брошуру під назвою "Дядько Дмитро" – своєрідний авторський переклад брошури Польської соціалістичної партії "Отець Симон", автором якої був Дмитро Антонович. Тут давалось пояснення щодо системи оподаткування селянства в Російській імперії [13].

Фактично партія складалася з досить ідейно різномірних сил – "неперетравлених формул упрощеного марксизму з наївно романтичним патріотизмом. На політичну сцену виходить тип революційного юнака з "Комуністичним маніфестом" в одній кишені й "Кобзарем" у другій" [14].

На початку 1902 року РУП складалася з шести "вільних громад": Київської, Харківської, Чернігівської, Полтавської, Лубенської та Чорноморської (на Кубані). У своїй діяльності вони були майже повністю автономні. З метою їхнього об'єднання в грудні 1902 р. в Києві зібрався перший з'їзд партії. Ініціатором виступив редакційний комітет часопису "Гасла". П'ять делегатів – Д.Антонович, М.Порш, Є.Голицинський, М.Кохановський та В.Козиненко – утворили ЦК, Закордонний комітет РУП. Наприкінці 1902 р. "Гасло" подало проект програми російських соціал-демократів, прихильно поставившись до нього. В результаті цього ж року з

РУП відокремилися народники (М.Шаповал, М.Залізник), які приєдналися до загальноросійської партії есерів. 1903 р. відколотась Українська соціалістична партія (Б.Ярошевський), яка виникла в Правобережній Україні у 1902 р. і на короткий час з'єдналася з РУП [15].

Отож РУП розвалилася, наслідуючи зразки західно-європейської та російської соціал-демократії.

Інтелектуальна верхівка партії працювала над виробленням програми. На початку 1903 року Київська громада РУП запропонувала нарис такої програми. Її автором був Микола Порш. Проект містив вимоги загальнодемократичних свобод, вирішення аграрного питання тощо й відрізнявся від програми російських соціал-демократів лише у двох пунктах: українські соціал-демократи ставили конкретне завдання досягнення власної національно-територіальної автономії. У селянському питанні передбачався захист інтересів сільського пролетаріату й дрібного селянства (скасування викупних платежів, ліквідація всіх повинностей і податків, конфіскація удільних і монастирських земель, ліквідація общини) [16].

Влітку 1904 року був скликаний з'їзд РУП, який мав ухвалити програму партії. Зібралась із двох фракцій верхівка партії з 15 чоловік і в дискусії з національного питання виникла сутичка між прибічниками пункту про самостійність України (М.Порш, С.Петлюра, В.Винниченко та ін.) та його противниками (М.Меленевський, О.Скоропис-Йолтуховський, Є.Голицинський та ін.). В результаті РУП розкололась ідейно та організаційно: "інтернаціоналісти" створили Українську соціал-демократичну Спілку і приєднались до РСДРП(меншовиків) (М.Меленевський, П.Канівець, В.Мазуренко). Київська, Харківська, Одеська та Катеринославська громади стояли на позиціях М.Порша. Потім вийшов із РУП Д.Антонович, який вважав, що національне питання несуттєве для пролетаріату, воно є "вигадкою буржуазії". Цю позицію підтримав М.Порш [17].

У грудні 1905 року зібрався з'їзд РУП, фактично ж нової партії. Він ухвалив нову назву Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП) і нову програму. В національному питанні з'їзд висловився за національно-територіальну автономію України у складі демократичної Росії. "Партія домагається, – говорилось у програмі, – 1) Демократичної республіки, де вища державна влада в усіх міжнародних і тих внутрішніх питаннях, які торкаються всієї Російської держави, належить одному виборчому законодавчому зібранню народних представників.

2) Автономії України з окремим представничим зібранням (сеймом), котрому належить право законодавства у внутрішніх справах, що торкаються території України" [18].

В інших питаннях ставились вимоги спільні ліберально-демократичним українським партіям: знищення всяких привілеїв класів, станів, походження, статі, віри і націй; виборності і відповідальності урядовців (чиновників), право кожної нації на культурне і політичне самовизначення, широке місцеве і краєве самоврядування, недоторканність особи, помешкання і листування і т.п. Разом з цим тут же була закладена зміна на майбутнє: партія ставила завдання "заміни постійного війська народною міліцією", що створило для України в недалекому майбутньому смертельну небезпеку, зокрема за часів Центральної Ради, в якій більшість у її виконавчому органі – Секретаріаті – становили її (УСДРП) відповідальні керівники [19].

Пошуки "золотої середини" між національними та соціально-політичними моментами призвели до відходу від УСДРП таких видатних діячів, як Д.Донцов, В.Дорошенко, А.Жук та ін., котрі разом з колишнім засновником Спілки М.Меленевським та О.Скорписом-Йолтуховським з початком першої світової війни утворили Союз визволення України, ідеологічні засади якого базувалися виключно на національних мотивах.

Більш довготривалий процес організаційного становлення пережив есерівський рух в Україні. Перші його організації були створені в 1903–1905 роках після виходу з РУП поодиноких її членів, які, як уже відмічалось, примкнули до загальноросійської партії есерів. В 1905 році були закладені гуртки в Сімферополі й Одесі, а в 1906–1907 роках вони з'явилися ще в цілому ряді міст – в Києві під керівництвом С.Єфремова, в Харкові – під керівництвом М.Залізняка, Чугуєві – під орудою М.Шаповала разом з А.Толкачевським. Але функціонували вони без програми. Проект її з'явився лише в роки першої світової війни, а прийнята вона була на партійному з'їзді в липні 1917 року. В ній говорилось, що "у сфері політичного переустрою основним нашим ідеалом є союз вільних національних і краєвих федерацій, які будуть управлятися спільним парламентом..." [20]. Виходячи з цього, ставилось завдання боротись за "скликання українського установачого сейму, який би виробив і втілив у життя національно-територіальну автономію українського народу" [21]. Тут же майже дослівно була поставлена тотожна УСДРП вимога:

"скинути з шиї народу тягар мілітаризму і замість постійного війська завести народну міліцію" [22].

Тотожні УСДРП програмні завдання відносно державного устрою та способів його збереження були поставлені й іншими партіями соціал-демократичної орієнтації. Зокрема Українська демократично-радикальна партія (УДРП), констатує в преамбулі своєї програми перетворення Російської держави "на державу народоправства", підкреслювала, що реформована держава мусить бути федерацією автономних національно-територіальних одиниць. Такої автономії партія вимагає і для свого українського народу на всій території, яку він фактично заселяє суспільною масою [23]. В розділі "Лад в Україні" говорилось, що порядкувати усіма справами на території України повинна вибрана на основі вселюдного, рівного, безпосереднього виборчого права з таємним голосуванням Українська Виборна Народна Рада, яка виробляє краєву конституцію; тут же робилось застереження: "але ся конституція не може суперечити...основним вседержавним законам" [24]. І нарешті відносно армії: партія ставила завдання "перейти від регулярної армії до міліції, а міжнародні суперечки залагоджувати полюбовним судом" [25].

Ми розглянули одну із течій в партіях Наддніпрянської України соціал-демократичного спрямування, які ставили завдання добитись автономії України у федеративній Російській державі. Виникає закономірне запитання, яке турбує й сьогоднішнього громадянина незалежної України: яка причина обмеженості вимоги аристократів духу українського народу фактично природного права національної незалежності? Цікаву, як здається, відповідь на це запитання знаходимо у М.Грушевського. Згадуючи часи дореволюційного і революційного (1917–1923 рр.) національного руху, він так пояснював прихильність, як він висловився, до старої автономно-федеративної "ідеології": "В минувшині ми ніколи не були приклонниками незалежності в ходячій, вульгарній розумінні сього слова. Мати власну армію, митну сторожу, поліцію, в'язниці й шибениці – се ніколи не захоплювало українських народників. Наскільки се все мусило б зістатись невідлучним атрибутом громадського пожиття, українські народники вважали за краще принаймні розложити сю неприємність на більшу спілку, на ширшу федерацію. В федеральнім устрою сі атрибути значно б змаліли, він нейтралізував би багато боротьби, напружень, інтриг, за котрі правлячим кругам приходиться одних

людей садити до Іванової хати, а других займати наглядом і репресіями проти них та витратити гроші на утримання армій та кордонних охорон на державних границях, котрі любісінько могли б бути просто межами федеративних штатів і т.д." [26].

Існувала і друга течія в зароджуючому соціалістичному українському визвольному русі. Вона орієнтувала, як ми вже бачили на прикладі партій соціал-демократичної орієнтації півдністрійської Галичини, на державну самостійність і незалежність. Такого характеру орієнтацію, правда, як і в Галичині, сповідувала невелика група українських соціалістів Наддніпрянської України. Її безумовним ідеологом і послідовним борцем був М.Міхновський. Автор "Самостійної України" РУП у 1902 році став фундатором Української народної партії (УНП), яка була до 1917 року в Наддніпрянщині єдиною партією, що стояла на засадах державної самостійності України: "Необорна спільна сила з'єднаних українців-робітників і селян учинить захват політичної влади на Україні, знищить визиск, насилле, нерівність і утвердить непідлеглу Україну – Республіку вільних працюючих людей" [27], – проголошувалось у програмі УНП. Виразно сепаратистські позиції М.Міхновського і його партії проголошувались і в питанні партійного будівництва: "Українські робітники складають свою незалежну робітничу партію...бо знають, що тільки свої власні організації, своя власна робітничая партія, можуть оборонити інтереси українського пролетаріату; що тільки свої власні організації дадуть українському пролетаріату політичну і економічну силу, яка забезпечить його від утисків і визиску" [28]. А далі вже прямо пророчі слова преамбули програми: "Свідомий Українець-Робітник знає, що ніхто не прийде, аби захватити політичну владу на Україні, – віддати потім її до рук українського пролетаріату. Свідомий Українець робітник знає, що визволення українського пролетаріата є справа самого українського пролетаріата і нікого більше" [29].

М.Міхновський фактично перший запропонував і оригінальний спосіб позбавлення буржуазії силового засобу утримання влади, який, як було показано, перекочував до програм усіх партій соціалістичної орієнтації. Він зводився до "знесення постійного війська на Україні". У зв'язку з цим привертає до себе увагу моти-

вація такої вимоги. Перш за все він спирався на загальну на той час позицію соціалістичного середовища: "усі соціалістичні партії висловлюються за знесення сталого (постійного) війська, за зміну його загальнонародною міліцією"; по друге, він стояв на ілюзорно-ідеалістичній позиції відносно майбутнього людства: "Ясно, – говорилось у програмі його партії, – що поки будуть класи, доти буде стале військо, бо без постійного війська визшим класам нічим буде боронитись од демоса, од з'єднання робітників і селян. Як тільки стале військо буде скасоване і заведена замість його народна міліція – сей день буде останнім днем панування висших класів, бо їм нічого не вдіяти проти озброєної демократії.

Але коли демократія запанує цілком, себто клас капіталістів перестане існувати, коли фабрики і заводи належатимуть робітникам, а земля хліборобам, коли настане соціалістичний устрій, чи тоді потрібно узброєння нації, чи потрібно учитись тоді усім військовим вправам? На це ми скажемо: не потрібно..." [30].

Як бачимо, шлях становлення партій соціал-демократичної орієнтації був складним, тернистим і довготривалим. Він ускладнювався різними умовами їх формування в розділених частинах України, жорсткою імперською політикою переслідувань, репресій і заборон по відношенню до партійних функціонерів, а також чисто людським фактором – структуризацією думок, поглядів, позицій членів партій та їх керівників. Проте, при всій їх багатоманітності, партії соціал-демократичної орієнтації диференціювалися по двох напрямках – радикально-самостійницький та поміркований автономно-федеративний, який опанував майже за півторасторічний період абсолютною більшістю перейнятих долею українського народу борців за його визволення. Зазначимо лише характерну спільну рису, яка об'єднувала всі партії – це любов до України, бажання щастя її народу. І дуже хотілося б, щоб нинішні політики враховували гіркий досвід і помилки своїх попередників у питаннях творення, ідейного визначення, політичних орієнтацій і дій своїх партій та блоків і не повторювали їх сьогодні, дбали за розбудову української державності, за консолідацію всього українського суспільства заради щастя нинішніх і майбутніх поколінь українського народу, в ім'я багатой, щасливої і могутньої Української держави.

Література

1. Грицак Я. Іван Франко в еволюції української політичної думки // Сучасність. – 1994. – №9. – С. 115.
2. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. – К., 1991. – С.15.
3. Грицак Я. Іван Франко в еволюції української політичної думки // Сучасність. – 1994. – №9. – С. 115.
4. Дорошенко Д. Нарис історії України. – Т. II. – К., 1991. – С. 324.
5. Грицак Я. Вказана праця. – С. 119.
6. Там само.
7. Грицак Я. Вказана праця. – С. 120.
8. Грицак Я. Вказана праця. – С. 115.
9. Дорошенко Д. Нарис історії України. – Т. II. – К., 1991. – С. 324.
10. Там само.
11. Там само.
12. Див. Пашков М. Формування системи громадських об'єднань в Україні як атрибута латентної державності // Політологічні читання. – 1992. – №2. – С. 93.
13. Там само.
14. Там само.
15. Там само. – С. 94.
16. Там само. – С. 95.
17. Там само.
18. Програма Української соціал-демократичної партії // Самостійна Україна. Збірник програм Українських політичних партій початку ХХ століття. – Тернопіль, 1991. – С. 72.
19. Там само.
20. Там само. – С. 79.
21. Там само. – С. 80.
22. Там само.
23. Програма Української демократично-радикальної партії // Самостійна Україна. Збірник програм Українських політичних партій початку ХХ століття. – Тернопіль, 1991. – С. 62.
24. Там само. – С. 64.
25. Там само. – С. 63.
26. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С. 232.
27. Програма Української народної партії // Самостійна Україна. Збірник програм Українських політичних партій початку ХХ століття. – Тернопіль, 1991. – С. 20.
28. Там само. – С. 21.
29. Там само.
30. Там само. – С. 34.

Український патріот і конституціоналіст Георгій Андрузький

Георгій Львович Андрузький був видатною людиною свого часу. Член Кирило-Мефодіївського товариства, український та російський поет, автор конституційних проектів з перетворення Російської імперії на республіку, прибічник самостійності України, державний злочинець, а згодом герой часів Кримської війни і нарешті імперський чиновник.

Про Андрузького можемо прочитати майже у будь-якому довіднику з історії України чи енциклопедії. Проте інформація про нього буде одноманітною та лаконічною. Скупі біографічні рядки навіть не будуть завершуватися роком смерті цього діяча. Замість року смерті буде стояти знак питання або буде зазначено, що рік смерті невідомий. Автор цього невеличкого дослідження спробував дізнатися більше про життя, а головне довідатися про завершення життєвого шляху Андрузького.

Відомо, що Георгій (Юрій, Єгор) Андрузький народився 26 травня 1826 р. в родині відставного майора Льва Володимировича Андрузького та його дружини Анни Яківни (у дівоцтві Яблонівська) у селищі Вечірки Пирятинського повіту Полтавської губернії (нині село Вечірки Пирятинського району Полтавської області). У цьому селі знаходився родовий маєток і 100 душ кріпаків. Рід Андрузьких належав до представників служилого дворянства і здебільшого був зосереджений на Полтавщині. Сім'я Льва Володимировича була дуже великою: він мав десятеро дітей – чотирьох синів і шістьох дочок: Георгія, Порфирія, Володимира, Андрія, Марію, Анну, Тетяну, Євдокію, Прасковію та Олександру. Перші вісім згадані в родословній книзі дворян Полтавської губернії. Згідно з нею, Лев Володимирович Андрузький разом з дітьми отримав дворянство за указом Герольдії від 17 липня 1845 р. №13667 [1]. Георгій (Жорж) був найстаршим серед братів.

Родина Андрузьких зберігала українськість. Георгій повідомляв, що його батьки – "малоросійські дворяни" [2]. До 1839 р. Георгій отримав домашню освіту. З 1839 по 1845 р. навчався в 1-ому благородному пансіоні 1-ї Київської гімназії. В 1845 р. почав навчання в Київському університеті святого Володимира як своєкоштный студент, що свідчить про достатній

добробут його родини, хоча розкошувати не доводилося. У навчанні Георгій особливими успіхами не відзначався.

Андрузький був самотником. Уникав великих зібрань. Мав обмежене коло знайомих. Однак в 1846 р. юнак став членом Кирило-Мефодіївського товариства – таємного патріотичного гуртка, що об'єднав у Києві цвіт української інтелігенції: Тараса Григоровича Шевченка, Миколу Івановича Костомарова, Пантелеймона Олександровича Куліша, Василя Михайловича Білозерського, Опанаса Васильовича Марковича, Миколу Івановича Гулака, Івана Яковича Посяду, Олександра Олександровича Навроцького та ін.

Під впливом демократично налаштованої інтелігенції у юнака відбулися зміни у свідомості. Андрузький почав писати патріотичні вірші про Україну, створювати проекти конституційних перетворень у Російській імперії. Особливо вразили юнака антиурядові, революційні поезії Шевченка. Як згадував Андрузький під час слідства у III відділенні, він "не мог уже без вольной мысли написать по-малороссийски и двух строк" [3].

Російськомовний до цього часу парубок, який виріс у дворянській родині й був відданим монархістом, але тепер перетворився на палкого українофіла, на питання свого товариша-студента Посяди: "чи пішов би Андрузький проти росіяня?", відповів: "В их землю на них не пошел, а в родине – не ручаюсь" [4].

Конституційні проекти Андрузького не мали систематизованого, завершеного вигляду. 20-річний студент записував багато своїх думок, інколи – суперечливих одна одній. Так, він, виступаючи проти самодержавства, наголошував то на його повній ліквідації, то на обмеженні влади царя. Щодо дворянства Андрузький виступав то за повну ліквідацію цього стану, то за скорочення пільг дворян і т.п. Свої демократичні думки хлопець відкривав лише найближчому товаришеві Посяді.

Внаслідок доносу студента Олексія Михайловича Петрова, який був прийнятий до Кирило-Мефодіївського товариства Гулаком, у березні 1847 р. почалися арешти кирило-мефодіївців. 28 березня 1847 р. за царським наказом був заарештований Костомаров і негайно відправлений до Петербурга. Цим же наказом приписувалося заарештувати й Андрузького, проте він виїхав до батьківського маєтку в Пирятинський повіт на вакації (канікули), тому не був затриманий жандармами в той же день. Однак 1 квітня на станції Бровари відбулася зустріч Андрузького з

ув'язненим Костомаровим, який у супроводі жандармів прямував до Петербурга.

Костомаров сказав Андрузькому французькою, щоб не зрозуміли жандарми, що Гулак написав донос (як вияснилося згодом, це була жандармська провокація, насправді Гулак на слідстві тримався мужньо, дотримуючись присяги, й нікого не видав з товаришів), і щоб Андрузький передав Марковичу та іншим, щоб ті були обережними [5].

Проте 2 квітня було заарештовано Андрузького, який тількино в'їхав до Києва. Спочатку його допитав помічник попечителя Київського учбового округу Михайло Володимирович Юзефович. Потім Андрузький був доставлений до Фундуклея, а його речі ретельно оглянуті. Серед паперів юнака були знайдені два проекта перетворень у Росії, в яких визнавалася необхідність обмеження і навіть скасування монархії. Це могло трактуватися як злочин.

На деякий час Андрузького було передано для увіщування під нагляд помічника інспектора студентів Троцького-Сенютовича [6]. Як той увіщував Андрузького, ми не знаємо, але після доставлення до Петербургу на допитах у III відділенні Андрузький давав свідчення набагато більші за інших, розповідаючи те, що знав, те, що було і чого не було, додаючи від себе вигадані подробиці й видаючи свої судження за реальність.

Поступово до Петербурга звозили кирило-мефодіївців. Майже одночасно з Костомаровим привезли Навроцького, а кількома годинами пізніше Андрузького. Однак, звичайно, молодому професору приділили більшу увагу, ніж студентам. III відділення провело дуже велику слідчу роботу, ретельно вивчивши всі папери кирило-мефодіївців і навіть довідки про них.

Чіткі і лаконічні відповіді Навроцького не дали жандармам жодного натяку на таємне товариство. Навроцький категорично заперечував інформацію про товариство Кирила і Мефодія і залишався непохитним у своїх свідченнях. Єдине, що врешті-решт вдалося з нього витягнути після місяця допитів, це те, що на очній ставці він змушений був під тиском свідчень Петрова визнати, що Гулак читав йому "Закон Божий", і що Навроцькому були відомі деякі недруковані твори Шевченка. Жандарми вимушені були зробити висновок, що Навроцький не менш "міцний горішок" ніж його двоюрідний брат Гулак.

Слабкодухий, заляканий Андрузький, гарно оброблений ще в Києві "увіщуваннями" Троцького-Сенютовича та Юзефовича,

одразу почав свідчити саме те, чого якраз ніяк не могли добитися жандарми, і навіть більше того: що слов'янське товариство почало діяти ще з 1839 р., що його члени мали намір розповсюджувати освіту в душі української волі, проповідувати соціальне й національне визволення слов'ян і відродження на Україні Гетьманщини, що Слов'янське товариство ділилося на дві партії – помірковану, лідером якої були Костомаров і примкнулий до нього Гулак (сюди ж Андрузький відніс Навроцького), і непомірковану (малоросійську), яку очолили Шевченко і Куліш (сюди ж були віднесені Білозерський і Маркович). До товариства також належали прямо чи непрямо Посяда, Пильчиков, а також студенти М.Загурський та Є.Судовщikov. Сам Андрузький щиро каюся в своїх поганих діях і просив милості для себе [7].

Свідчення Андрузького відразу почали викликати недовіру в жандармів, хоча дещо вони й проясняли. Але повністю покладатися на ці слова невірноваженого і морально нестійкого юнака вони не могли.

Крім Гулака і Костомарова, у жодного кирило-мефодіївців не було виявлено персня з емблемою товариства. Справа "Україно-Слов'янського товариства" явно загальмувалася. 18 квітня Орлов змушений був повідомляти у Варшаву Паскевичу-Ериванському, що, крім Андрузького, жоден з арештантів не зізнався про товариство.

Взагалі, щодо Шевченка й Куліша, слід відмітити, що кожен з кирило-мефодіївців, виняток тут складає хіба що Андрузький, намагався виправдати і поета, і письменника.

І ось, саме в той момент, коли справа "Україно-Слов'янського товариства" зайшла в глухий кут, 18 квітня о 2-й години дня з Варшави був доставлений Білозерський. Він виявився доволі говірким, але на попередньому допиті ще досить не прояснив справи. Хоча саме з Білозерським Орлов і Дубельт почали пов'язувати зрушення справи з мертвої точки. Як було вже відомо, Білозерський довгий час знаходився поряд з Костомаровим і Гулаком, щодо яких причетність до товариства не викликала сумніву. Серед його паперів був знайдений і "Закон Божий". І Білозерський не обманув сподівань жандармів. Бачачи, що більшість тих, хто був причетний до товариства, вже знаходяться в III відділенні, і, очевидно, жандармам вже все відомо, він перший після Андрузького визнав факт існування товариства.

Жандарми відмітили щирість і повноту свідчень Білозерського, що дало змогу нарешті підбити певні підсумки. Подальші висновки жандармів вже майже цілком базувались на свідченнях Білозерського, який дозволив їм вийти з глухого кута. З одного боку, III відділення вже заявило про існування таємного товариства, з іншого – крім доносителя Петрова і невірноваженого Андрузького, жоден з кирило-мефодіївців не зізнавався в існуванні товариства, а відповіді Білозерського якраз дозволяли довести, що товариство недовго, але існувало, хоча й не мало на меті якихось антиурядових намірів. Тепер жандарми зрозуміли, що товариство не являло якоїсь серйозної небезпеки, і справу можна переводити на завершальний етап.

На 10 травня були створені проекти покарань винних. Залишалося лише провести очні ставки. Вони були проведені 15 травня і остаточно визначили ступінь винності підслідних. Білозерський, і в унісон йому Костомаров, повторили те, що було написано в їх зізнаннях. Шевченко і Куліш визнали себе винними в написанні злочинних творів. Навроцький, Посяда й несподівано Андрузький заявили про свою неналежність до товариства, а згодом, частково Посяда, а майже повністю Андрузький, відмовилися від своїх попередніх свідчень і заявили, що звели наклеп на невинних людей. Стабільною залишалася поведінка лише двох – Петрова, який продовжував усіх викривати в злочині, і Гулака, який, переживаючи моральне потрясіння через те, що Білозерський і Костомаров, котрі разом з ним присягали, Петров, якому він довірився, зрадили його і їх спільну справу, по інерції продовжував наполягати на своїй колишній відповіді: "Не знаю".

Студентів Андрузького і Посяду від гріха подалі пропонувалося вислати до Казанського університету для закінчення навчання, а потім на службу до великоросійської губернії. Шлях їм на Україну був закритий [8].

Свій 21-й день народження 26 травня 1847 р. Андрузький зустрів у казематі. 30 травня йому був оголошений царський вирок про відправлення його до Казані.

В 1848 р. через погіршення зору, а також за порушення навчальної дисципліни, за що відбув навіть одноденний арешт, Андрузький був переведений на службу до Петрозаводська, так і не закінчивши університетського курсу [9]. Тут молодий державний злочинець відновив своє знайомство з Білозерським, який відбував заслання також у Петрозаводську.

Однак влада продовжувала пильний нагляд за неблагонадійними у засланні. 19 березня 1850 р. за розпорядженням Олонецького громадянського губернатора у Андрузького був проведений обшук і виявлені папери антиурядового спрямування: проекти демократичних конституцій для перетвореної Російської імперії, українські патріотичні твори. В одному з них йшлося про необхідність утворення демократичної слов'янської федерації, яка б складалася з самостійних держав чи-то штатів. Таких штатів передбачалося утворити сім. Першим серед них була названа "Україна з Чорномор'ям, Галичиною та Кримом" [10]. Звернімо увагу, як точно змалював у проекті Андрузький територію сучасної незалежної України.

Як державний злочинець і затятий українофіл, Георгій був знову заарештований і 6 квітня 1850 р. відправлений до Соловецького монастиря. Жандармів не зупинило навіть те, що здоров'я Андрузького погіршилося й він фактично осліп на одне око, а іншим – ледве бачив. 26 квітня Андрузького доставили до Архангельська. Проте через морози судноплавство ще не розпочалося й сполучення з Соловецьким островом не було. Не знаючи, що робити з в'язнем, архангельський військовий губернатор наказав посадити Андрузького до окремої камери місцевої тюрми, поки не відновиться зв'язок із Соловками. Лише 23 травня, напередодні свого 24-річчя, Андрузький був доставлений до Соловецького монастиря [11].

Молодий в'язень тут виконував нехитру чиновницьку роботу, а також багато читав, переважно книги релігійного змісту. За ним постійно вівся найсуворіший нагляд.

6–7 липня 1854 р. під час війни Російської імперії з Туреччиною, Англією та Францією, яку пізніше назвали Кримською, англійська ескадра підійшла до Соловків, щоб захопити цю важливу стратегічну морську фортецю. В момент оборони Соловецького монастиря від англійської ескадри Андрузький проявив хоробрість і був відзначений нагородою. Прощеного в'язня перевели до Архангельська, а в 1856 р. під час великої амністії, проведеної новим царем Олександром II, йому дозволили повернутися до рідних на Україну. З 1856 по 1858 р. Андрузький працював колезьким регістратором в Полтавській палаті кримінального суду. З 1858 р. вийшов у відставку [12].

Останні згадки про Георгія Львовича Андрузького губляться у 1864 р., коли з нього був знятий поліцейський нагляд. Згадува-

лося, що він повернувся до своєї роботи в Полтавській палаті кримінального суду.

Зважаючи на те, що тоді йому було лише 37 років, можна припускати, що Андрузький ще жив після цього. Однак ніяких згадок про нього ми не знаходимо. Навіть рік, не говорячи вже про дату, смерті цієї непересічної особистості невідомий. Можна тільки здогадуватися, що він помер у другій половині 1860-х чи в 1870-х роках. Принаймні, коли в 1883 р. Костомаров у "Киевской старине" опублікував свої спогади про Кирило-Мефодіївське товариство, і навіть зрадник кирило-мефодіївців, донощик Олексій Михайлович Петров миттєво відреагував на цю публікацію, про товариство почали все більше говорити його колишні учасники, з'явилися спогади та перші дослідження їхньої діяльності. Про Андрузького нічого невідомо. Напевне, на цей час він вже помер.

До цього часу відноситься згадка про його молодшого брата – Володимира Львовича Андрузького, який був головою пирятинської земської управи в 1880–1883 роках [13].

Автор цих рядків особисто переглянув метричні книги селища Вечірки, які зберігаються в Полтавському обласному державному архіві, але, на жаль, не знайшов повідомлення про смерть Георгія Андрузького. Метричні книги цього селища збереглися лише починаючи з 1890-го року, тому можна з великою долею ймовірності казати про смерть героя даного дослідження до цього року.

Дуже прикро, що постать Георгія Львовича Андрузького не знайшла достатнього висвітлення на сторінках історичних праць. Єдине велике дослідження його персоналії "Андрузький і Шевченко" належить перу дослідниці З.М.Кузьміної (1957). Але авторка цієї роботи лише обмежилася викладом документів з особової справи Андрузького, яка закінчується 1864 р. Що було далі, її не зацікавило [14]. Жоден з дослідників Кирило-Мефодіївського товариства не наважився відвідати селище Вечірки, де проживав важко хворий на момент останньої згадки у 1864 р. Андрузький.

Клопотання про дозвіл Андрузькому повернутися в Україну писала його сестра Прасковія. Значить, батько Андрузького на 1857 р. вже помер. Інакше прохання було б написане від імені старого царського офіцера, поміщика Льва Володимировича Андрузького. Про смерть своєї матері Андрузький сповіщав ще в 1850 р.

Разом із сестрами та братами Андрузький проживав у Вечірках і, мабуть, там же і помер. Автор цих рядків мав зухвалу,

але малоімовірно надію, що могила Андрузького могла ще зберегтися у Вечірках, де знаходився його маєток і родовий цвинтар. Мабуть, це була єдина спроба відвідати рідне село Георгія Андрузького з метою дізнатися про останні роки життя та смерть цієї видатної людини. Вона була здійснена 4 вересня 2005 р., і ось її результати.

Уже перші кроки на Вечірківському цвинтарі показали безперспективність сподівань на можливість віднайти могилу Андрузького, бо найдавніші поховання належали до початку ХХ ст. Пагорбки від могил більш раннього часу сильно заросли чагарником, через який було важко пробиратися, і стояли без хрестів і надгробків, котрі могли б пролити світло на те, хто під ними спочив назавжди.

На щастя, вже перші розпитування місцевих мешканців показали, що пам'ять про "пана Андрузького" та його родину ще добре зберігається у їхній свідомості, незважаючи на те, що пройшло більше сторіччя з моменту смерті останніх представників цієї родини.

Було опитано десяток мешканців села, які могли щось сказати про Андрузького. На жаль, обмеженість у часі не дозволяла провести багато часу у Вечірках. З іншого боку, місцеві мешканці з недовірою ставилися до заїжджого молодика, який розпитував їх про старого "пана Андрузького" та його сім'ю, шукав їхні могили, рештки будівель. Як правило, спочатку більшість вечірківців не бажали відповідати на запитання "городянина". Цікавилися, чому їх розпитують про Андрузького. Але мабуть щирість слів і прохань молодого історика розчулювали їхні серця, вони пом'якшувалися і починали розповідати те, що знали. З обережності, щоб не відбити у них бажання говорити, автор не розпитував доповідачів про їхню особистість, тому більшість оповідачів відомі йому під місцевими іменами, які і будуть наведені.

Найбільшу допомогу у проведенні дослідження надав місцевий житель Василь Іванович Тисяча. На вигляд він мав років 60–65. Його батько Іван Наумович, 1913 року народження, був найстарішим з вечірківців, хоча майже нічого не сказав про Андрузьких, пославшись на глухоту та погану пам'ять, але, скоріше за все, просто не мав бажання щось говорити. Проте його син Василь Іванович дав найповніші свідчення про родину Андрузьких, які ще зберігалися серед вечірківців. Він показав місця, пов'язані з ними, і розповідав, що знав про Андрузьких. За

його допомогою автор побував на городі "баби Марії", колишньої продавщиці. Поблизу городу знаходилося місце, де місцеві мешканці землю не чіпали. Воно дорівнювало одній сотці. Тут знаходився невеличкій пагорбець, порослий бузком. "Баба Марія" років 50-ти казала, що, коли вона селилася тут на початку 1960-х років, на цьому місці валялася купа каміння. Це були рештки хрестів та надгробних каменів від поховань, що знаходилися тут. Як повідомили автору селяни, це і було місце розташування родового цвинтаря Андрузьких. Найбільше оповідань стосувалося "баришні" чи "панночки", але про неї пізніше. Про її історію знали всі. Родичі Марії колись мали намір розкопати могилу "баришні"- "панночки", бо сподівалися знайти там золото, але містичний страх перед душею померлої та відмовляння інших відрадили їх від цього наміру.

Надгробне каміння, яке так шукав автор, йому знайти не вдалося. Місцеві мешканці розтягли його на будівництво сараїв та інших господарських приміщень. Єдиним залишком, що дійсно свідчив про наявність тут колись поховань, була квадратна кубовидна кам'яна брила з великим круглим отвором посередині. Розмір цього куба був приблизно 30–40 см, діаметр дірки – 20 см. Місцевий мешканець Петро, років 40-ка, сусід Марії тримав його на подвір'ї. Всередині брили проросла трава і колишній решток пам'ятника тепер нагадував маленький вазон або клумбочку.

Петро також підтверджував, що навколо пагорбка порослого бузком, за оповіданнями старих людей, було розташоване кладовище, тому земля тут не оброблялася.

За допомогою провідника Василя Івановича Тисячі вдалося побачити місце, де колись знаходився маєток Андрузьких. Воно було у сотні кроків від родового цвинтаря. Тепер там росли кукурудза та гарбузи. Показали землю, що належала раніше Андрузьким. Їхнє поле дорівнювало приблизно квадратному кілометру. По його межі ще зберігалися рештки неглибокого рову. Про "панночку" та "пана Андрузького", її брата, говорили, що жили вони окремо. Будинки їх були довгими та великими. Цікаво, що стріха на будинку пана Андрузького була солом'яною.

Під час відвідин хатин вечірківців доводилося майже завжди чути історію "панночки". Всі селяни знали про те, як її задушили її наймити. Вбивцею жінки був Роман, а співучасником злочину його друг Наум. Вони служили у старої жінки і спокусилися її багатством. Роман задушив вночі "панночку" і разом з Наумом

вкинули її тіло у льодник. Пані Андрузька була важкою огрядною жінкою. Пізніше Романа та Наума впіймали. Вони були засуджені. Доля Романа невідома, а ось Наум повернувся до Вечірок після покарання. В 1915 р. у нього народилася дочка Оксеня. Автору довелося поспілкуватися з Оксенею Наумівною. Але на питання про Андрузьких, 90-річна жінка нічого говорити не схотіла, сказавши, що все забула та погано чує. Інші люди говорили, що Оксеня не бажає згадувати про тяжкий гріх молодості свого батька.

Важливою зустріччю стало знайомство з "бабою Женею" 1918 року народження. Хоча вона була молодшою за інших, вона охоче розповідала все, що знала, і свідчення її були найповнішими. Так, вона єдина згадала, що пана Андрузького звали Львов, тобто Львович, що відповідає правді. Смерть "панночки" вона згадала під 1906 р. Це майже так, адже з документів вивчених перед подорожжю до Вечірок, автору було відомо, що пані Олександра Львівна Андрузька була вбита 18 листопада 1905 р. Тобто "баба Женя" не дуже помилилася. Вона описувала спогади дитинства, будинок Андрузьких, поховання пана Закревського у сусідньому селі Березова Рудка в родовому склепі. Взагалі родини Андрузьких і Закревських були дуже близькими. Вечірки та Березова Рудка знаходяться в кілометрах п'яти одне від одного.

Про Андрузьких "баба Женя" багато чула від своєї матері, дівоче прізвище якої Мінченко, народженої в 1896 р. За розповідями матері, "баба Женя" говорила, що Андрузький був великим паном, депутатом думи, поважним чиновником. Якось молодий пан Закревський у полюванні переїхав через міст на землю Андрузького, той страшенно розлютився, вилаяв порушника межі його угідь і хотів навіть ударити.

"Баба Женя" також пояснила, чому велика родина Андрузьких припинила своє існування. Це питання турбувало мене давно, адже Георгій мав трьох братів і шістьох сестер. За її оповіданням, як вийшла людям воля у 1861 році, пан Андрузький (хто саме невідомо, можливо Георгій, а може хтось з його братів) наказав селянам збирати врожай. Ті погодилися це робити, але лише за гроші. Пан відмовився платити звільненим селянам такі гроші, яких вони вимагали. Зерно почало перезрівати й обсіпатися. З левади Андрузького колишні кріпаки почали потроху розкрадати хліб. Дізнавшись про це, пан Андрузький підпалив своє поле. Сталася велика пожежа, яка знищила не лише панське поле, але й городи селян, дуже пошкодила поля сусідніх помі-

щиків. На дворянському з'їзді було прийняте рішення бойкотувати родину Андрузьких. Не брати заміж дівчат з цього роду та не віддавати своїх за його представників. Родина Андрузьких була приречена на вимирання. Схоже на те, що це дійсний факт, адже серед документів про одруження Андрузьких нічого не йдеться. Всі дівчата мали дівочі прізвища, крім найстаршої сестри, яка вийшла заміж ще до цієї події. До речі, саме ця неслава могла зумовити повернення Георгія Андрузького до служби в Полтаві, адже треба було якось заробляти собі на хліб насущний.

"Баба Женя" сказала, що після вбивства сестри пан Андрузький збожеволів. Він кричав, розкидав гроші, чинив незрозумілі дії. Через рік, у 1907 р. його вивезли кудись на лікування і більше про нього у Вечірках нічого не чули. Хто був цей останній представник роду Андрузьких невідомо.

Від "баби Жені" була почута історія, як її предки опинилися у Вечірках. Її дід проживав у Березовій Рудці і був кріпаком Закревського. Але між панами Закревським і Андрузьким відбувся обмін. Закревський обміняв свого 15-річного кріпака на породистого хорта. Так дід "баби Жені" був відділений від своєї родини і перейшов у власність пана Андрузького. Зрозуміло, що цим паном міг бути лише Лев Володимирович Андрузький, батько кирило-мефодіївця Георгія, який виступав за скасування кріпацтва і зрівняння станів.

"Баба Женя" згадувала, що добре пам'ятає хрести та пам'ятники на могилах покійних Андрузьких. Поховань було декілька, приблизно п'ять чи шість. Вони зберігалися ще після війни з німцями, а пізніше зруйнувалися, позаростали, а каміння з надгробків розтягли вечірківці під свої потреби. Невідомо, чи була серед цих поховань могила Георгія Львовича Андрузького, але, напевне, так. На жаль, тоді, коли могили ще зберігалися, істориків вони не зацікавили. Минуле панських родин тоді майже не досліджувалося.

Розповіді про підпал паном свого поля, вбивство панни, божевілья та виїзд пана доводилося чути кілька разів.

Про Андрузьких говорили, що вони побудували для односельців початкову школу та лікарню. Школи нині немає. А ось лікарня працювала до 2002 р., коли була закрита. Автору довелося побачити її понівечені помешкання з вибитими шибками та зрваним дахом. Сама лікарня складалася з двох одноповерхових великих будинків, приблизно на десять палат, погрібу,

сараїв, прибиральні та господарських приміщень. Навколо неї ріс яблуневий сад. Яблука вдалося скуштувати й автору цих рядків. Вони були дуже смачні, і це єдина винагорода, крім морального задоволення, яку він отримав від проведеного дослідження.

Полтавський обласний архів зберігає метричні книги Успенської церкви села Вечірок, починаючи з 1890 р. Тут можна знайти багато підтверджень тому, що свідчення вечірківців про родину Андрузьких, почуті від своїх батьків, правдиві. Про смерть Олександри Львівни Андрузької тут йдеться наступне:

"18 ноября [1905 г.] умерла от удушения злоумышленниками села Вечорок дворянка Александра Львова Андрузская. Погребена 21 ноября 1908 г. [мабуть, рік помилковий, треба 1905]. По случаю внезапной смерти не была у исповеди и причастия Святым Письмом.

Священник Антон Стефанович

Псаломщик Михаил Лонгинов

Погребена в усадьбе покойной на родовом кладбище" [15].

Очевидно, революційні події 1905 р. спонукали вечірківців Романа і Наума до пограбування старої панни. Злочин вийшов кривавим. Жінка була вбита. Її брат не витримав смерті сестри, збожеволів і був вивезений з Вечірок. Маєток Андрузьких ще більше почав руйнуватися після революції 1917 р., і зараз навіть сліду його не лишилося.

Революція, скасування самодержавства, рівноправність, про які так мріяв Георгій Львович Андрузький, – нові віяння майже знищили всі матеріальні згадки про нього. Але спогади про Андрузьких ще живуть серед вечірківців.

Кирило-мефодіївці мріяли про незалежність України у слов'янській федерації, рівноправність громадян, демократію, загальну освіту, безкоштовну медицину. Автором проектів конституції нового суспільства був молодий Георгій Львович Андрузький, загадова постать якого ще чекає на свого дослідника.

Література

1. Список дворян, внесених в дворянскую родословную книгу Полтавской губернии. – Полтава. Типо-Литография Полтавского Губернского Правления, 1898. – С. 15.
2. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т.– К.: Наукова думка, 1990. – Т. 2. – С. 594.
3. Там само. – С. 506.

4. Там само. – С. 507.
5. Там само. – С. 508.
6. Там само. – С. 516–517.
7. Там само. – С. 59, 329, 500–509.
8. Там само. – С. 511–512.
9. Там само. – С. 525.
10. Там само. – С. 570.
11. Там само. – С. 588–592.
12. Там само. – С. 606–608.
13. Павловский И.Фр. К истории полтавского дворянства 1802–1902. – Полтава, 1907. – С. 167.
14. Кузьміна З.М. Шевченко і Андрузький // Збірник праць 5-ї наукової шевченківської конференції. – К., 1957. – С. 144–160.
15. Полтавський державний обласний архів, ф. 1011, оп. 5, спр. 57, арк 173.

В.М.Шевченко

Купівля-продаж землі з публічного торгу за повідомленнями судових приставів окружних судів України у 1915 році

Проблема землі як об'єкту ринкових відносин другої половини XIX – початку XX ст. загалом не нова. Сьогодні вона має, в тому числі й в Україні, досить пристойну як історіографічну, так і джерельну базу. Проте залишається вивченою далеко недостатньо і, головне, нерівномірно. Як правило, головна увага дослідників проблеми мобілізації (тобто вільного ринкового руху) земельної власності зосереджувалась на основній формі цього процесу, а саме на купівлі-продажу землі особистими та колективними приватними власниками, або юридичними та фізичними особами. Водночас поза увагою науковців залишались і продовжують залишатися такі форми земельних переходів, як відчуження землі під будівництво залізничних та інших шляхів сполучення, так звані "безмездные", тобто безоплатні переходи земельної власності тощо. Таким же маловивченим аспектом проблеми є і купівля-продаж землі з публічного торгу. Останнє тим більше викликає подив, оскільки інформація про це в достатній кількості представлена у цілому ряді статистичних видань, на сторінках періодичної преси, в тому числі й губернської тощо. Достатньо її й у щорічних звітах різноманітних кредитних установ і особливо Селянського та Дворянського земельних банків, які на початку XX ст. помітно активізували свою

іпотечну діяльність. Так, зокрема останній з названих земельних банків повідомляв, що лише протягом 1906–1907 рр. були публічно продані тільки в межах України не менше 20-ти закладених у ньому маєтків. Однак, на жаль, до цього часу цей величезний інформативний пласт унікальних документів продовжує залишатися практично не опрацьованим з наукової точки зору. В даній публікації здійснено спробу до певної міри ліквідувати таку історичну і наукову несправедливість і хоча б окреслити подальші перспективи такого важливого напрямку еволюції ринково-поземельних відносин у післяреформений період, яким є купівля-продаж землі з публічного торгу. Основним джерелом для підготовки пропонованого нижче повідомлення є об'яви судових приставів окружних судів України про купівлю-продаж землі та іншої нерухомості, зроблені ними упродовж одного лише 1915 року. Відзначимо новизну щойно згаданих матеріалів, які вперше введені у науковий обіг. Упродовж тривалого часу вони регулярно, з року в рік, публікувалися на сторінках додатку до газети "Сенатские ведомости" – "Сенатских объявлений по казённым, правительственным и судебным делам", які друкувалися у Санкт-Петербурзі. "Сенатські об'яви" – джерело хоча й рідкісне і важкодоступне, проте добре відоме науковій громадськості ще з дорадянських часів. Його інтенсивне використання почалося з середини 90-х років XIX ст., коли за наказом тогочасного міністерства фінансів С.Вітте чиновники з Департаменту окладних зборів під керівництвом відомих економістів О.Радціга, В.Святловського та інших взялися за опрацювання опублікованих там повідомлень старших нотаріусів окружних судів по 47-ми губерніям європейської частини Російської імперії. Наслідком цієї титанічної роботи стала підготовка багатотомного видання "Материалов по статистике землевладения в России" (Вип. 1–25; СПб. – Пг., 1896–1917), яке охопило динаміку землеволодіння за 1863–1910 рр. У радянський період робота була продовжена відомим картографом і економістом І. Макаровим, в ході якої були опрацьовані нотаріальні об'яви за 1911–1914 рр. У ході підготовки цих статистичних видань опрацьовувались, хоча й не виокремлювались із загальних даних, також ті повідомлення нотаріусів, які фіксували завершення публічних торгів. Загалом ця констатуюча інформація досить суха. Куди більш цікавою й різноманітною є інформація, яка надавалася судовими приставами. Хоча останні лише повідомляли про майбутні торги, їх повідомлення відзна-

чаються неабиякою інформативною і фактологічною насиченістю. В них відображено, зокрема, порядок підготовки й ходу публічного торгу, соціальний стан безпосередніх винуватців та учасників торгів – позивачів, кредиторів, боржників тощо, вказано місцезнаходження маєтку чи іншої нерухомості, дано її економічну характеристику, а інколи й історію переходу її до того чи іншого власника. Все це дає змогу не тільки уявити більш глибоко характер публічних торгів загалом, але й поглибити й урізноманітнити наші знання про еволюцію земельної власності другої половини XIX – початку XX ст.

Порядок публічного продажу землі та іншої нерухомості, яка перебувала у особистій або колективній приватній власності в загальних рисах регулювався відповідними статтями "Устава гражданского суда" та рядом інших юридичних документів. У них же вказувалась і основна причина публічних торгів – заборгованість власників закладених маєтків своїм кредиторам по виплаті суми отриманого кредиту та відсотків на неї: "Частные недвижимые имущества, – зазначалось із цього приводу, – заложенные в кредитных установлениях, продаются в случае просрочки платежей, с публичного торга". Хоча, звичайно, були й інші причини, які приводили до публічного продажу тієї чи іншої приватної власності. Так, зокрема, члени урядової комісії з вивчення причин кризи в сільському господарстві та у приватновласницьких володіннях, яка працювала на початку 70-х років XIX ст., відзначали звичай, який існував у німецьких колоніях менонітів та лютеран, що жили на Півдні України, і який передбачав не розподіл земельної та іншої нерухомості померлого власника між синами чи іншими його спадкоємцями, а розпродаж її з публічного торгу. Хоча загалом таких випадків було не так вже й багато. Як правило, публічні торги готувалися судовими приставами на основі заяви позивачів та представлених ними необхідних документів. Торги призначались на конкретну дату й починались в один і той же час – о десятій годині ранку. Проходили вони в приміщенні окружних судів. Про все це офіційно і завчасно сповіщалося через пресу та листівки, де давалася також економічно-господарська характеристика нерухомості, що продавалася, а також вказувалось, що участь у торгах можуть брати всі бажаючі за умови сплати ними грошового внеску на рахунок

суду – закладу, який дорівнював десяти відсоткам суми, в яку оцінювалася нерухомість для початку торгу. Якщо перший торг виявлявся невдалим, а таке траплялося досить часто, призначався повторний. Але в такому випадку в новому повідомленні вказувалося, що торг другий, а отже, земля, маєток чи інша нерухомість могли бути проданими за ціною, меншою за встановлену для першого продажу. Таким в загальних рисах був порядок проведення продажу з публічного торгу.

Фронтальне вивчення об'яв судових приставів окружних судів України, вміщених у "Сенатських об'явах" за 1915 р., дало такі наслідки. Всього протягом року зафіксовано 652 повідомлення про призначення публічного торгу для продажу землі та іншої нерухомості в межах дев'яти українських губерній. З них 348 мали відбутися в містах, ще 304 – у сільській місцевості або у повітах. З них нами виокремлені так звані повторні об'яви, тобто такі, які дублювали об'яви, зроблені раніше, а отже до наступних статистичних підрахунків не включалися. Таких об'яв нами нараховано 86, в тому числі у містах – 47 і у повітах – 39. Отже, для наступного статистичного опрацювання реально взяті 566 об'яв, з них 301 у містах і 265 у повітах. Вміщена в них інформація у загальному вигляді зведена у пропонованій нижче таблиці 1. Вона засвідчує, що передбачений у об'явах публічний продаж у містах у 102-х випадках із 301-го (33,9%) стосувався так званих дворових місць, тобто будинків з навколишньою територією без означення її земельної площі. Ще у 199-ти випадках мали продаватися садиби, тобто місця з означеною їх земельною площею. Такі об'яви становили 66,1% їхньої загальної кількості стосовно міст. У ході призначених у містах публічних торгів мало бути продано не менш як 269 дес. землі, що в середньому становило приблизно 1,4 дес. на продаж однієї садиби. Хоча в дійсності ці показники є набагато меншими, так як продаж 177 десятин із 269-ти мав припадати усього на сім випадків продажу з публічного торгу в містах. Найінтенсивніше земля мала продаватися в Херсонській губернії, а точніше в її повітовому центрі – м.Одесі. Тут протягом року було заплановано продаж чотирьох земельних ділянок площею відповідно 8, 18, 50 і 61 дес.

Таблиця 1.

**Продаж з публічного торгу приватної нерухомості в Україні у 1915 р.
за повідомленнями судових приставів окружних судів**

Райони	Всього повідомлень	З них повторно	Встановлено на продаж			Загальна сума оцінки для початку торгів (у млн. крб.)
			Дворових місць	Садиб	Землі (у дес.)	
1	2	3	4	5	6	7
<i>У містах:</i>						
Лівобережний	123	15	62	46	24	7,0
Правобережний	96	17	11	68	60	3,5
Південний	129	15	29	85	185	4,3
По Україні	348	47	102	199	269	14,8
<i>У повітах:</i>						
Лівобережний	39	4	-	35	6277	3,1
Правобережний	54	4	-	50	16773	3,3
Південний	211	31	2	178	63376	14,2
По Україні	304	39	2	263	86426	20,6
<i>У містах і повітах разом:</i>						
Лівобережний	162	19	62	81	6301	10,1
Правобережний	150	21	11	118	16833	6,8
Південний	340	46	31	263	63561	18,5
По Україні	652	86	104	462	86695	35,4

Ще один публічний торг, призначений в Одесі, передбачав продаж одночасно п'яти земельних ділянок площею від 4,6 дес. до 5 дес., які належали одному власнику – почесному громадянину Б.Черкезу і разом становили ділянку площею близько 25 дес. Ще 7 дес. одночасно мали бути проданими в м.Ахтирці Харківської губ. та 8 дес. – у м.Вінниці Подільської губернії. Якщо ці кілька торгів виокремити із загальної кількості публічних продаж, призначених у містах, то на решту 192 випадки залишиться всього 92 дес. землі. В середньому це становитиме приблизно по 0,5 дес. на один торг. Відзначимо й те, що коли продаж земельної власності у містах переважав у портовій Одесі, то продаж дворових місць найінтенсивніше постерігався у Харкові – визнаному торгово-промисловому центрі не тільки Лівобережжя, але й всієї України. Протягом 1915 року тут було виставлено на публічний продаж 55 дворових місць або 88,7% таких на Лівобережжі й 53,9% по Україні в цілому. Саме завдяки Харкову Лівобережна Україна міцно утримувала першість за грошовими сумами, визначеними окружними судами для початку публічних торгів у містах. За повідомленнями судових приставів у 1915 р. вони становили тут майже 7 млн. крб. або 47,3% від загальноукраїнського показника. Отже, знайомство з наданою судовими приставами інформацією дає змогу стверджувати, що загалом у містах виставлялись на публічний продаж головним чином житлові будинки, невеликі торгові та промислові заклади, невеликі садибні ділянки, розмір яких не перевищував кількох сотень або навіть кількох десятків саженив. Їхня ціна залежала від наявності на них корисних господарських та інших будівель, а також садів, баштанів, виноградників тощо. Потерпілими та позивачами у таких операціях виступали переважно міщани та купці, меншою мірою дворяни. Роль представників інших станів населення в публічних торгах у містах була порівняно незначною.

По-іншому складалася ситуація у повітах. Тут, навпаки, на публічний продаж виставлялася переважно земельна власність. За нашими підрахунками, в сільській місцевості публічному продажу підлягали лише 2 дворових місця й 263 садиби та маєтки загальною площею понад 86,4 тис. дес., в тому числі орної землі, луків, лісу, водоймищ тощо, загальною вартістю, визначеною для початку торгів, у сумі близько 20,6 млн. крб. На відміну від міст,

тут на кожен виставлену на продаж садибу припадало в середньому по 328,6 дес. землі й по 7,9 тисяч карбованців для початку торгів. У переважній більшості мали продаватися середні та великі як для приватного землеволодіння земельні ділянки та окремі маєтки. Для такого їх визначення були використані критерії для класифікації поміщицької земельної власності, роздроблені й визначені свого часу провідними радянськими вченими. Останні, як відомо, до дрібних поміщицьких земельних володінь відносили маєтки розміром 50–100 дес., до середніх – маєтки розміром 100–500 дес. і до великих – розміром понад 500 дес. Загальна картина продажу з публічного торгу приватної власності в Україні, як особистої, так і колективної, об'явленого судовими приставами упродовж 1915 р., у повітах в загальних рисах відображена у пропонуванні нижче таблиці 2, яка, у свою чергу, вимагає деяких пояснень. Так, окрім обґрунтованих вище розмірів виставлених на продаж земельних ділянок, у графі 5 зафіксовано випадки продажу не самої землі, чи скоріше власності на неї, а лише права на користування частиною землі, яка перебувала у колективній власності дворян, сільських громад, селянських та інших, іноді змішаних товариств тощо. Відзначимо, що в даному випадку земельні ділянки, право на користування якими продавалося, подані суцільно, без їх поділу на дрібні, середні та великі. Доречно звернути увагу також на ту частину таблиці, в якій відображено власників розпродуваних ділянок та права на користування землею. У графі 9 до числа дворян включені також графи, князі, а ще офіцерські чини та чиновники, які згідно запровадженого ще Катериною II "Табелю про ранги" мали право на отримання спадкового та особистого дворянства. Аналогічним чином, до графі 14, означеної як "інші", включено офіцерів і чиновників, які не мали права на дворянство. Сюди увійшли також іноземні піддані, почесні громадяни тощо. Нарешті, у графі 11 об'єднані купці та колоністи, досить близькі між собою за господарським та соціальним становищем. Відзначимо тільки те, що перші з них одноосібно фігурують у Полтавській губернії, а другі – у Катеринославській, Таврійській та Херсонській.

**Продаж з публічного торгу приватної земельної власності в Україні у 1915 р.
за повідомленнями судових приставів окружних судів.**

Губернії та райони	Виставлені на продаж земельні ділянки розміром:					Всього землі (у дес.)	Сума (у млн. крб.)	Кому належала:					
	До 100 дес.	100-500 дес.	Понад 500 дес. право на користу- вання	Всього	Дворяни			Селяни	та колоніст	Міщани	Купці	Інші	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Катеринославська	4	22	7	10	43	12218	5,5	11	23	5	1	3	0
Таврійська	6	14	15	13	48	23740	3,4	2	2	22	2	0	20
Херсонська	10	33	16	28	87	27418	5,3	12	12	21	13	6	23
Південний район	20	69	38	51	178	63376	14,2	25	37	48	16	9	43
Волинська	4	8	6	4	22	9922	1,6	13	4	0	0	1	4
Київська	2	6	1	0	9	1803	0,6	7	2	0	0	0	0

Таблиця 2 (продовження)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Подільська	6	9	1	3	19	5048	1,1	8	8	0	2	0	1
Правобережний район	12	23	8	7	50	16773	3,3	28	14	0	2	1	5
Полтавська	8	7	2	2	19	2870	1,3	2	3	8	3	2	2
Харківська	5	4	1	3	13	1838	1,6	3	2	0	2	0	5
Чернігівська	0	1	2	0	3	1569	0,2	1	0	0	1	1	0
Лівобережний район	13	12	5	5	35	6277	3,1	6	5	8	6	3	7
Разом по Україні	45	104	51	63	263	86426	20,6	59	56	56	24	13	55

Стосовно ж наведених у таблиці 2 статистичних показників, то вони перш за все засвідчують те, що основна маса об'яв про публічні торги землею у повітах припадає на український Південь, де їх зафіксовано у 1915 р. 178 із 263-х по Україні в цілому, або 67,7% від загальноукраїнського показника. Там само на продаж було виставлено найбільшу кількість землі – всього близько 63,4 тис. дес., або 73,3% від загальноукраїнського показника. Зрештою нічого дивного в цьому немає, оскільки призначення публічних торгів було наслідком підприємницького використання землі з метою отримати з неї прибуток. А саме український Південь з його фермерським господарством і активною участю в зовнішній та внутрішній торгівлі тяжів до цього найбільше. Серед окремих губерній у цьому відношенні виділялась Херсонська, а точніше її чотири повіти: Єлисаветський, Ананьївський, Одеський та Терапольський, де земля виставлялась на продаж найінтенсивніше. Щодо цього заслуговує на увагу також Павлоградський повіт Катеринославської губернії. На Лівобережній та Правобережній Україні більшість губерній мала приблизно однакові показники, за винятком хіба що Київської та Чернігівської. Серед власників розпродуваних ділянок та маєтків найчастіше фігурують по Україні в цілому дворяни та селяни, а серед інших станів населення – колоністи на Півдні та козаки на Полтавщині. За розмірами розпродуваних ділянок абсолютна першість належала середнім – 104 випадки із 263-х, або 39,5% всіх продажів. Стійке останнє місце за публічними торгами землею займала Чернігівська губернія. Хоча й була разом з Таврійською тим місцем, де переважали продажі великих земельних ділянок. Найбільші за розміром були виставлені на продаж земельні володіння дворян у Волинській (3087 дес. і 1587 дес.) та Київській (1472 дес.) губерніях, які традиційно відзначалися наявністю великого (фільваркового) поміщицького землеволодіння, а також у Катеринославській губернії – 1547 дес. Хоча загалом на Півдні переважало велике землеволодіння насамперед колоністів та купців. Так, у 1915 р. на публічний продаж були виставлені купецькі володіння розміром 1200 дес. у Катеринославській губернії, 1200 дес. – у Херсонській тощо. Тут же була виставлена на продаж земельна власність колоніста Франца Лернера, який мав у с.Ульянівка Херсонського повіту 1389 дес. з двома рибними ставками, млином та кам'яними господарськими будівлями. Найбільше виставленої на продаж селянської землі – 1044 дес. із кузнею, двома конюшнями та

цегляними господарськими будівлями, які належали селянину Михайлу Мазаєву, зафіксовано у Мелітопольському повіті Таврійської губернії. Такою в цілому є загальна характеристика продажу землі з публічного торгу в повітах, оголошеного судовими приставами у 1915 році.

На жаль, перевірити ступінь реалізації таких об'яв як у містах, так і у повітах дуже й дуже проблематично. За більш ранній період це можна зробити, співставивши дані судових приставів з опублікованими в тих же "Сенатських об'явах" повідомленнях старших нотаріусів окружних судів. Але при знайомстві з їх публікаціями, вміщеними у згаданому виданні за 1915 і 1916 роки виявилось, що вони стосуються головним чином фіксації угод, які мали місце у 1913–1914 рр. Аналогічна ж інформація про купівлю-продаж землі, в тому числі й публічного торгу за 1915 рік, починається лише з вересневого номеру "Сенатських об'яв" за 1916 рік і охоплює відповідні операції по березень 1915 року. В той же час проведення перших торгів, об'явлених судовими приставами у 1915 році, були призначені лише на другу половину квітня. Іншими словами, наслідки їх реалізації мали публікуватися приблизно у 1917–1918 рр. Однак після повалення самодержавства у лютому 1917 р. публікації об'яв було припинено, а самі "Сенатські об'яви" припинили своє існування.

Література

1. Порш М. Статистика землеволодіння в 1905 р. і мобілізація земельної власності на Україні від 1877 р. і до 1905 р. // Україна. – 1907. – №4. – С. 146–180; Святловский В.В. Мобилизация земельной собственности в России 1861–1908 гг. – СПб., 1911; Косинский В.А. Основные тенденции в мобилизации земельной собственности и их социально-экономические факторы. – Часть 1. – К., 1917; Теплицкий В.П. Реформа 1861 р. і аграрні відносини на Україні. – К., 1959. – С. 148–181; Симонова М.С. Мобилизация крестьянской надельной земли в период столыпинской аграрной реформы // Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР. – Сборник V. – М., 1962. – С. 298–358; Теличук П.П. Економічні основи аграрної революції на Україні. – К., 1973. – С. 49–61; Анфимов А.М., Макаров И.Ф. Новые данные о землевладении Европейской России // История СССР. – 1974. – №1. – С. 82–97; Ковальченко И.Д., Милов Л.В. Всероссийский аграрный рынок XVIII – начало XX в. – М., 2004. – С. 165–202; Шевченко В.М. "Материалы по статистике движения землевладения в России" як джерело вивчення еволюції поземе-

льних відносин в Україні другої половини XIX – початку XX ст. // Український історичний журнал. – 2006. – №1. – С. 203–212; його ж. Столипінська аграрна реформа та її вплив на еволюцію поземельних відносин в Україні (1907–1916 рр.) // Сіверянський літопис. – 2007. – №1. – С. 91–101 та ін.

2. Матеріали по статистике движения землевладения в России. – Вып. I – XXV. – СПб.; Пг., 1896–1917; Тютчев А.П. Покупка, продажа и аренда земель: Извлечение из Свода законов ... – Пг., 1915; Динамика землевладения в России: 1906–1914 гг. / Сост. А.М.Анфимов, И.Ф.Макаров. – М., 1988 та ін.

3. Див.: Ігнатова Л. Ринкові відносини в Україні в період столипінської реформи на початку XX ст. // Історія України. – 2000. – №34 (вересень). – С. 6–7; Терещенко В.Д. Роль іпотечних банків у проведенні столипінської аграрної реформи в Україні (1906–1916 рр.) // Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Тернопіль, 2006; Борисевич С.О. Законодавче регулювання іпотечного кредитування поміщиків Правобережної України в другій половині XIX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. XII. – К., 2006. – С. 77–86 та інші.

4. Отчёт Государственного Дворянского земельного банка за 1906 год. – II: Таблицы ко второй части отчёта. – Таблица XXII. – СПб., 1907. – С. 170–173; Отчёт Государственного Дворянского земельного банка за 1907 год. – II: Таблицы ко второй части отчёта. – Таблица XXI. – СПб., 1908. – С. 185–191.

5. Про це див.: Святловский В.В. Мобилизация земельной собственности в России 1861–1908 гг. – СПб., 1911; Динамика землевладения в России: 1906–1914 гг. / сост. А.М.Анфимов, И.Ф.Макаров. – М., 1988. – С. 6–14; Шевченко В.М. "Сенатські об'яви" – важливе джерело вивчення земельних відносин в Україні другої половини XIX – початку XX ст. // Наукові записки Київського педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова. – Том XXXVI. – К., 2000. – С. 106–113.

6. Анфимов А.М., Макаров И.Ф. Новые данные о землевладении Европейской России // История СССР. – 1974. – №1. – С. 82–97; Динамика землевладения в России: 1906–1914 гг. / Сост. А.М.Анфимов, И.Ф.Макаров. – М., 1988.

7. Покупка, продажа и аренда земель казённых, частновладельческих, крестьянских надельных, казачьих, башкирских, уделных, кабинетских, городских и церковных: Извлечение их Свода Законов ... / Сост. А.П.Тютчев. – Пг., 1915. – С. 171.

8. Состояние хозяйства в бывших колониях менонитов и немцев-лютеран в губерниях Екатеринославской, Таврической, Херсонской и Бессарабской области // Доклад Высочайше учреждённой комиссии для исследования нынешнего положения сельского хозяйства и сельской производительности в России. – Приложение 1. – СПб., 1873. – С. 1.

9. Тут і далі всі підрахунки зроблені за такими джерелами: Сенатские объявления по казённым, правительственным и судебным делам. – Отдел Первый. – Разряд IX: О публичной и аукционной продаже и об отмене продаж сего рода. – 1915. – №1–105. – СПб., 1915. – 452 с.

10. Сенатские объявления по казённым, правительственным и судебным делам. – Отдел Первый. – Разряд IX: О публичной и аукционной продаже и об отмене продаж сего рода. – 1915. – №13. – 12 февраля. – С. 54.

11. Там же. – 1915. – №105. – 31 декабря. – С. 452.

12. Там же. – 1915. – №36. – 4 мая. – С. 164.

13. Там же. – 1915. – №41. – 21 мая. – С. 184.

14. Там же. – 1915. – №54. – 6 июля. – С. 244.

15. Там же. – 1915. – №57. – 15 июля. – С. 255.

16. Там же. – 1915. – №16. – 23 февраля. – С. 72.

17. Анфимов А.М. Крупное помещичье хозяйство Европейской России. (Конец XIX – начало XX века). – М., 1969. – С. 21.

18. Детальніше про це див.: Ерошкин Н.П. Российское самодержавие. – М., 2006. – С. 326–328; его же. История государственных учреждений дореволюционной России. – М., 1983. – С. 313–314.

19. Сенатские объявления по казённым, правительственным и судебным делам. – Отдел Первый. – Разряд IX: О публичной и аукционной продаже и об отмене продаж сего рода. – 1915. – №89. – 5 ноября. – С. 387; 1915. – №3. – 8 января. – С. 12.

20. Там же. – 1915. – №84. – 19 октября. – С. 367.

21. Там же. – 1915. – №7. – 22 января. – С. 28.

22. Там же. – 1915. – №52. – 29 июня. – С. 235.

23. Там же. – 1915. – №80. – 5 октября. – С. 352.

24. Там же. – 1915. – №84. – 19 октября. – С. 367.

25. Там же. – 1915. – №96. – 30 ноября. – С. 415.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Л.П.Ругаль

Участь творчої інтелігенції Чернігівщини в культурно-мистецькому житті після звільнення від нацистських загарбників (1943–1945рр.)

Однією з перших операцій у боях за визволення Лівобережної України була Чернігівсько-Полтавська стратегічна наступальна операція 26 серпня – 30 вересня 1943 р. Вона завершилась перемогою радянських військ і звільненням Чернігівщини. Як і в інших звільнених областях, тут відразу ж розпочалася відбудова економіки. Культурне життя в УРСР було невід'ємною і достатньо важливою частиною повоєнного відродження.

Питанням організації відбудови та налагодження життя населення звільнених територій присвячено багато досліджень. Серед них праці з історії Української РСР [19], з історії відновлення економіки СРСР [2, 4]. Але в них основна увага звертається на відбудову промисловості та сільського господарства, а проблема відновлення культурно-мистецького життя висвітлена поверхово. Звичайно, серед великого масиву праць з історії України існують дослідження й історії української культури [20, 21]. Але в них аналізуються твори митців та їхній художній стиль. Натомість майже не досліджувалася діяльність творчої інтелігенції та її внесок у суспільно-політичне та культурне життя звільнених областей України в 1943–1945 рр. Зрозуміти загальну картину культурного розвитку країни в зазначений час допомагає праця, присвячена історії української інтелігенції ХХ ст. [26]. Існуючі наукові дослідження історії культурного життя та діяльності творчої інтелігенції окремих регіонів у період відбудови звільнених територій від німецької окупації в більшості стосуються Західної України [1, с. 22]. Щодо Чернігівщини, то вона має глибокі культурно-мистецькі традиції, які не переривалися навіть за часів нацистської окупації. Територія Чернігівської області була звільнена однією з перших, де відразу ж розпочалися відновлювальні роботи мистецьких установ та організацій. Процеси культурного розвитку Чернігівської області глибоко досліджені Самой-

ленком Г.В. [29, 30, 31, 32]. Але питання про діяльність творчої інтелігенції та мистецьке життя області в 1943–1945 рр. потребують глибшого вивчення, що й обумовило появу даної статті.

У Чернігівській області на кінець 1943 р. нараховувалося 3 театральні колективи – у Чернігові, Ніжині та Прилуках [38, арк. 108]. Творчу роботу театрів не зупинила навіть війна та окупація. Не зважаючи на те, що частина акторів перебувала в евакуації, в партизанських загонах, на фронтах, на окупованих територіях формувалися нові театральні колективи з професійних акторів, що залишилися у своїх театрах, а також з аматорів. Окупаційна влада дозволяла діяльність таких театрів, з метою – показати населенню свою турботу [30, с. 59]. В окупованому Ніжині завдяки старанням К.А.Безручко та акторській родині Савицьких, що до війни працювали в Перемишлянському театрі, була створена пересувна драматична трупа, в якій працювало понад 25 акторів [3, с. 297].

У складі театрів, що діяли на Чернігівщині до реєвакуації місцевих театрів ім. Т.Шевченка та ім. М.Кропивницького, працювало лише декілька професійних акторів, а решта були "здібними учасниками самодіяльного мистецтва" [7, арк. 9]. Репертуар складався з класичних творів: "Наталка Полтавка", "Сватання на Гончарівці", "Дай серцю волю – заведе в неволю", "Запорожець за Дунаєм", "Майська ніч", "Вій", "Ой не ходи Грицю, та й на вечорниці", "Циганка Аза", "Назар Стодоля", "Лимарівна", "Свадьба в Малинівці", "Сорочинська ярмарка", "Безталанна", "За двома зайцями", "Мартин Боруля", "Шельменко-денщик". На початку 1944 р. до репертуару були включені п'єси радянських драматургів, зокрема "Платон Кречет", "Партизани в степах України" О.Корнійчука та "Російські люди" К.Симонова [7, арк. 4].

У Ніжині та Прилуках актори працювали в театральних приміщеннях, які хоча й потребували ремонтних робіт, але вціліли. Зовсім іншим було становище Чернігівського театру. Приміщення, в якому до війни розміщувався обласний театр ім. Т.Шевченка, зазнало великих руйнувань і не було придатне для використання. Тому для його роботи пристосували одне з приміщень Єлинського монастиря, не зважаючи на те, що воно не відповідало мінімальним вимогам театру [9, арк. 7].

Після звільнення Ніжина театральний колектив, що діяв у період окупації міста, не припинив своєї роботи. Навпаки, поновив свій склад за рахунок нових акторів. За два місяці 1943 р., після

звільнення 15 вересня Ніжина, театр провів 36 концертів для фронтовиків [30, с. 62]. До 1 лютого 1944 р. було поставлено платних 63 вистави й 17 концертів, а також шефських 53 концерти та 2 вистави [7, арк. 3]. 23 березня 1944 р. відбулася прем'єра спектаклю "Російські люди" К.Симонова, постановником якого за угодою з Ніжинським театром виступив режисер Чернігівського театру ім. Т.Шевченка А.А.Андрієнко [30, с. 63]. Перед показом прем'єри вистави 22 березня був проведений громадський перегляд у театрі, лише отримавши схвальні відгуки, виставу дозволили ставити на сцені [14, с. 2].

Радянські війська, вступивши до Чернігівщини, відразу ж відчували шефську підтримку театральних колективів області, які виступали з концертами та виставами перед військовими частинами, що проходили через їхні міста, та в лікарнях. Але, відділ агітації та пропаганди обкому КП(б)У роботу акторів оцінював як мало корисну, оскільки в репертуарі було "мало актуального матеріалу" [7, арк. 9]. Поранені бійці, навпаки, з радістю сприймали українські пісні та сцени з класичних п'єс, мистецтво чернігівських концертних колективів дарувало їм позитивні емоції [23, с. 99]. Іноді репертуар змінювався несподівано, відповідно до вимог часу та обставин. Це підтверджують спогади художнього керівника Ніжинського театру І.Бровченка, який працював в евакуації. Під час чергового шефського виступу колективу Ніжинського театру, їхня концертна програма зазнала критики начальника шпиталю. Він зокрема, зазначав: "Виявилось, що наша програма дуже мінорна і жаліслива. Швидко перебудувались, включили в концерт уривок з "Шельменка-денщика", переробили номери на гумор та сатиру і дали концерт. Треба було бачити з яким захопленням і задоволенням сприймали наші глядачі цей концерт, вони забули про свій стан здоров'я і біль. Проводжаючи нас, начальник шпиталю сказав, що ми тепер дійсно його помічники" [30, с. 57].

Для керівництва області на першому місці стояла політична робота театральних колективів, а вже потім – творча. Вони вважали, що театри в цій сфері були бездіяльними, оскільки їх участь в ідеологічно-виховних заходах наприкінці 1943 – на початку 1944 рр. обмежувалася концертними виставами на засіданнях і зборах. Тому діяльність театрів оцінювали негативно, а причину цього явища знаходили в слабкій політично виховній роботі в самих театральних колективах [7, арк. 9].

Згідно з "Перспективним планом реєвакації театрів на Україну та організації нових" [39, арк. 184] Чернігівська область відносилась до другої черги відновлення театрального мистецтва. Для обслуговування Чернігівської області планувалося перевести протягом травня – липня 1944 р. з Архангельська Кам'янець-Подільський театр ім. Петровського. Цей театр мав працювати в одному з районних міст Чернігівщини, оскільки в самому Чернігові театральне приміщення зруйноване. І лише після повної організації нового Чернігівського обласного музично-драматичного театру, акторський склад театру ім. Петровського мав переїхати на своє постійне місце роботи до Кам'янця-Подільського. Основним ядром при формуванні театру в Чернігові повинен бути колектив колишнього Чернігівського театру ім. Т.Шевченка. Але даних про перебування та діяльність Кам'янець-Подільського театру ім. Петровського в Чернігівській області не знайдено ні в місцевому архіві, ні в центральних. Навпаки, за постановою РНК і ЦК КП(б)У від 11 листопада 1944 р. згаданий театр направлявся в м.Проскурів Кам'янець-Подільської області [24, с. 74]. Отже, відновлення Чернігівського обласного драматичного театру ім. Т.Шевченка на основі театру ім. Петровського не відбулося. Театральне мистецтво на Чернігівщині розвивалося спираючись, на власні сили.

У липні 1943 р. обласний комітет КП(б)У вважав, що відновити Чернігівський обласний театр можливо в найкоротший термін. Оскільки було відомо, де знаходяться 25 основних акторів театру та матеріальна база, що збереглася в Орловському драматичному театрі в м.Златоуст, де театр до війни працював з гастрольними виступами. Організаційний період планувалося завершити в перші місяці 1944 р. [37, арк. 15–17]. Офіційно Чернігівський обласний театр ім. Т.Шевченка відновив діяльність після прийняття від 12 січня 1944 р. постанови РНК УРСР [16, с. 2].

До лютого 1944 р. до звільненого Чернігова прибуло 9 акторів театру ім. Шевченка [7, арк. 9]. Всіх акторів у місті на 1 лютого 1944 р. було зареєстровано 14 професіоналів та 20 аматорів [7, арк. 3]. До прибуття в місто основного складу колективу, вони обслуговували населення з підготовленою концертною програмою. За півроку діяльності актори виступили з 53 концертами та 18 шефськими виставами [7, арк. 4].

Обласний відділ мистецтв надсилав виклики акторам Чернігівського театру ім. Т.Шевченка, щоб пришвидшити їх переїзд та

організацію обласного театру [6, арк. 5]. Але актори швидко повернутися не могли, оскільки частина з них працювала на той час в інших театрах, деякі перебували в діючій армії та партизанських загонах [6, арк. 6]. Тому 6 лютого 1944 р. Управління в справах мистецтв при РНК УРСР надіслало наказ всім директорам театрів негайно відпустити робітників Чернігівського театру ім. Т.Шевченка на постійне місце роботи [7, арк. 9]. Але цей наказ не стосувався акторів, які перебували в лавах Червоної армії.

На засіданні бюро Чернігівського обласного комітету КП(б)У та Виконавчого комітету обласної ради депутатів ще 14 грудня 1943 р. була прийнята постанова "Про організацію обласного драматичного театру в м.Чернігові" [10, арк. 282]. У зв'язку з тим, що склад Чернігівського обласного театру ім. Т.Шевченка розпошений по різним мистецьким установам у реевакуації, було вирішено, просити дозволу в Управлінні в справах мистецтв при РНК УРСР організувати в Чернігові театр на базі обласного пересувного театру ім. М.Коцюбинського.

Заплановане об'єднання Чернігівського театру ім. Т.Шевченка та колективу театру ім. М.Коцюбинського в єдиний обласний театр не відбулося. У доповідній записці обласного відділу мистецтв до Чернігівського обкому партії пояснювали це відсутністю матеріальної бази [7, арк. 54].

З метою покращити матеріальне становище чернігівського обласного колективу відділ мистецтв розробив інший варіант організації театру. Було запропоновано з жовтня 1944 р. по травень 1945 р. визначити м.Прилуки базою для роботи обласного театру ім. Т.Шевченка. Оскільки в Прилуках збереглося театральне приміщення, в якому можна було працювати, а також тут існувала більша можливість забезпечити акторів житлом. Пропонували Чернігівському театру протягом вересня 1944 р. обслуговувати населення Чернігова, а театру, що прибув з Кемерово, – Прилуки та найближчі райони. Після прибуття в Прилуки з Кемерово майна реевакуйованого театру Чернігівський театр також мав переїхати туди на постійну роботу.

Населення Чернігова в період роботи обласного театру в Прилуках повинно було обслуговуватися гастрольними концертами та виставами. Повернення обласного театру ім. Т.Шевченка до Чернігова, на думку обласного відділу, було можливим лише після відбудови приміщення театру та квартир для акторів, не раніше травня–червня 1945 р. Але цей варіант також не був

реалізований. Оскільки розробляючи "Перспективний план реєвакції театрів", уряд передбачав створення в кожному обласному місті театру. Залишити обласне місто на невизначений час без мистецького закладу, який повинен обслуговувати не лише населення міста, військові частини та госпіталі, але й інші райони області, було не припустимим для партійного керівництва. В такому випадку партія втрачала контроль над ідеологічним вихованням населення всієї області.

Незважаючи на тяжкі матеріальні умови, актори продовжували мистецьку роботу. У вересні 1944 р. до Чернігова з м.Прилук переїздить колишній Миколаївський театр, який прибув з Кемерово разом з театром ім. М.Коцюбинського [7, арк. 46]. Ніжинський робітничо-колгоспний театр ім. М.Коцюбинського в 1942 р., під час евакуації, був об'єднаний з Миколаївським робітничо-колгоспним театром ім. Т.Шевченка. Відповідно до постанови РНК і ЦК КП(б)У від 1 травня 1944 р. об'єднаний театр у червні 1944 р. повинен повернутися з м.Кемерово до м.Чернігова [24, с. 41]. Таким чином, було укомплектовано об'єднаний колектив обласного театру.

Перед новоутвореним театром було поставлене завдання: протягом жовтня підготувати репертуар до відкриття сезону. На листопад 1944 р. загальний штат театру нараховував 120 осіб, з них 50 акторів [18, с. 2]. Очолив роботу театру директор Є.Г.Колачинський, художній керівник Л.Ю.Романенко, керівник музичної частини – заслужений артист УРСР М.Т.Васильєв, режисер – А.Ю.Вронський. Акторів, що не були зараховані до обласного театру, відряджали на роботу в Ніжинський та Прилуцький театри [8, арк. 10–11]. За довідкою Чернігівського обласного театру ім. Т.Шевченка, поданою в Комітет мистецтв при РНК УРСР, на початку 1945 р. нараховувалося 102 працівники театру, з них 31 постійні актори та 5 акторів-сумісників [35, арк. 42–43]. Провідними акторами Чернігівського обласного театру ім. Т.Шевченка були: Колачинський, Хмурий, Красовська, Лазарев, Маринченко, Кречет, Дудченко, Попова, Расцветалов, Борецька, Яровий, Миховня, Надольська, Паливода, Зорін, Зарницька, Бравирська, Березняк, Оліна, Слуцький, Левицька, Данич, Бабин, Січевий [35, арк. 42–43].

На кінець 1944 р. стало реальним вирішення питання про відбудову театрального приміщення в м.Чернігові. Постановою РНК та ЦК КП(б)У від 22 грудня 1944 р. було асигновано 160 тис. крб. на відбудовчі роботи Чернігівському обласному музично-драматичному театру [40, арк. 3].

Актори театру ім. М.Коцюбинського, що прибули до Чернігова разом з Миколаївським театром, неодноразово зверталися до обласного відділу мистецтв та Чернігівського обласного комітету КП(б)У з проханням відновити самостійну діяльність їхнього театру [7, арк. 44–45]. І лише завдяки наполегливості, їх прохання було задоволене – театр у жовтні 1944 р. розпочав роботу в Ніжині [35, арк. 44]. Група акторів, яка повернулася до Ніжина об'єдналася з акторами, що працювали в місті після його звільнення. Директором театру був В.Тось, художнім керівником І.Бровченко. 8 грудня 1944 р. відкрився зимовий сезон Ніжинського драматичного театру ім. М.Коцюбинського. За 1944 р. театральним колективом ім. М.Коцюбинського було поставлено 152 вистави [30, с. 64]. Щодо Миколаївського театру ім. Т.Шевченка, то як зазначалося вище, він залишився в Чернігові, для поповнення складу Чернігівського обласного театру ім. Т.Шевченка [35, арк. 45].

Третім театром в області був Прилуцький український музично-драматичний театр ім. 15-річчя ВЛКСМ. На початку війни театр був евакуйований і його повернення за планом реєвакації передбачалося провести в другу чергу [33, арк. 8–15]. Але робота театру була організована раніше – 21 вересня 1943 р. [35, арк. 24–25].

На 1 лютого 1944 р. в Прилуках було зареєстровано акторів порівняно з Черніговом та Ніжином, більше – 17 професійних акторів та 35 аматорів [7, арк. 3]. Очевидно, це було викликано кращою матеріальною базою театру та самого міста. Про тенденцію серед акторського середовища, обирати для роботи міста, де були кращі умови для проживання, свідчать неодноразові заборони Комітету в справах мистецтв самовільно переїздити акторам в міста, де вони могли забезпечити себе і свою сім'ю [34, арк. 195–209]. У Прилуках будинок театру не зазнав руйнувань і навіть був умебльований, мав фойє та кілька допоміжних приміщень. Зала для глядачів з партером та ярусами вміщувала понад 1100 осіб [28, с. 3]. Тому пропозиція облвиконкому перевести Чернігівський обласний театр до Прилук не була безпідставною.

З дня звільнення міста й до початку 1944 р. прилуцькими акторами було проведено 32 вистави та 12 концертів, а також шефських 7 вистав і 42 концерти, що проводились у театрі, в госпіталях, селах, військових частинах [7, арк. 3]. За 1944 р. театр здійснив 123 вистави [35, арк. 24–25].

На відміну від 1944 р., 1945 р. у Прилуцькому театрі виникли проблеми з комплектацією колективу. За штатним розкладом в

театрі мала працювати 91 особа, а в дійсності нараховувалося лише 70. Серед них 17 артистів, 6 осіб складали оркестр, хор – з 7 та балет – з 4 осіб [35, арк. 24–25]. Очолював театр І.Гусінов, а в складі були такі актори: В.Шульга, М.Бєбєшко, У.Павленко, В.Шинкаренко, Н.Бєсараб, М.Романченко, І.Ярошенко, Є.Грєчка, І.Поливко, Г.Черненко та ін.

Про виникнення проблем у Прилуцькому театрі говориться в газеті "Радянська Україна" в травні 1945 р., де була надрукована стаття про культурно-мистецьке становище в Прилуках. В першу чергу визначається низький рівень вистав, що спричиняє небажання населення відвідувати такий театр. Таке становище в театрі виникло внаслідок відсутності художнього керівника, режисера, музичного керівника, художника, а також акторів вищої категорії [28, с. 3]. Покращення становища мистецького життя в Прилуках та взагалі в області вважалось можливим лише за сприяння Комітету в справах мистецтв. Але Комітет в 1945 р. майже всю увагу зосереджував на створенні радянських театрів у Західній Україні та культурно-мистецькому обслуговуванні індустріальних областей, зокрема Донбасу. Не зважаючи на критику, театр продовжував працювати, показуючи глядачам старі п'єси та готуючи нові. Так, у грудні 1945 р. була поставлена музична комедія "Дівчина з Барселони" [27, с. 4].

Окрім театрів, після звільнення Чернігівщини розпочала роботу Чернігівська обласна філармонія. Вона була створена в 1944 році наказом №1 від 22 травня 1944 року по філармонії у відповідності до наказу обласного відділу у справах мистецтва. З початку свого існування філармонія розміщувалась на території колишнього Єлецького монастиря. Штатний творчий склад в кількості 12 осіб, був поділений на дві концертні бригади. Перша складалася з 5 осіб, друга – з 7-ми. Робота виконувалась штатним персоналом артистів творчого складу, а також силами 9 нештатних виконавців за трудовою угодою та 6 артистів-сумісників [13, арк. 1].

Перша концертна бригада філармонії на чолі з артистами Любимовим та Мінаковою була створена 1 червня 1944 р. [13, арк. 1]. Свою діяльність вони проводили на колгоспних ланах, в селах Городнянського, Тупичівського, Чернігівського районів області, де їхні концерти переглянули понад 2 тис. осіб [15, с. 2]. Друга концертна бригада була організована в листопаді 1944 р.

Чернігівська обласна філармонія організувала ансамбль російської драми під керівництвом М.Євсєєва [17, с. 3]. До чернігівського періоду артисти цього ансамблю працювали в російсько-

драматичному пересувному театрі Київської області. В червні 1944 р. театр був розформований, оскільки керівництво Київського обласного відділу мистецтв, спостерігаючи за його діяльністю, бачило лише низький рівень вистав [34, арк. 149 зв.]. Тому, ліквідувавши російсько-драматичний пересувний колектив як творчу одиницю, для акторів трупи не знайшли вакансій в інших театрах області. Групу Євсєєва "приголубила" Чернігівська філармонія і організувала їх роботу на виїзді в Щорському, Менському, Сосницькому, Городнянському, Прилуцькому та інших районах області. Але в пресі її продовжували називати "халтурно-драматичною трупою" [28, с. 3], оскільки якість вистав була низькою.

В 1945 р. при філармонії створена професійна хорова капела з 20 осіб, але активну роботу на стаціонарі філармонія не проводила, оскільки цей рік вважався організаційним [36, арк. 9].

Представники інших мистецьких напрямлень знаходились у гіршому становищі. Оскільки обласні організації спілок радянських художників, композиторів, письменників у Чернігові після його визволення не були створені. Тому їм доводилося працювати розрізнено й розраховувати лише на власні можливості.

Художники, які працювали в Чернігові, серед них: Колесник, Петровський, Зенченко, Петусь, Богословська, проводили організаторську роботу в напрямку розвитку образотворчого мистецтва під керівництвом обласного відділу мистецтв. Ще в кінці 1943 р. чернігівськими художниками порушувалося питання про відновлення їх членства у Спілці радянських художників УРСР. Спочатку свою діяльність художники проводили при історичному музеї. Перед ними були поставлені завдання відображати у творах особливості своєї області та активно брати участь у відбудові Чернігова [8, арк. 20]. Вже в лютому 1944 р. була організована художня майстерня при обласному відділі в справах мистецтв [11, арк. 62]. Майстерня виконувала замовлення для різних установ та організацій. Робота художників залежала від постачання матеріалу: полотна, клей, фарби тощо. Так, художник Колесник М.Й., працюючи над поставленим перед ним завданням – відобразити боротьбу партизанів Чернігівщини, зокрема створити галерею портретів партизан, змушений був звернутися до обласного комітету з проханням виділити йому полотна та фарби, оскільки власного матеріалу для створення 400 робіт у нього не вистачить [12, арк. 19].

В Ніжині була відкрита художня майстерня при міськпромкомбінаті, яку очолив М.Доброгаєв. Тут зібралися такі художники,

як В.Агієнко, В.Богдан, М.Ільясевич, П.Орел [31, с. 77]. І хоча художники працювали над картинами, але не проводились виставки, де б населення могло оглянути їх. Основною роботою художників було оформлення етикеток до ніжинської продукції, вітрин магазинів тощо [31, с. 77].

Окрім того, художники працювали в театрах, створюючи декорації. В 1943–1945 рр. театральним художником у Ніжині працював Євген Іванович Шапошніков.

На звільненій території України в 1943–1944 рр. у культурно-мистецькому житті відбувалися організаційно-установчі процеси. Не є виключенням і Чернігівська область. Ще тривали військові дії, й митці знаходились у лавах Червоної армії або ж у партизанських загонах. Не всі вони могли відразу повернутися на рідну землю після її визволення, але ті, хто повертався, активно вливалися в життя міста й поєднували творчу роботу з громадською. Так наприклад, український письменник О.Д.Королевич, відомий під псевдонімом Лесь Гомін, повернувся з евакуації до Ніжина, де працював до війни, відразу після звільнення. З 1944 р. працював викладачем української літератури та заступником директора з заочної освіти інституту [29, с. 65]. І навіть керував літературною студією при інституті. Для активної літературної діяльності в Чернігові було створено літературне об'єднання, до складу якого входили письменники-початківці [25, с. 2].

Отже, в Чернігівській області мистецтво розвивалося самостійно, оскільки в період німецької окупації продовжили свою роботу театральні колективи, створені з акторів, яким не вдалось евакуюватися й вони залишилися на окупованій території. Тому відновлення культурно-мистецьких закладів відбувалося шляхом використання власних творчих резервів, на відміну від індустріального Донбасу та західних областей УРСР. Перші театральні колективи склалися з акторів, які працювали в театрах під час окупації. Повернення з евакуації театрів області відбулося в першій половині 1944 р., але остаточне укомплектування трьох театральних колективів: Чернігівського обласного музично-драматичного театру ім. Т.Шевченка, Ніжинського робітничо-колгоспного театру ім. М.Коцюбинського, Прилуцького українського музично-драматичного театру ім. 15-річчя ВЛКСМ, тривало до 1945 р. У перші місяці після звільнення Чернігівщини від нацистів репертуар театрів в основному складався з п'єс української класики, але з часом були поставлені вистави радянських драма-

тургів. Незважаючи на відбудовчі роботи господарства області, населення виявляло бажання відвідувати театри на стаціонарі та під час їх виїздів на посівні чи збиральні компанії в районах області, що допомагало їм урізноманітнити важке повоєнне життя.

На відміну від діячів театрального мистецтва, що не припиняли своєї роботи й під час окупації, представникам інших творчих напрямків, довелося відновлювати та організовувати свою діяльність з нуля. Оскільки для їхньої роботи необхідна відповідна матеріальна база. В художників і скульпторів були проблеми з наявністю фарби, полотен та майстерень тощо; в літераторів – з виданням творів для їх популяризації серед населення. Але, не зважаючи на скрутне матеріальне становище, вони активно приймали участь у культурному житті області.

Література

1. Буркало І.Ф. Розвиток культури в Закарпатті за роки радянської влади (1945–1965 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1968. – 24 с.
2. Восстановление народного хозяйства освобожденных и прифронтовых районов СССР в 1941–1945 гг.: Сб.ст. – М., 1983. – 254 с.
3. Гайдабура В. Театр між Гітлером і Сталіним: Україна 1941–1944: Долі митців. – К., 2004. – 317 с.
4. Денисенко П. Комуністична партія України – організатор відбудови народного господарства республіки (1943–1945 рр.) – К., 1968. – 176 с.
5. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО), ф. П-470, оп. 5, спр. 515.
6. ДАЧО, ф. П-470, оп. 5, спр. 496.
7. ДАЧО, ф. П-470, оп.5, спр.515.
8. ДАЧО, ф. П-470, оп. 5, спр. 517.
9. ДАЧО, ф. Р-719, оп. 1, спр. 7.
10. ДАЧО, ф. Р-5036, оп. 2, спр. 2.
11. ДАЧО, ф. Р-5036, оп. 2, спр. 3.
12. ДАЧО, ф. Р-5036, оп. 2, спр. 517.
13. ДАЧО, ф. 5255, оп. 1, спр. 1.
14. Деснянська правда. – 1944. – 29 березня.
15. Деснянська правда. – 1944. – 13 червня.
16. Деснянська правда. – 1944. – 9 липня.
17. Деснянська правда – 1944. – 12 вересня
18. Деснянська правда – 1944. – 18 листопада.
19. История Украинской ССР: В. 10 т. – Т. 8: Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945). – К., 1981. – 639 с.
20. Історія української культури. – К., 2006. – 258 с.
21. Історія української літератури: В 8 т. – Т. 1. – К., 1968. – 564 с.

22. Кошарний І.Я. Культурне будівництво в західних областях Української РСР (1939–1958 рр.): Автореф. дис. ... докт. іст. наук. – Л., 1972. – 73 с.

23. Культурне будівництво в Українській РСР, червень 1941–1950: Зб. документів і матеріалів / Ред. кол.: Ю.Ю. Кондуфур та ін. – К., 1989. – 574 с.

24. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду. 1917–1960 рр. Зб. Документів: В 2 т. – Т. 2: (червень 1941–1960) / Ред. кол.: І.Л.Бубич та ін. – К., 1961. – 664 с.

25. Література і мистецтво. – 1944. – 23 березня.

26. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): У 3 кн. – Кн. 3 / Відп. ред. Ю.Курносів – К., 1994. – 153 с.

27. Радянське мистецтво. – 1945. – 19 грудня.

28. Радянська Україна. – 1945. – 22 травня.

29. Самойленко Г.В. Нариси культури Ніжина. – Ч. I: Література. – Ніжин, 1995. – 100 с.

30. Самойленко Г.В. Нариси культури Ніжина. – Ч. II: Театральне та музичне життя XVII–XX ст. – Ніжин, 1995. – 166 с.

31. Самойленко Г.В. Нариси культури Ніжина. – Ч. V: Образотворче мистецтво та скульптура XVII–XX ст. – Ніжин, 1998. – 145 с.

32. Самойленко Г.В. Ніжинський драматичний театр ім. М.М.Кочубинського. – Ніжин, 1996. – 108 с.

33. Центральний Державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО), ф. 2, оп. 7, спр. 1520.

34. ЦДАВО, ф. 4763, оп. 1, спр. 24.

35. ЦДАВО, ф. 4763, оп. 1, спр. 26.

36. ЦДАВО, ф. 4763, оп. 1, спр. 28.

37. Центральний Державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО), ф. 1, оп. 23, спр. 643.

38. ЦДАГО, ф. 1, оп. 70, спр. 162.

39. ЦДАГО, ф. 1, оп. 70, спр. 175.

40. ЦДАГО, ф. 1, оп. 70, спр. 280.

Сім'я художника Ю.Феддерса в Ніжині

Тисячолітнє місто Ніжин, яке розкинулось на березі невеличкої річки Остер на Чернігівщині, знамените своїми культурними традиціями. Тут у різний час проживали та вчилися видатні письменники, художники, актори М.Гоголь, Є.Гребінка, Н.Кукольник, Л.Глібов, А.Мокрицький, М.Заньковецька та ін. З 20-х років XIX ст. Ніжин став відомим освітянським, а з 70-х років і театральним та науковим осередком, де працювали визначні науковці в галузі філології та історії. Саме цим притягував Ніжин молодь [1].

У 1905–1910 роках у Ніжинському історико-філологічному інституті кн. Безбородька вчився син відомого латиського художника, академіка живопису Юлія Яковича Феддерса (1838 – 1909) Георгій, який закінчив Белгородську гімназію з золотою медаллю і подав заяву до Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька на словесне відділення. Згодом прийшло повідомлення, що "абітурієнт Белгородської гімназії Георгій Юлійович Феддерс зарахований в число державнокоштных студентів інституту". Сестра Ірма Стефановська-Феддерс, у якої проживали батьки і брат у Белгороді, допомогла їм у переїзді до Ніжина.

10 вересня 1905 року вони приїхали до Ніжина і поселилися спочатку в будинку на Грецькій вулиці, а потім на площі імені М.Гоголя, в нинішньому приміщенні санстанції, що знаходиться напроти інституту, останній рік проживали в будинку Гармаша в Преображенському провулку. Ніхто, звичайно, не знав, що в місті поселився відомий художник-академік. Юлій Янович цікавився життям інституту, з хвилюванням пережив студентські революційні мітинги, демонстрації, в яких брав участь і Георгій, бо чорнотенці намагалися здійснити над ними розправу.

Пізніше у своїх спогадах Георгій Феддерс згадував: "Отец в Нежине как-то быстро сдал. Как я не приду, он сидит за столом в теплой блузе, с накинутым на плечи пледом, курит свой кушнерёвский табак и читает "Петербургскую газету" или перелистывает журнал "Ниву". Никто теперь не пишет о Юлии Феддерсе, нет рецензий..." [2].

А художник мав велику спадщину, вніс значний внесок у розвиток живопису не тільки Латвії, а й Росії. Високу оцінку здобули його картини: "Річка Донець біля Святих гір", "Поблизу Святогорського монастиря" (1882), "Долина річки Гауї" (1891),

"Дніпровський поріг" (1892), "Вугільні ями" (1897), "Після бурі", "Крейдяні береги", "Будинок у лісі", "Літній пейзаж", "В парку Сігулди", "Руїни в Павловському парку" та інші.

Художник бував в Україні, тому серед його картин є такі, що пов'язані з українською тематикою. Це, зокрема, роботи "Дніпровський поріг", "Поблизу Святигорського монастиря", "Святі гори поблизу Харкова" та інші. Остання картина у 1881 р. експанувалася на Академічній виставці у Петербурзі. У листі до П.М.Третьякова І.Ю.Репін писав про неї: "Був я на Академічній виставці. Там є відмінні етюди, особливо один Феддерса "Святі гори поблизу Харкова" [3]. Нині ця робота художника знаходиться у фондах Третьяковської галереї.

У 1893 р. Ю.Феддерс побував у своїх рідних у селі Почари, тоді Чернігівської губернії. Тут він написав картину "Вид у Чернігівській губернії", на якій зобразив покаліченого блискавкою дуба-велетня на фоні широкого поля жита, яке перетинає старий чумацький шлях. Нині у художньому музеї Латвії у Ризі вона експонується під назвою "Вечірнє поле у Чернігівській губернії". Полотно було показане на виставці у 1911 р. уже після смерті художника.

Поселившись у Ніжині, Ю.Феддерс майже вже не писав. І не тому, що він не знаходив у місті цікавих куточків, які б йому хотілося замалювати. Сам він був вражений Миколаївським собором XVII ст., збудованим у стилі українського козачого бароко, ансамблем грецьких храмів, Гоголівською вулицею та Гоголівським сквером з пам'ятником письменнику, чудовими краєвидами біля річки Остер, Графського парку біля інституту та багатьма іншими місцями, які кидалися у вічі прекрасному майстрові пензля. Проте хвороба не давала йому можливості довго працювати, вона прогресувала. Та й складним було життя художника в місті, позбавленого прибутків, бо жити лише на пенсію, яка у той час складала 37 руб. 50 коп. на місяць, було важко. Все це сприяло утвердженню думки про те, що митець нічого не намалював, що було пов'язане з Ніжином. Про це стверджує і його син Георгій. І все ж, якось не вірилось у це. Прожити чотири роки у місті і не взяти в руки етюдник – це неймовірно.

У нас жила якась надія, і вона підтвердилася у квітні 1996 року, коли нам зателефонували додому і сповістили, що жителька міста О.М.Грінфельд продає картину Ю.Феддерса. Після недовгих переговорів робота художника була придбана нами, як деканом історико-філологічного факультету з дозволу ректора педагогічного інституту, і подарована картинній галереї вузу.[4]

Картина Ю.Феддерса – пейзажний етюд одного з куточків графського парку. На передньому плані зображені два дуби (один на цьому місці і нині), справа – молоді деревця, зліва – озеро, а вдалині – місточок. Майже без змін зберігся цей куточок до нашого часу. На картині – автограф художника: "Ю.Феддерсь 1906".

У зв'язку зі знахідкою виникає питання, а як ця картина потрапила у сім'ю Грінфельдів, з ким ще був знайомий Ю.Я.Феддерс у Ніжині та інші?

Можемо припустити, що Феддерси познайомилися з членами сім'ї Грінфельдів після приїзду до Ніжина через вчительку Ніжинської гімназії ім. П.І.Кушакевич Лідію Маврикіївну Грінфельд, яка була з родини рижських німців. Її батько у 1884 році переїхав до Ніжина, де працював землеміром і в 1887 р. помер. У Лідії був брат Іван Маврикіївович.

До речі, Лідія Маврикіївна працювала гувернанткою у сім'ї Москаленків і займалася навчанням їхнього внука, майбутнього видатного вченого в галузі космонавтики Сергія Корольова. Феддерси теж були з Риги. Саме це і могло зблизити ці родини, і Ю.Я.Феддерс міг подарувати їм свій ніжинський етюд. Можливо, що ще десь зберігається у когось із ніжинців якась робота художника.

Улітку 1907 та 1908 рр. Ю.Я.Феддерс разом з дружиною Ольгою Василівною та сином Георгієм їздили із Ніжина до Латвії, де художник працював над етюдами, займався організацією своєї виставки. 85 робіт були показані землякам у серпні-вересні 1908 р. у Ризькому міському художньому музеї.

У зв'язку з хворобою художника та скрутним матеріальним становищем деякі картини були продані. З приводу цього з Ніжина до Риги було направлено декілька листів. Дружина митця Ольга Василівна та її син Георгій просили директора Ризького міського художнього музею Вільгельма Неймана надіслати за картини гроші. Ось один із листів:

"Милостивый Государь Господин Директор!

Так как мой папа настолько болен желтухой с осложнениями, что не может встать, то он поручил мне просить Вас выслать в Нежин вырученные за продажу картин деньги в скорейшем времени, а также сообщить, что Вы думаете предпринять в дальнейшем относительно продажи его картин.

*Примите уверения в совершенном почтении Вашего слуги
Георгий Феддерс. Нежин. 4. 01.1909".*

Сім'ю Феддерсів турбував не лише фінансовий бік справи, а й подальша доля робіт художника. В Ніжині в січніві дні 1909 р., коли Юрій Янович знаходився в тяжкому стані, йшла розмова про те, які саме картини слід зберегти для нащадків у музеї. У листі від 15 січня 1909 р. Георгій від імені батька назвав номери картин, які не можна було продавати. Юлій Янович тремтячою рукою дописав: "Настоящим доверяю моему сыну Георгу получение денег с картин. С сердечным приветом Юлиус Феддерс". Це були останні письмові слова художника. Мабуть, дирекція музею не поспішала з відповіддю, і тоді Ольга Василівна знову 28 січня 1909 р. уже після смерті чоловіка звернулася до вказаного адресата з проханням виконати волю небіжчика.

Після поїздки у 1908 р. до Латвії Ю.Я.Феддерс тяжко захворів. На вокзалі в Ніжині викликали санітарну карету, в якій його привезли додому. Запросили відомого ніжинського лікаря Галицького, до якого художник неодноразово звертався і раніше, який встановив діагноз і сприяв тому, щоб Юлію Яновичу зробили операцію в Києві. Але це вже не допомогло, і художник 19 січня 1909 року "помер в злиднях, забутий всіма, крім найближчих людей."

"Смерть моего отца, – згадував Г. Феддерс, – осталась незамеченной обывателями захолустного Нежина. Мало кто из местных жителей знал, что в их городе скончался замечательный мастер изобразительного искусства, один из основоположников латышской живописи, художник, чьё имя станет в один ряд с именем крупных латышских и русских художников второй половины XIX и начала XX века..."

Но студенческая молодёжь Нежина оказалась отзывчивее. Особенно мои друзья-студенты. Третий курс словесного отделения... явился на похороны Юлия Феддерса почти в полном составе. Студенты вынесли гроб на заснеженную тихую улицу, несли его на руках целый квартал и лишь потом поставили на катафалк. Мои однокурсники Ася Высоцкий, Толя Порохов, Женя Крутиков и Коля Турчановский шли впереди с двумя скромными венками и орденами покойного на атласных подушечках"[5]

Ю.Я.Феддерса поховали на Богословському кладовищі. 6 липня 1984 р. у зв'язку з його ліквідацією відбулося перезахоронення художника. У цей пам'ятний день були представники від Латвії: заступник міністра культури І.В.Батрагс та секретар правління Спілки художників Латвії, заслужений діяч мистецтв республіки Я.В.Пігозніс. Поховали Ю.Я.Феддерса на центральному кладовищі поруч з професором В.І.Резановим.

Нині тут височить старий пам'ятник, поставлений ще дружиною та дітьми (у Ю.Я.Феддерса, крім сина Георгія, були ще дві доньки: Ірма, яка жила в Белгороді, і Мері, що проживала в Катеринославі), у вигляді стовбура дерева з чорного граніту із зрізаними гілками. На ньому напис: "Юлій Іванович Феддерсь професор живописи. Род. 7 юнія 1838 – сконч. 19 января 1909".

Влітку 1992 р. ніжинський умілець І.І.Мішуровський зробив оригінальну легку ажурну огорожу, яка добре вписується в оточуючу місцевість. А на будинку, де у свій час жив художник, встановлена меморіальна дошка (нині приміщення санстанції на площі Гоголя).

Наступного року після перепоховання у серпні-вересні 1985 р. ніжинці змогли познайомитися з творами Ю.Я.Феддерса з фондів художнього музею Латвії у Ризі. Тут було представлено 17 картин та етюдів, а також портрет Ю.Я.Феддерса роботи відомого латиського художника Яна Розенталя (1866–1916), який був написаний ним у Петербурзі в кінці ХІХ ст. до 60-річчя від дня народження академіка. Я.Розенталь приїздив і до Ніжина, щоб відвідати хворого свого вчителя і колегу.

З цього часу почали утверджуватися дружні стосунки між Латвією та Ніжином, обмінюватися делегаціями. Ніжинський краєзнавець Е.Л.Зільберман у ті роки багато зробив для пропаганди творчості художника, виступаючи зі статтями у місцевій газеті [6].

З Ніжином майже до своєї смерті підтримував зв'язки син Ю.Я.Феддерса Георгій Юлійович, який увійшов в історію культури міста початку ХХ ст. [7]. Навчаючись у Ніжинському історико-філологічному інституті кн. Безбородька, а також після його закінчення, брав активну участь у поновленні діяльності Ніжинського музично-драматичного товариства. У 1910 р. після різдвяних канікул і перебування у Москві, де він познайомився з декількома виставами Художнього театру, Георгій Юлійович загорівся бажанням поставити на сцені Народного Дому в Ніжині у традиціях В.Станіславського та В.Немировича-Данченка декілька вистав. Зі своєю мрією він поділився з товаришами по інституту Дмитром Свистельниковим та аматором театральної справи зубним лікарем Віктором Йосиповичем Вайсбандом. Вони підтримали ідею Г.Феддерса і почали діяти. В.Й.Вайсбанд добився у поліцмейстера міста дозволу на постановку вистав.

До цієї справи були залучені близько 20 чоловік, серед них лікар В.Й.Вайсбанд з дружиною Ганною Захарівною, вчителька жіночої гімназії Єлізавета Миколаївна Наголкіна, дружина вчителя чоловічої гімназії Євгенія Андріївна Жеваго, Раїса Ісаївна Сиркіна, інженер Наум Ілліч Давидов, Агата Михайлівна Голяховська, студенти інституту Олександр Карпеко, Дмитро Свистельников, Д.Диб'як, А.Васильєв, А.Милоченко, І.Рябуха [8]. Поступово група збільшувалась.

З 1907 по 1914 рік членами Ніжинського музично-драматичного товариства було поставлено чимало творів класичної драматургії як російської, так і зарубіжної. Серед них "Ревізор" і "Мёртвые души" М.Гоголя, "Дядя Ваня" А.Чехова, "Нахлебник" І.Тургенева, "Школа злословия" Шеридана, "Плутни Скапена" Мольєра, "Одинокие" Гауптмана.

Сам Георгій Юлійович здійснив постановку багатьох вистав, зокрема у 1913 р. комедії Ф.Червінського "Орел", у якій зіграв головну роль Сергія Сергійовича Лихарева, його дружину Олену Андріївну – Є.А.Жеваго, Петра Сергійовича Лихарева – Д.Є.Свистельников, Ганну Семенівну – Дмитревська, лікаря Ященка – Ф.Проценко, присяжного повіреного Талізїна – Х.Горний, Маяшкіну – Р.І.Сиркіна, Овсова – Н.І.Давидов, Агафію – Г.Москвичова. У лютому 1914 р. він здійснив постановку п'єси Яблоновського "Журналисты", де зіграв роль репортера Юровського.

Г.Феддерс користувався великою повагою у студійців Ніжинського театру. Він пробував свої сили і в драматургії, написав п'єсу "Однажды ночью", яка була поставлена в Ніжині в 20-ті роки.

Зв'язки з Ніжином і ніжинцями Г.Феддерс поновив у 60-х роках. У цей час він уже написав дві книги про батька: "Незабутнє. Оповідання та спогади"(Рига: Лієсма, 1963) та "Тече річка Персе. Книга про мого батька" (Рига: Лієсма, 1969). Останню подарував у наукову бібліотеку інституту і на її обкладинці написав: "Приношу в дар библиотеке Нежинского педагогического института им. Н.В. Гоголя эту книгу, которой увековечиваю память моего дорогого отца, академика живописи Юлия Феддерса. 13-я глава книги – это скорбные, грустные страницы о последних годах его жизни, болезни и смерти в тогдашнем (т.е. начала нашего века) Нежине. Георг Феддерс. Рига. 29 декабря 1969."

У краєзнавчий музей він 11 січня 1970 р. надіслав книгу відомих латиських мистецтвознавців А.Егліта і А.Лапіня "Юлій Феддерс", а в музей інституту – свій рукопис про театральне аматорське життя Ніжина початку ХХ ст.

Георгій Феддерс намагався розшукати могилу батька у Ніжині, звертався за допомогою. Проте це сталося, як ми вже говорили вище, у 1984 р. уже після того, як він у 1974 р. пішов із життя.

Так закінчуються сторінки, які пов'язані з долею двох визначних діячів культури – батька і сина Феддерсів, життєва доля яких пов'язана з Ніжином.

Література

1. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. – Ніжин, 2005. – 440 с.; Самойленко Г.В. Театральне та музичне життя в Ніжині у ХVІІ – ХХ ст. – Ніжин, 1995. – 166 с.; Самойленко Г.В. Марія Заньковецька і Поліський край. – Ніжин, 2004. – 160 с.

2. Феддерс Г. Течёт река Персе...: Книга о моём отце. – Рига: Лиесма, 1969. – 176 с.

3. Еглит А., Лапін А. Юлий Феддерс. – Рига, 1958. – С.157.

4. Самойленко Г.В., Самойленко С.Г. Образотворче мистецтво та скульптура в Ніжині в ХVІІ – ХХ ст. – Ніжин, 1998. – С. 56–61.

5. Феддерс Г. Течёт река Персе...: Книга о моём отце. – Рига: Лиесма, 1969. – С. 180.

6. Зільберман Е.Л. Дружба єдністю сильна // Під прапором Леніна. – 1984. – 18 липня; Він же. Його пам'ятає Ніжин // Комсомольський гарт. – 1984. – 17 грудня; Він же. Завжди з нами // Деснянська правда. – 1988 – 19 червня; Він же. Дружба призначила зустріч... // Під прапором Леніна. – 1988. – 12 липня; Він же. Всенародна любов... // Під прапором Леніна. – 1989. – 3 лютого; Він же. Після перезахоронення // Ніжинський вісник. – 1992. – 5 вересня.

7. Самойленко Г.В. Театральне та музичне життя в Ніжині в ХVІІ – ХХ ст. – С. 38.

8. Феддерс Г. Там, где учился Гоголь: Очерк-послесловие к "Воспоминаниям о Нежинском театральном обществе" – Рукопись воспоминаний. – С. 11

ДОДАТОК

Зміст випусків збірника "Література та культура Полісся" 1990–2007 рр.

Збірник засновано в 1990 р. проф. Г.В.Самойленком

1990

Випуск 1. Ніжинська вища школа (1820–1990)

Ніжинська гімназія вищих наук (1820–1832)

Вступні статті до розділів – Г.В.Самойленка

Михальський Е.Н., Самойленко Г.В. Основание Гимназии высших наук князя Безбородко в Нежине	6
Бобырь А.В. Из истории Нежинской и Новгород-Северской гимназии	35
Киченко А.С. Нежинская гимназия и формирование представлений Гоголя о древнерусской культуре	37
Маремпольський В. Відлуння Ніжинського періоду	38
Якубина Ю.В. О преподавании курса словесности в Гимназии высших наук князя Безбородко	40
Матюхова Г.А. Роль педагогики сотрудничества в формировании личностных установок и эстетических идеалов Гоголя-гимназиста	41
Кричевская К. Граф Г.А. Кушелев-Безбородко – издатель и редактор журнала "Русское слово" (1859–1862 гг.)	43

Ніжинський історико-філологічний інститут. Проблеми розвитку літературознавства, історії та лінгвістики

Белая А.С. Из истории лингвистических исследований в Нежинском историко-филологическом институте (наследие А.С.Будиловича)	48
Добродомов И.Г. А.С.Будилович и проблемы народной школы в дореволюционной России	50
Стрелкова Н.М. Вопросы морфологической структуры слова в работе А.С.Будиловича "Анализ составных частей славянских слов с морфологической точки зрения"	51

Евсеев Ф.Т. О научной и учебной деятельности Г.А.Ильинского в Нежинском историко-филологическом институте	52
Амбокадзе Л.С. Вопросы изучения былин в работах М.Н.Сперанского	54
Киричок Г.А. М.Н.Сперанский о Гоголе и Нежинской школе	55
Дятлов В.А. Научно-педагогическая деятельность В.К.Пискорского в Нежинском историко-филологическом институте	57
Пінчук Т.Д. Педагогіка в Ніжинському історико-філологічному інституті	59
Костенко І.П. Революційно-демократичний рух у Ніжинському історико-філологічному інституті (1905–1907 рр.)	61
Данилов В.В. Воспоминания о Нежинской гимназии конца XIX ст.	63

Вихованці Ніжинської вищої школи дореволюційного часу і їх творча спадщина

Гулак А.Н. П.Г.Редкин и украинская культура (К истории вопроса)	77
Сокольська М.Г. Учений із світовим ім'ям (Ю.Ф.Карський)	78
Зеленько А.С. Ю.Ф.Карський про українсько-білорусько-російсько-польські взаємодії	80
Озаровский О.В., Долгов Ю.С. Формирование русского литературного языка как совокупности определенных качеств и свойств в концепции Е.Ф.Карского	81
Козак Р.В., Марчук Л.Н. К вопросу об изучении Е.Ф.Карским синтаксиса древнерусских летописей	83
Корчиц М.А. Конструкции с <u>БЫТЬ</u> в "Белорусах" Е.Ф.Карского: структура, значение, функция	84
Ринберг В.Л. П.О.Потапов – воспитанник и последователь Нежинского филологического направления	85
Кочерган М.П. Вопросы лексикологии в лингвистическом наследии П.О.Потапова	87
Волков А.Р. Діяльність Р.М.Волкова на царині української фольклористики	88

Ніжинська вища школа після революції

Смирнов А.А. Профессор Нежинского института В.И.Резанов (1867–1936) как историк литературы	94
Карпек А.А. Из воспоминаний о Нежинском институте 20-х годов	95
Бойко О.Д. Здійснення українізації Ніжинського інституту народної освіти (1823–1926 рр.)	102
Ткаченко В.В. Краєзнавча діяльність Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури й мови у 20-х рр.	103
Коваленко А.Б. М.Н.Бережков – историк и краевед	104
Сахненко Л.О. М.Ф.Даденков – випускник Ніжинського історико-філологічного факультету	105
Сердюк П.О. Поезією зачаровані (з життя літстудії інституту)	106

Письменники – випускники Ніжинської вищої школи та їх творчість

Михед П.В. Писатели Нежинской литературной школы в суждениях и оценках В.Г.Белинского	111
Кривонос В.Ш. Гоголь и традиции древнерусской культуры.....	112
Жаркевич Н.М. "Вечера на хуторе близ Диканьки" Н.В.Гоголя в литературно-критической интерпретации 50–70-х годов.....	113
Коваленко В.Г. Особенности лексического состава повести Н.В.Гоголя "Сорочинская ярмарка"	115
Слюсарь А.А. Жанровые особенности рассказов "Вечер накануне Ивана Купала" Н.В.Гоголя и "Гробовщик" А.С.Пушкина	116
Мусий В.Б. Изображение казачества в произведениях Н.Гоголя и Н.Кукольника	117
Сенько И.М. Функции собственных имен в исторических повестях Гоголя	118
Чумак Т.М. Фольклорные истоки повести Н.В.Гоголя "Страшная месьть"	120
Арват Н.Н. Художественное время в повести Н.В.Гоголя "Страшная месьть"	122
Нещерет Е.И. Гиперболизация как способ создания экспрессивности в повести Н.В.Гоголя "Пропавшая грамота" ...	123
Переверзева Н.А. Некоторые принципы выявления символической образности в прозе Гоголя ("Вий")	124

Сидоренко В.А. Категория художественного времени в повести "Невский проспект" Н.В.Гоголя	126
Ивасенко Л.А., Колмогорцева Н.М. Модальная структура текста повести Н.В.Гоголя "Невский проспект"	127
Денисов В.Д. "Портрет" Н.В.Гоголя и русская повесть о художнике начала 1830-х гг.	128
Донцу Н.Ф. Метонимия в Петербургских повестях Н.В.Гоголя как закономерный элемент стиля автора	130
Гончаров С.А. "Внешний" и "внутренний" человек Н.В.Гоголя и философия Г.Сковороды (эстетика слова и моральная философия).....	131
Клыпа Н.И. Изобразительные функции сложных субстантивных словосочетаний в поэме Н.В.Гоголя "Мертвые души"	133
Букарева А.Н. Употребление и функции деепричастий и деепричастных оборотов в поэме Н.В.Гоголя "Мертвые души"	135
Кривошей Н.И. Антропонимы в поэме Н.В.Гоголя "Мертвые души"	136
Живоглядов А.А. Образная реконструкция ономастикона гоголевских произведений	138
Волкова Л.П. Сколько главных героев в комедиях Гоголя? ...	139
Гетман И.М., Кузьмина А.И. Художественные произведения Н.В.Гоголя как прецедентные тексты	141
Гетман Л.И. Особенности гоголевских заголовков	143
Шаповалова Л.И. Прагматические номинации адресата речи в произведениях Н.В.Гоголя	144
Мельниченко О.Г. Жест в творчестве Н.В.Гоголя.....	145
Маевская Т.П. Гоголь-гимназист в "Путимце" Н.С.Лескова	147
Сидоренко О.О. До проблеми виховання особистості у прозі Гоголя, Куліша, Панаса Мирного	148
Олійник В.М. М.В.Гоголь і М.П.Драгоманов	149
Черников И.Н. Мережковский и Гоголь.....	150
Доманский В.А. Гоголевские традиции в романе М.Булгакова "Мастер и Маргарита".....	152
Яблоков Е.А. Традиции Н.В.Гоголя и творчество А.П.Платонова ("Мертвые души" и "Чевенгур")	153
Лиюкумович Т.Б. Гоголевские традиции в трилогии Якуба Коласа "На росстанях".....	154
Шошура С.Н. Гоголевские традиции в романе М.А.Шолохова "Поднятая целина" (мотив возмездия)	155

Чернов Б.А. География в жизни и творчестве Н.В.Гоголя .	156
Петровская С.С., Черников И.Н. "Драматическая фантазия" Н.В.Кукольника "Торквато Тассо": жанровые и стилистические особенности	158
Аркадьева Т.Г. Специфика семантического объема слова в исторической прозе Н.Кукольника	159
Грязнова А.Т. Лексико-семантическая организация текста повести Н.В.Кукольника "Психея"	160
Проничев В.П. О синтаксических конструкциях, передающих особенности разговорной речи, в драматических произведениях Н.Кукольника	162
Волочай М.П. Образность разговорных фразеологических единиц в художественном тексте (на материале произведений Н.В.Кукольника)	163
Кобернюк П.М., Кобернюк Т.Г. Є.П.Гребінка у боротьбі за народну освіту	164
Журавльова Н.М. Є.П.Гребінка і питання розвитку української мови	166
Міхно О.А. Євген Гребінка у сучасній йому критиці.....	167
Неділько Г.Я. Образ Богдана Хмельницького у поемі Є.Гребінки "Богдан" і в творах Т.Шевченка.....	169
Мостова Л.Б. Фольклорні мотиви в творчості Є.П.Гребінки....	170
Белоусова Н.К. Е.П.Гребенка и Д.В.Григорович	172
Нагорная Н.М. Е.П.Гребенка и Ф.М.Достоевский ("Петербургская сторона" и "Петербургская летопись")	173
Охріменко О.М. Фольклоризм поезії В.Забіли.....	174
Мозолюк О.М. Народнописенні елементи в поезії Віктора Забіли	175
Калашник В.С., Савченко Л.Г. Мовностилістичні особливості лірики Віктора Забіли	176
Чугуй О.П. Драматургічні елементи в ліриці В.Забіли.....	177
Михед Т.В. Жанровые особенности повестей Я. де Бальмена	178
Середа В.Т. Фольклорні джерела стилю українських поезій О.Афанасьєва-Чужбинського	179
Мужеловська Л.В. Народнописенні джерела поезій О.Афанасьєва-Чужбинського	180
Статєєва В.І. Роль Л.І.Глібова в розвитку й поширенні українського слова (до історії видання "Черниговского листка").....	182

Майборода А.В. До проблеми категорії "образу автора" в байках Леоніда Івановича Глібова.....	184
Ілляшенко М.А., Сірик В.М. Функціонування прислів'їв та приказок у байках Л.І.Глібова	185
Неділько О.Д. Лексико-семантичні особливості мови байок Л.Глібова.....	186
Міхальчук Т.Р. Францішак Багушэвіч аб нацыянальнай мове	188
Прашкович Л.И. К вопросу о языке и стиле поэзии Ф.Богушевича	189
Иванов В.П. Особенности языка Францишка Богушевича ..	190
Олехнович Н.Н. Фразеология Ф.Богушевича в системе белорусского языка.....	191
Астаф'єв О.Г. Образ автора в циклі Ф.Богушевича "Песні"	193
Куликова З.М. М.В.Гербель – перекладач і популяризатор творів українських письменників.....	194
Костюк Б.О. М.В.Гербель і перші переклади Т.Г.Шевченка на болгарську мову	195
Гориславец В.І. І.Франко та О.Кониський	196
Гадзинський О.Є. Вплив поезики неокласиків на творчість М.Сайка	198
Будівський П.О., Пінчук Т.С. Роман Юрія Збанацького "Червона роса" з огляду композиції.....	199
Кобилянська М.Ф. Кобилянський І.Ю. Парцельовані конструкції у мові творів Ю.Збанацького.....	200
Кочерган Ю.Ф. Образ природи і тема любові до рідної землі в художньому мисленні Є.Гуцала	201
Мисливець Н.М. Комічне у трилогії Євгена Гуцала "Позичений чоловік", "Приватне життя феномена", "Парад планет"	202
Ковальчук О.Г. Роман Є.Гуцала "Позичений чоловік" у контексті стильового розвитку української прози 70-х років ..	204
Віняр Г.М. Позасловникова лексика та способи її творення у прозі Є.Гуцала	205
Коломієць Л.І., Шелемеха Г.М. Способи створення зорового образу в новелах Є.П.Гуцала.....	206
Бойко В.М. Особливості функціонування фразеологічних одиниць у творах Євгена Гуцала	207
Вербицька О.А. До специфіки створення образності мови Євгена Гуцала	208

Сікорська З.С., Терновська Т.П. Лінгвостилістичний аналіз новели Є.Гуцала "Пісня про мить"	209
Крутиус В.П. Таїсія Шаповаленко: початок творчого шляху	210
Пугач В.М. Про деякі особливості вживання предикативних форм на -но (-ено), -то у творах молодих письменників Чернігівщини	211
Арват Ф.С. Ніжинський педагогічний інститут і перебудова	212

1991

Випуск 2. Літературні регіони Полісся та видатні його представники

Самойленко Г. В. Полісся та проблеми регіонального вивчення літератури	3
---	---

Літературні регіони Полісся та видатні його представники

Марисова И.В. Поэтизация природы в "Слове о полку Игореве"	20
Моисейчик А.А. Региональные особенности брестско-пинского Полесья в литературе	22
Гулак А.М. П.Я.Лукашевич в критиці В.І.Даля (до історії питання)	24
Самойленко С.Г. Нежинский товарищ Н.Гоголя (Н.Я.Прокопович)	32
Мацапура В.И. Полесье в творчестве Антония Погорельского	43
Агаева Т.И. К вопросу о влиянии гоголевского мифа о Петербурге на творчество Е.Гребенки	45
Нагорная Н.М. "Физиологический очерк" или "Воскресный фельетон"? (Е.П.Гребенка и Ф.М.Достоевский в 40-е годы XIX века)	51
Михед П.В. В.Г.Белинский о писателях нежинской литературной школы	57

Орехова Л.А. Авторський лик или фантазія? (И.С.Тургенев и его повесть "Поездка в Полесье").....	62
Маевская Т.П. Литературные памятники Дмитрию Алексеевичу Лизогубу (С.М.Степняка-Кравчинского и Л.Н.Толстого)	68
Маремпольський В.Ф. Образи запорожців-січовиків у романі П.Куліша "Чорна рада"	74
Хом'як Т.В. Трагічне як героїчне в малій прозі Грінченка (на прикладі оповідання "Олеся").....	78
Коцюбинський Ю.Р. М.Коцюбинський та чернігівська "Громада"	80
Бойко Н.І. Синонімічні фігури повісті М.М.Коцюбинського "Фата моргана"	85
Самойленко Г.В. Спадщина М.Коцюбинського в роки Великої Вітчизняної війни	86
Олійник В.М. Письменники Полісся у сприйманні та оцінці Т.Романченка	93
Гориславець В.І. Фольклорно-етнографічні зацікавлення О.Кониського	100
Михед П.В. Р.М.Волков и В.И.Резанов	105
Журавльова Н.М. П.Г.Тичина і народна пісня.....	109
Безобразова Л. Л. Мовний синкретизм як художній засіб у ранніх творах П.Тичини	112
Ковальчук О.Г. Мемуари як спосіб самопізнання (особливості формування духовного світу героя у повісті О.Довженка "Зачарована Десна").....	118
Пугач В.М. Про деякі семантичні та стилістичні особливості предикативних форм на -но (-ено), -то у літературних казках В.Короліва-Старого.....	124
Лебедзеу У.А. Палескія раманы Георгія Марчука	126
Барабаш С.Г., Бондаренко Г.С. До питання про поетику пісенного світу Олекси Ющенка.....	127
Астаф'єв О.Г. Поетична творчість Дмитра Іванова	129
Смаль І.В. Культурно-інформаційний потенціал рекреаційної системи Чернігівської області.....	133

**Випуск 3. М.В.Гоголь – випускник Ніжинської гімназії
вищих наук та його творчість**

М.В.Гоголь у Ніжинській гімназії

Самойленко Г.В. Ранний период творчества Н.В.Гоголя.....	5
Жаркевич Н.М. Н.В.Гоголь и И.Г.Кулжинский (к вопросу о становлении исторических взглядов).....	25
Денисов В.Д. Ученик-учитель (к истории взаимоотношений Гоголя и Кулжинского).....	32

Вивчення спадщини М.В.Гоголя на сучасному етапі

Євсеев Ф.Т. Об источниках "Славянской мифологии" Н.В.Гоголя.....	36
Карташова И.В. О романтизме Гоголя ("Вечера на хуторе близ Диканьки")	48
Ключко Л.В. Стилистические функции однородных членов предложения в "Вечерах на хуторе близ Диканьки" Н.В.Гоголя	60
Коваленко В.Г. О лексическом своеобразии повести Н.В.Гоголя "Старосветские помещики"	65
Чумак Т.М. Традиции украинских исторических песен "про зраду" и "поруйнування" (уничтожение) Запорожской Сечи в повести Н.В.Гоголя "Страшная месть"	73
Кирилюк З.В. "История русов" – источник незавершенного романа Н.В.Гоголя о нежинском полковнике – гетмане Острянице	76
Гончаров С.А. Некоторые проблемы интерпретации гоголевского текста	85
Агаева Т.И. Гоголевский миф о Петербурге	88
Арват Н.Н. Синтаксические доминанты повести Гоголя "Портрет"	94
Сидоренко В.А. Художественное время в повести "Нос" Н.В.Гоголя	110
Панфилов М.П. Структурно-содержательные характеристики прозаического монолога повестей Н.В.Гоголя	114
Александрова И.В. Литературный генезис образа лжеца в "Ревизоре" Н.В.Гоголя (Н.В.Гоголь и А.А.Шаховской)	120

Бассак Т.Ф. Паралингвистическая ситуация в произведениях Н.В.Гоголя как отражение национальной украинской жестовой специфики	126
Шульженко В.Г. Литература в духовном становлении подростка (к изучению жизни и творчества Н.В.Гоголя в школах Черниговщины)	133
Лиюкумович Т.Б. Традиции гоголевской сатиры в дореволюционном творчестве Янки Купалы	137
Арват Ф.С. Перші переклади творів М.В.Гоголя на українську мову	138
Арват Ф.С. М.П.Старицький як перекладач	150
Новикова М.А., Шама И.Н. Космическая символика Н.В.Гоголя и ее передача в переводе ("Ночь перед Рождеством")	161

1994

Випуск 4. Наука, архітектура, живопис, театр Ніжина: до 1000-ліття заснування міста

Самойленко Г.В. Проблеми вивчення культури Ніжина.....	3
---	---

Сторінки наукового життя Ніжина

Ковальчук О.Г. Особливості трактування поняття "серце" у філософській спадщині Х.Екеблада	12
Самойленко А.Г. Нежинский период деятельности Н.Х.Бунге (1845–1850)	16
Шевченко В.М. З історії статистико-етнографічних досліджень О.Русова на Ніжинщині	26
Зільберман Е.Л. Маловідомі сторінки життя С.П.Корольова	30
Бойко О.Д. Ніжинська науково-дослідна кафедра історії, культури і мови в історичному контексті 20–30-х рр.	38
Бойко В.М., Бойко О.Д. Досвід та уроки діяльності Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури і мови по здійсненню політики українізації	47
Качуровський І. Життєвий і творчий шлях Петра Одарченка	53
Костенко І.П. Доцент І.Я.Павловський: життя та доля	56

Смельянов В.М. 3 когорти нескорених: Професор Є.А.Рихлик.....	59
Ленченко Н.О., Литвиненко Л.І. Музей рідкісної книги ім. Г.П.Васильківського	63

Мистецьке життя Ніжина

Самойленко С.Г. Розвиток мистецтва в Ніжині у XVIII столітті	69
Качалова Т.В. Побутування весільного обряду у місті Ніжині	87
Самойленко С.Г. Великое достояние художественной культуры: картинная галерея в Нежинском пед. институте	92
Самойленко Г.В. Творчий пошук триває: актриса Т.В.Коршикова	104
Евстафьева Е.Н. Под крылом Мельпомены (из воспоминаний).....	108

Церква і церковні діячі

Дьяков В.А. Эпистолярное наследие Лазаря Барановича как источник изучения его церковно-политической деятельности	115
Астаф'єв О.Г. Стефан Яворський у Ніжині	134
Симоненко В.І. УАПЦ в Ніжині	143

Качанівка

Кожедуб М. В. До питання історії Качанівської садиби	148
Мищенко Р. В. В.В.Тарновський (молодший) – меценат, колекціонер, ліберально-громадський діяч другої половини XIX ст.....	151

1994

Випуск 5. Марія Заньковецька як театральний та громадський діяч України: до 140-річчя від дня народження

Самойленко Г.В. Марія Заньковецька і театральне життя Ніжина: Перші театральні трупи в Ніжині. М.Заньковецька та її роль в театральному житті Ніжина. Видатні діячі культури Ніжина кінця XIX – початку XX ст.	3
Галабутська Г.М. Марія Заньковецька і Микола Садовський.....	57

Тобілевич Б.П. М.К.Заньковецька і П.К.Саксаганський.....	62
Бабанська Н.Г. Творчі взаємини Марії Заньковецької і Бориса Грінченка.....	65
Білецька Л.К. М. Заньковецька у творах І.К.Карпенка-Карого.....	70
Лемещенко Г.С. Релігійні мотиви в сценічній творчості Марії Заньковецької	72
Шев'якова К.С. М.К.Заньковецька і вчені	78
Томашпольська Л. І. М. Заньковецька на захисті репресованих	85
Владимирова Н.В. 25-літній ювілей сценічної творчості М.К.Заньковецької очима кореспондентів газети "Рада"	88
Піскун В.М. Симон Петлюра про Марію Заньковецьку	90
Голота В.В. М.Заньковецька і театральна освіта в Одесі (1915–1927)	93
Малахатко Л.І. Марія Заньковецька й українська поезія 20-х рр.	95

1995

Випуск 6. Ніжинська вища школа і проблеми розвитку освіти, науки, літератури

Ніжинська вища школа: проблеми освіти, науки

Михальський Е.Н. В.Г.Кукольник и его роль в становлении Гимназии высших наук князя Безбородко.....	1
Любченко В.Г. Науково-педагогічна діяльність І.С.Орлая в Ніжині	23
Киченко А.С. Нежинская Гимназия высших наук и культурные традиции начала XIX века	33
Кирилюк З.В., Жаркевич Н.М. К проблеме создания летописи жизни и творчества Н.В.Гоголя	35
Мишуков О.В., Вольский С.Б. Проблема историзма в эпистолярном наследии Н.В.Гоголя-гимназиста.....	42
Супрунюк О.К. Из разысканий о Н.Ю.Артынове, авторе воспоминаний о Н.В.Гоголе и Н.В.Кукольнике в Нежинской гимназии	44
Давиденко Ю.Н. К.Базили и его очерки о Ближнем Востоке....	48
Ковальчук О.М. М.О.Лавровський – реформатор вищої школи у Ніжині.....	54

Карпенко М.А. М.А.Максимович и Нежинская филологическая школа: к проблеме творческих связей и полемических взаимодействий	58
Белая А.С. Роль Нежинской высшей школы в развитии лингвистических традиций	80
Таран Л.В. Об эволюции методологических основ французской, русской и украинской историографии (70-е гг. XIX – нач. 30-х гг. XX в.)	84
Самойленко О.Г. Розвиток історичної науки в Ніжині в XIX – 1-й чверті XX ст. (історико-бібліографічний огляд)	90
Моціяк П.П. Ніжинська сторінка життя і діяльності В.К.Піскорського	108
Самойленко О.Г. Є.М.Щепкін – видатний вчений-історик, педагог та громадський діяч	114
Падун Н.О. Педагогічні погляди П.О.Заболотського.....	120
Самойленко Г.В. Ніжинська вища школа у зв'язках із зарубіжжям	126
Ростовська О.В. Участь викладачів і студентів Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородько в національно-демократичних перетвореннях 1917 р.	136
Кондрашов В.Ф. Події 1933 р. в Ніжинській вищій школі....	139
Марисова І.В. Орнітологія в Ніжинській вищій школі	141

Мистецтво, освіта та література Полісся

Самойленко С.Г. Монументальне мистецтво Ніжина у XVIII..	144
Сидоренко Т.О. Місцеві дослідники творчості Івана Величковського	150
Демченко Т.П., Оніщенко В.І. Земські діячі Чернігівщини у боротьбі за впровадження української мови в початковій школі	153
Зільберман Е.Л. Маловідомі сторінки життя Феддерсів	160
Забарний О.В. Образ сучасника в творах студійців Ніжинського педагогічного інституту (1970–1990)	174
Дробот П.М. Про вірші Анатолія Шкуліпи	181
Пригоровський В.М. Газета "Ніжинський вісник"	190

**Випуск 7. Випускники Ніжинської вищої школи і їх творчість:
до 175-ліття заснування інституту**

Коваленко В.Г. Произведения Н.В.Гоголя – источник народоведения.....	3
Сенько И.М. Смысл названия цикла повестей "Вечера на хуторе близ Диканьки"	8
Нещерет Е.И. Интенсивность и семантическая структура повестей Н.В.Гоголя (на примере сборника "Миргород")	11
Дуб Л.М. Тематические группы антропонимов и их стилистические функции в текстах повестей Н.В.Гоголя "Миргород"	16
Зеленский А.Г. Мифопоэтика повести Н.В.Гоголя "Страшная месть"	19
Поддубная Р.Н. Таинственный круг Хомя Брута (фольклорные и литературные параллели)	21
Кирилюк З.В. Творческое осмысление народного поверья в произведениях А.Пушкина, Н.Гоголя, О.Сомова.....	35
Арват Н.Н. Ритм в повести Н.В.Гоголя "Тарас Бульба"	43
Андреева Я.Ф., Арват Н.Н. Употребление колоративных прилагательных в повести Н.В.Гоголя "Тарас Бульба"	62
Денисов В.Д. О генезисе исторического фрагмента "Кровавый бандурист" Гоголя	74
Агаева Т.И. Мифологизация мечтателя в Петербургских повестях Н.В.Гоголя	79
Морозов Ю.Г. Художественное время в повести Н.В.Гоголя "Нос"	84
Каталкина В.В. "Невский проспект" как пролог Петербургского цикла Гоголя.....	86
Агаева Т.И. Миф о самозванце в гоголевском Петербургском тексте	91
Ковальчук О.Г. Страх як спосіб організації суспільного життя (комедія М.Гоголя "Ревізор")	99
Михед П.В. Гоголь и Сильвио Пеллико	103
Поддубная Р.Н. Музыкальное звучание фантастического мира (опыт Гоголя в литературной судьбе мотива).....	113
Маевская Т.П. Чехов во владениях царя степи – Гоголя	130

Свербилова Т.Г. Рецепція гоголевського начала в російській літературі 60–70-х років ХІХ століття і роман-хроніка Н.С.Лєскова "Соборяне"	135
Гаврикова І.Ю., Михєєв В.О. К вопросу о гоголевской традиції в російському символізмі	137
Московкіна І.І. Сюжетна ситуація зустрічі з прекрасною незнакомкою в "Невському проспекті" Гоголя і "Дневнику Сатани" Л.Андрєєва	139
Зібко Т.М. Н.Гоголь в оцінці В.Ходасєвича	142
Гудошник О.В. Опыт типологического анализа бесовства в російській літературі ХІХ – ХХ століть (Н.В.Гоголь "Вий" і М.І.Цветаєва "Молодець")	146
Вишневська Г.П. Традиції Гоголя в творчестві Булгакова	149
Дубравин В.В. Методологічні передумови аналізу музично-сценічних виробів на сюжети Н.В.Гоголя	151
Кузьмич О.М., Масицька Т.Є. Поетика байок Є.П.Гребінки	154
Неділько О.Д. Народнорозмовні елементи у мові байок Є.Гребінки	156
Демешко І.М. Особливості найменування осіб та предметів у байках Є.П.Гребінки	159
Михєд П.В., Михєд Т.В. И.А.Крылов и украинская реалистическая басня (Е.Гребенка, Л.Глибов)	165
Масицька Т.Є., Кузьмич О.М. Словесно-художня майстерність Леоніда Глібова	175
Пашенко В.М., Ілляшенко М.А. Декодування відад'єктивних прикметників у байках Л.І.Глібова	177
Швець Н.В. Семантико-стилістичні функції фразеологізмів дієслівного типу у мові байок Л.І.Глібова	181
Конюшкович М.І. Нежинський період – точка відліку наукової діяльності академіка Е.Ф.Карського	185
Бойко Н.І., Давиденко Л.Б. Градуальний ряд фразеологізмів-синонімів у контексті мовотвірної практики Є.Гуцала	188

**Випуск 8. Особливості розвитку
культури Полісся XVIII–XX ст.
та видатні її діячі
(Л.Баранович, І.Орлай, Ф.Гумілевський, О.Русов, М.Грот,
С.Русова, В.Резанов, Ф.Стравинський,
М.Ге, В.Лесючевський та ін.)**

Григорьев А.В., Сарачев И.Г. О времени гибели роменской культуры.....	3
Черненко О.Є. Легенди про кургани Чернігівщини	7
Кравченко М.І. Політична діяльність Л.Барановича	9
Лимар Е.М. Філософські засади творчості Л.Барановича	12
Чорний О.О. Антропологічне вчення Чернігівського літературно-філософського кола	15
Мицик Ю.А. До історії чернігівської друкарні XVII–XVIII ст.....	18
Пугач В. М. Особливості функціонування об'єктних конструкцій з предикативними формами на но-, то- у джерелах ораторсько-учительної прози української мови другої пол. XVII – першої пол. XVIII ст.....	21
Коваленко В.П., Моця О.П., Ситий Ю.М. Городище І.Мазепи на Гончарівці в Батурині	24
Манько М.О. Початкова освіта та населення в Сумському полку за переписом 1732 р.....	27
Удод О.П. Становлення мережі початкових навчальних закладів на Чернігівщині наприкінці XVIII ст. (за архівними даними)	32
Минина Н.Е. Особенности функционирования островных говоров в близкородственном языковом окружении (на материале русских говоров в Украине и Белоруссии).....	37
Набок Л.М. Ташанський парк на Переяславщині	41
Шевченко В.І. Перспективи дослідження філософської культури Чернігівщини.....	44
Васильев К.К. И.С.Орлай и Н.В.Гоголь	47

Кирилюк З.В. Рукописні пам'ятки розвитку культури та літератури Поліського краю	49
Дупленко Ю.К. Видатні медики – вихідці з Полісся на межі XVIII–XIX ст.	54
Тарасенко О.Ф. Філарет Гумілевський як дослідник монастирських бібліотек та архівів Чернігово-Сіверщини	56
Тронько Т.В. З історії міністерських жіночих гімназій та прогімназій Лівобережної України другої половини XIX ст. ...	59
Рахно О.Я. Діяльність Олександра Русова на Чернігівщині в 90-х роках XIX ст.	62
Шевченко В.М., Куп'янська С.О., Д.І.Яворницький і Чернігівщина	65
Абросимова С.В. Творчі стосунки Д.Яворницького з інтелігенцією Лівобережної України кінця XIX – початку XX ст.....	69
Кулик В.В. Дмитро Іванович Журавський	72
Бойправ М.Д. М.Я.Грот і Ніжинський історико-філологічний інститут.....	73
Лисенко С.М. Професор Василь Незабитовський	77
Самойленко С.Г. Бібліотека Ніжинського історико-філологічного інституту та формування її фондів	79
Самойленко О.Г. Розробка проблем історіографії в дослідженнях вчених-істориків Ніжинської вищої школи у другій половині XIX ст.	84
Пінчук І.М. С.Русова про розвиток національної школи у різних народів Росії	90
Коваленко Є.І., Пінчук Т.Д. Роль Ніжинської вищої школи у розвитку педагогічної науки і практики	94
Сахненко Л.О. О.Ф.Музиченко – випускник Ніжинської вищої школи.....	98
Гречишкина О.М. Фонетический метод обучения чтению (из наследия Нежинского историко-филологического общества)	101
Родін С.М. Славистичні ідеї професора П.О.Заболотського	103
Яснівська Л.В. Археологічна діяльність Ніжинського історико-філологічного товариства.....	105

Яушева-Омельянчик Р.М. Доля і трагедія Ніжинського мінцкабінету.....	107
Литвинова Т.П. Людина і її справа: життєвий шлях і творчі пошуки Євгенії Спаської (до історії вивчення ніжинських кахлів)....	111
Белкіна Н.І. Проблеми підготовки вчителів у педагогічній спадщині М.І.Демкова	119
Малиневська В.М. Музеї Чернігівщини кінця ХІХ – початку ХХ ст. як історико-культурні центри.....	123
Наумов С.О. Українська нелегальна література на Чернігівщині в 1905 р.: спроба кількісної характеристики.....	126
Головченко В.І. Вільна громада РУП на Чернігівщині	129
Кікіс І.В. З історії музично-культурного життя Лівобережної України другої половини ХVІІ – кінця ХІХ ст.	132
Пономаревський С.Б. Аграрний аспект свята Івана Купала та його пісенності на Чернігівщині	134
Парфентьєва І.П. Стиль хорової творчості А.Веделя	139
Васюта О.П. Музична критика на Чернігівщині в другій половині ХІХ ст.....	141
Онищенко Н.П. Федір Стравинський, випускник Ніжинського юридичного ліцею, визначний співак	145
Кавунник О.А. Ніжин музичний (до проблеми музичного краєзнавства)	146
Стрєлков О.Т. А.Ф.Проценко – видатний музикант, педагог, особистість.....	149
Дорохина Л.А. Богослужбное пение в музыкальной культуре Чернигова (на примере духовных концертов начала ХХ века)	153
Кобернюк П.М. Українське кобзарство в оцінці прогресивних учених та діячів культури.....	158
Пономаревський С.Б. Сучасний фольклор Чернігівського Полісся і пісенність релігійного спрямування	161
Коломієць О.Р., Остронос Г.М. Театральна Переяславщина.....	164
Веселовська Г.І. Українська театральна культура в дослідженнях В.Резанова.....	169
Воронов В.І. Деякі проблеми вивчення українського живопису в працях О.М.Лазаревського	171

Тира Н.Г. Микола Миколайович Ге (чернігівський період творчості)	174
Руденко Л.М. О.Г.Якимченко: роки роботи в Держзнаці	175
Пономар О.П. Георгій Нарбут як національний графік України	177
Уривалкіна Т.О. Володимир Лесючевський: краєзнавець етнограф, мистецтвознавець	178
Матвєєв В.О., Матвєєва Л.Л. Будинок колишньої ніжинської електростанції як зразок українського національного модерну	179
Бобырь А.В. Начало творческого пути П.Н.Савицкого	182
Половец В.М. Кооперативний рух і культура Лівобережної України.....	184
Яковлев О.В. Видавнича справа на території Лівобережної України в 20-х роках ХХ ст.....	188
Коропатник М.М. Товариство "Знання" на Чернігівщині: становлення, розквіт, занепад	192
Коваленко В.О. Розвиток ідеї комплексності навчання в 20-ті роки в Україні	195
Дудка Р.А. Основні тенденції розвитку української культури у другій половині 50-х – на початку 60-х рр. ХХ ст.	199
Сапегина Е.О. Структура и семантика названий кинотеатров Белоруссии и Левобережной Украины	202
Яковлева Г.Н. Углубление украинско-белорусского сотрудничества в сфере образования	206
Марисова І.В. Зоологічний музей Ніжинського педагогічного інституту	208
Андрійчук Т.В. Деякі аспекти викладання культурологічних дисциплін у педвузі	212
Останіна Н.С. Організація дитячих клубів – ефективна форма роботи зі старшокласниками	214

**Випуск 9. Творча спадщина письменників Полісся
(М.Гоголя, Є.Гребінки, Л.Глібова, П.Куліша, П.Тичини та ін.)
та особливості мови їх творів**

Євсеев Ф.Т. Фольклор Лівобережного Полісся у контексті східнослов'янських етнокультурних взаємин	3
Галацька В.Л. Проблема дослідження українського вертепу у науковій творчості М.Маркевича.....	8
Киченко А.С. К проблеме периодизации творчества Н.В.Гоголя.....	9
Жаркевич Н.М. К вопросу о полтавском периоде биографии Н.Гоголя и о датировке его полтавских писем	13
Денисов В.Д. О генезисе исторического фрагмента "Кровавый бандурист" Н.Гоголя	19
Кобзев П.В. Бинарные конструкции с присоединительной связью в текстах Н.В.Гоголя	23
Данич О.В. Функционирование идиом поведения в тексте (на материале языка М.В.Гоголя).....	26
Кондратьева Г.И. Синтез форм структурно-семантических категорий с семантической доминантой в произведении Н.В.Гоголя "Ночь перед Рождеством".....	29
Лисица С.А. Категория персональности в произведении Н.В.Гоголя "Ночь перед Рождеством".....	31
Шапочка И.В. Категория темпоральности в произведении Н.В.Гоголя "Ночь перед Рождеством".....	32
Ярцева Л.И. Категория взаимности в произведении Н.В.Гоголя "Ночь перед Рождеством".....	34
Михайлова А.И. Категория "пространства" в произведении Н.В.Гоголя "Ночь перед Рождеством".....	35
Арват Н.Н. Ритмообразующие средства в художественной прозе Гоголя ("Старосветские помещики")	37
Бондарь Н.А. Словообразовательные типы имен прилагательных в повести Н.В.Гоголя "Старосветские помещики"	45

Салацкая Н.Н. Семантика множественности в произведении Н.В.Гоголя "Портрет"	48
Таран В.В. Семантика собирательности в произведении Н.В.Гоголя "Портрет"	49
Сидоренко В.А. Средства выражения художественного времени и их роль в формировании образа персонажа в повести Н.В.Гоголя "Портрет"	51
Крыга Т.И. Конструкции экспрессивного синтаксиса в повестях Н.В.Гоголя "Записки сумасшедшего" и "Невский проспект" (к анализу образных средств языка в художественном произведении)	59
Нещерет Е.И. Стилистика цвето- и светописы в пейзажах поэмы "Мертвые души" Н.В.Гоголя	64
Долгов Ю.С. Образное использование неполных словосочетаний и предложений в художественном тексте Н.В.Гоголя	67
Михед П.В. Евангелизмы в "Выбранных местах из переписки с друзьями" Н.В.Гоголя и их функциональная семантика	69
Труфанова П.В. А.А.Фет и Н.В.Гоголь	76
Савченко Г.А., Евсеев Ф.Т. О космосакральной сущности хронотопов жизни, смерти и рождения в творчестве Ф.Рабле и Н.В.Гоголя	80
Рахманова И.А. Немецкие вкрапления в произведениях Н.В.Гоголя	85
Ролик А.В. К проблеме передачи национальной окраски повести Н.В.Гоголя "Невский проспект" в переводе на немецкий язык	87
Чоботько А.В. Эстетические рецепции творчества Н.Гоголя в прозе В.Хлебникова (на примере рассказа "Велик-день")	92
Белая А.С. Карский Е.Ф. о Гоголе	96
Андреева Я.Ф. Эстетическое воспитание учащихся на материале произведений Н.В.Гоголя	102
Гальчук В.Ю. Паралельне наголошення деяких слів у ліричних поезіях В.Забіли, О.Афанасьєва-Чужбинського, Є.Гребінки, Л.Глібова	108

Гуйванюк Н.В., Попович Н.М. Мовностилістичні та структурно-семантичні особливості розмовного мовлення Лівобережної України XIX ст. (на матеріалі байок Є.Гребінки та Л.Глібова)	111
Ілляшенко М.А., Пащенко В.М. Народнорозмовне джерело Полісся і його трансформація у байках Л.І.Глібова ...	115
Гадзінський О.Є. Про деякі особливості сучасного трактування байки Л.Глібова "Мальований Стовп"	119
Маслова В.А. Об одном приеме создания художественной выразительности у Ф.Богушевича	122
Гуляк А.Б. "Слово нам верне і силу давнезну, і волю, і не один в нас лавровий вінець обів'є круг чола" (П.О. Куліш і становлення української літературної мови)	124
Хархун В.П. Типи системоутворюючих рівнів у поемі П.Г.Тичини "Похорон друга"	128
Кузнецова Т.О. Хай слово мовлено інакше... (штрихи до портрета літературознавця і перекладача Миколи Андрійовича Славятинського)	131
Качуровський Ігор. Перекладацька діяльність Михайла Ореста	136
Астаф'єв О.Г. Перекладацький доробок Ігоря Качуровського (у контексті художніх традицій київської школи неокласиків) ...	147
Зільберман Е.Л. Деякі сторінки Довженкіани (з нотаток краєзнавця)	152
Крутиус В.П. Книга поезій Таїсії Шаповаленко "І скрикне твоім іменем душа"	161
Забарний О.В. Вивчення творчої спадщини письменників Чернігівщини на уроках української літератури	166
Яшина Л.І. Інтерпретація фольклорного мотиву вовкулаки у творчості В.Дрозда	170
Мисливець Н.М. Художнє осмислення трагедії народу (голодомору 1933-го) у романі Василя Барки "Жовтий князь" .	174
Рыбакова Е.В. А.Потебня и Вяч.Иванов (о некоторых символах славянской поэзии)	176
Малахатко Л.І., Багачок Л.М. Дитяча молитва як оберіг..	179
Самойленко С.Г. Книжкове зібрання професора С.П.Шевирьова у фондах бібліотеки Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька	185

**Випуск 10. Творчість М.Коцюбинського
та громадсько-культурний і літературний процес
у Чернігові кінця XIX – поч. XX ст.**

Самойленко Г.В. Громадсько-культурне та літературне життя в Чернігові в кінці XIX – на поч. XX ст.	5
Коцюбинський Ю.Р. Пантелеймон Куліш в оцінці М.М.Коцюбинського.....	78
Зеленська Л.І. М.М.Коцюбинський і Ганна Барвінок	84
Москаленко М.І. Монографія Альфреда Єнсена "Мазепа" в меморіальній бібліотеці М.М.Коцюбинського.....	92
Єрмоленко О.І. М.Коцюбинський і національна освіта (вивчаючи меморіальну бібліотеку).....	95
Біленька О.О. М.Коцюбинський про виховання молоді	100
Андрійчук Т.В. Гуманістично-екзистенціальні мотиви в творчості М.М.Коцюбинського	107
Сердюк П.О. До поетики "Intermezzo".....	115
Поддубная Р.Н. От "Вия" Гоголя к "Теням забытых предков" (из предистории современной мифопоэтики).....	119
Ковальчук О.Г. Театралізація як спосіб гармонізації стосунків між героями в образку М.Коцюбинського "Поєдинок".....	130
Андреева Я.Ф. К изучению рассказа М.Коцюбинского "Коні не винні" (психологический аспект).....	135
Дробот П.М. Образи жінок у творах М.Коцюбинського	145
Неділько О.Д. Назви осіб в оповіданнях Михайла Коцюбинського про дітей.....	153
Бережняк В.М. Локальна та запозичена лексика у творах М.Коцюбинського	157
Бойко Н.І. Експресивна лексика як засіб створення пейзажного живопису у творах М.Коцюбинського	162
Ілляшенко М.А., Пащенко В.М. Розкриття стилістичного потенціалу слова у кольоровій гамі словесно-зображальних засобів творів М.М.Коцюбинського.....	166

Бойко В.М., Давиденко Л.Б. Фразеологічні одиниці у структурно-семантичній будові речення (на матеріалі творів М.М.Коцюбинського)	171
Давиденко Л.Б., Бойко В.М. Джерела та структурно-семантичні трансформації фразеологічних одиниць в епістолярних текстах М.Коцюбинського	174
Коваленко В.Г. Типи інформації художнього тексту в оповіданні М.Коцюбинського "П'ятизлотник"	177
Арват Н.Н. Опыт интерпретации текста новеллы М.Коцюбинского "На камені"	181
Хоменко Ю.М. М.Коцюбинський та І.Бунін	195
Паламарчук О.Л. Специфіка перекладів творів М.Коцюбинського чеською мовою	202
Коцюбинський Ю.Р. М.М.Коцюбинський в оцінці Симона Петлюри.....	206
Проніна Т.О. Микола Андрійович Вербицький.....	211

1998

Випуск 11. Творча спадщина письменників, діячів культури Поліського краю

Самойленко Г.В. Творча доля П.С.Морачевського.....	3
Голомб Л. Філософія життя в ліриці Миколи Філянського...	14
Арват Н.Н. Культурологический аспект повести А.Довженко "Зачарована Десна"	22
Бойко Н.І. Лексичні засоби створення експресивності художнього тексту (на матеріалі творів Є.Гуцала)	31
Балошина Н.Ю. Борьба византийского и католического направлений просвещения в России конца XVII в. и роль в этом процессе украинского просвещения.....	36
Самойленко С.Г. Митрополит Стефан Яворський як культурний діяч України та меценат	38
Самойленко Г.В. Роль Нежинской филологической школы в формировании научных интересов Е.Ф.Карского	51
Біленька О.О. Категоричний характер національного виховання особистості у педагогічній спадщині С.Ф.Русової...	57
Самойленко О.Г. Дослідження окремих питань західноєвропейської історіографії та історіософії в працях учених-істориків Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька (1875–1919)	67

Колоней Д.В. Первые страницы музыкального образования в Харьковском университете	101
Овчарук О.В. Хоровий рух початку ХХ століття як фактор становлення музичної культури та музичної освіти в Україні...	104
Шапоренко В.В. Меценати з Чернігівщини: Галаґани і Тарновські	108
Шапоренко В.В. Колекція В.В. Тарновського та її історичне і художнє значення	126
Демченко Т.П., Ониценко В.І. До питання про місце І.Шрага в українському національно-визвольному русі	136
Акименко І.М. Громадська і політична діяльність П.Петрункевича (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.)	138
Куннова О. Чернігівський учительський інститут у 1916–1919 рр.	141
Олійник О.І. Народний комісаріат внутрішніх справ України в 1927–1930 рр. (структура, функції, діяльність)	143
Костенко І.П. Графський парк у Ніжині	155
Дорохина Л.А. Новые течения на переломе эпох: православные храмы Черниговщины как центры нового хорового движения.....	159

1999

Випуск 12. Творча спадщина М. Гоголя (до 190-ліття від дня народження)

Михед П.В. З історії гоголівської бібліографії.....	3
Жаркевич Н.М. Рукописное наследие Гоголя на страницах журнала "Киевская старина"	10
Самойленко Г.В. М.Гоголь і Ніжинська вища школа	15
Мацапура В.М. "Простак" В.А.Гоголя і "Вечера..." Н.В.Гоголя (интертекстуальные связи)	22
Хазагеров Г.Г., Шульц С.А. Философия тропа в творчестве Гоголя	28
Милюгина Е.Г. Идея романтического универсализма и философско-эстетические взгляды Н.В.Гоголя	38
Краснобаева О.Д. О некоторых аспектах исследования поэтики украинских повестей Н.Гоголя	44
Мойсеїв І. Микола Гоголь: національна самокритика.....	49

Гетман Л.І. Тематичність художественного тексту.....	60
Шинкаренко О.В. Етноміфологеми Н.В.Гоголя як средство вираження національної специфіки	66
Арват Н.Н. Прямая речь как компонент структуры текста (повесть Н.В.Гоголя "Тарас Бульба").....	71
Нещерет Е.И. Сравнение как семантико-стилистический прием номинации лиц в повести Н.Гоголя "Тарас Бульба"	83
Букарева А.Н. Повтор как средство выразительности в повести Н.Гоголя "Тарас Бульба"	86
Бондарь Н.А. Словообразовательные особенности антропонимов в повести Н.Гоголя "Тарас Бульба"	90
Коваленко В.Г. Выражение категории информативности в повести Н.В.Гоголя "Тарас Бульба"	94
Сидоренко В.А. Словарная работа в процессе изучения повести "Тарас Бульба" Н.В.Гоголя	99
Бойко Н.І. Експресивна лексика і проблеми її перекладу (на матеріалі повісті "Тарас Бульба")	102
Зеленський А.Г. Специфика психологизма в "Записках сумасшедшего" Н.В.Гоголя.....	107
Петров А.В. Субстрат жанра идиллии и проблема национального бытия в поэме Н.В.Гоголя "Мертвые души"	111
Смирнов А.С. Риторическое высказывание в повествовательной структуре "Мертвых душ" Н.В.Гоголя	117
Свербилова Т.Г. Экстраверсия как психологическая доминанта характера в драматургии Гоголя	122
Евсеев Ф.Т. Образ Богородицы в художественном мире повестей Н.Гоголя.....	128
Кравец В.В. Н.В.Гоголь в Святой земле. К вопросу о "романтическом" и "эпическом" началах в творчестве позднего Н.В.Гоголя и В.А.Жуковского	134
Чорторизька Т.К. Гоголівські художні образи і стилістичні прийоми у творчості Т.Г.Шевченка	139
Костенко І.П. Гоголь і Бодянський	145
Нахлик Є. М.Гоголь і П.Куліш як світоглядно-психологічні типи (порівняльний аналіз).....	150
Остапенко Л.М. "Дневник писателя" Ф.Достоевского: к диалогу с Н.Гоголем	159
Киричок Г.А. Гоголь в художественном мире Глеба Успенского	169

Бунина С.Н. Проблема "мертвых душ" в поэзии Марины Цветаевой	175
Хоменко Л.И. Петербург Гоголя в "Египетской марке" Мандельштама и "Поэме без героя" Ахматовой	180
Московкина И.И. Смех против черта в прозе Н.В.Гоголя и Л.Андреева	188
Чоботько А.В. Один день из жизни писателя (10 мая 1915 года): К вопросу о месте творчества Гоголя в художественно-эстетической системе В.Розанова	196
Чоботько А.В. Проблема генезиса взглядов В.Розанова на творчество Гоголя	203
Шошуря С.Н. Сенкевич и Гоголь: к вопросу о творческой перекличке	210
Коваленко Л.П. Н.В.Гоголь и Ярослав Гашек	112
Самойленко Г.В. Наследие Н.В.Гоголя в годы Великой Отечественной войны	215
Забарний О.В. Гоголь у поетів студійців університету	223

2000

Випуск 13. Збірник, присвячений пам'яті академіка Ф.С.Арвата

Самойленко Г.В. У вічній пам'яті потомків	3
--	---

ФІЛОЛОГІЯ

Мацапура В.И. "Тарас Бульба" и статьи Гоголя, опубликованные в "Арабесках" (интертекстуальные связи)	12
Савинков С.В. Мужское и женское в "Тарасе Бульбе" Н.В.Гоголя: Андрий	25
Арват Н.Н. Ритмы повести Н.Гоголя "Вий"	29
Янушкевич М.А. Творчество Н.В.Гоголя и античный эпос (традиции античной гидротопики в поэме Н.В.Гоголя "Мертвые души")	39
Доманский В.А. Архитектурные образы в поэме Н.В.Гоголя "Мертвые души"	58
Тулина Т.А. Категория внешнего и внутреннего в художественной концепции "Мертвых душ" Н.В.Гоголя	64

Алексеева А.П. "Миргород" Н.В.Гоголя и "Белая гвардия" М.А.Булгакова. Традиции и полемика	72
Шульц С.А. Гоголь и Новалис	83
Коваленко Л.П., Грачева В.М. К проблеме традиции Н.В.Гоголя в сербской литературе (Нушич и Гоголь)	90
Радецкая М.М. Последние годы жизни Н.В.Гоголя: роман Б.Н.Левина "В доме врага своего"	97
Коцюбинський І.Ю. Від "Вія" Гоголя до "Тіней забутих предків" Коцюбинського.....	103
Жицька Т. М.Гоголь в інсценізаціях С.Черкасенка	108
Горак Я. "Гуцульщина" Володимира Шухевича як джерело повісті Михайла Коцюбинського "Тіні забутих предків"	112
Бойко Н.І. Реалізація експресивних властивостей енантіосемічних лексем у мовотворчості О.Довженка.....	116

ІСТОРІЯ

Самойленко О.Г. Проблеми методології вітчизняної та світової історії в працях вчених-істориків Ніжинської вищої школи кінця ХІХ – поч. ХХ ст.	125
Цвенгрош Г.Г. Змагання України за національну незалежність, політичне визнання Французькою Республікою і роль в них графа Михайла Тишкевича.....	146
Таран Л.В. Від школи "Анналів" до постмодернізму	178
Буравченков А.О., Галушко К.Ю. Лівобережжя у державотворчій концепції В.Липинського.....	188
Мицик Л.М. Радянський партизанський рух 1941–1945 рр. у дзеркалі західної історіографії	190
Коцур А.П., Стрельчук Н.В. Лівобережна Україна у наукових дослідженнях професора І.А.Гриценка	195

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ КУЛЬТУРИ

Ситий І.М. Матеріали до історії української церкви, або Як наші предки церкви будували	197
Самойленко С.Г. Розвиток освіти у Ніжині та в інших полкових містах у період Гетьманщини	215
Шапоренко В.В. Голландський натюрморт Д.Вейлі "Vanitas" в колекції Г.П.Галагана	245

Пономаревський С.Б. Лексика структурного втілення "Козачка" і елементи вербальної поетики "козачкових" приспівок	249
---	-----

АРХІВНІ ЗНАХІДКИ

Ситий І.М. Маловідомий лист Юрія Лисянського	253
Зеленська Л. Із епістолярної спадщини І.М.Коцюбинської ..	255

2000

Випуск 14. Полісся в історичному та культурологічному контексті: до 195-річчя заснування Ніжинської вищої школи

Вітальні телеграми Л.Кучми, В.Кременя	3
Яковець В.П. Про реалізацію комплексної цільової програми "Вчитель" у Ніжинському державному педагогічному університеті імені Миколи Гоголя.....	5

ФІЛОЛОГІЯ

Воропаєв В.А. Гоголь и Государь Николай Павлович	16
Виноградов И.А. Гоголь и Н.Н. Шереметева в их отношении к декабристам	29
Николаенко А.И. Гоголь и Кукольник	46
Милюгина Е.Г. "Эстетическая историософия" Н.В.Гоголя и универсалистские идеи иенских романтиков	56
Киченко А.С. О поэтике гоголевских пейзажей.....	64
Обийкіна С.П. Розвиток ад'єктивованих і субстантивованих значень у дієприкметниках (на матеріалі новелістики Є.Гуцала) ..	67
Зеленько А.С. Історико-філологічна спадщина науковців Ніжинської вищої школи (про укладання словника діалектної лексики Східного Полісся)	74
Бойко Н.І. Внутрішня форма як показник експресивної лексичної одиниці.....	80
Топтун В.М. Способи словотворення у зоонімії Чернігівщини.....	89
Торкут Н.М. Категорія humanity як концептуально-змістове ядро етико-виховного трактату Томаса Еліота "Правитель" (1531).....	96

Самойленко Г.В. Перші кроки і злети поетичної творчості Євгена Гуцала	105
Пуґач В.М. Деякі ґраматичні особливості виданих В.І.Резановим драм XVII – початку XVIII ст.....	116

ІСТОРІЯ

Андрощук Ф.А. О времени и обстоятельствах возникновения Шестовицкого археологического комплекса	119
Пусть В.М. Денежная система малороссийской территории Брянщины в XVII – начале XVIII вв.....	122
Пилипчук О.Я., Крамкова Т.В. Михайло Максимович як зоолог, натурфілософ-еволюціоніст та українознавець XIX століття.....	126
Самойленко О.Г. Спадщина істориків Ніжинської вищої школи в історіографії XIX–XX ст.	131
Дудко О.О. Олександр Лотоцький: сімнадцять років у "російському Римі"	148
Коник О.О. Політичні обставини обрання депутатів першої Державної думи Російської імперії від Чернігівської губернії ...	152
Григорчук П.С., Яременко О.І. Хліборобський рух на Полтавщині в 1918 р. та його роль у встановленні ґетьманату....	153
Страшко Е.М. Гоголівська вища школа у розвої 20-30-х рр.	156
Петренко Є.Д. Переселення козаків і селян з Лівобережної України на Північний Кавказ (друга половина XIX – початок XX ст.)	162

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ КУЛЬТУРИ

Рудик С.К., Рудик К.С. Кінь у житті, побуті та культурі наших далеких предків	166
Шапоренко В.В. Портретний живопис у художній колекції Г.П.Ґалаґана: галерея родинних портретів.....	171
Самойленко Г.В. Ніжинському філологічному – 125 років .	177

АРХІВНІ ЗНАХІДКИ

Ситий І. М. Церковні печатки XVI–XX ст.....	184
Зеленська Л.І. Листи Сергія Єфремова до Михайла Коцюбинського	192
Михальський Е.Н. Внезапная кончина В.Г.Кукольника Временное правление Гимназии высших наук князя Безбородко	219

2001

Випуск 15. Спадщина П.Куліша в сучасних дослідженнях

Федорук О.О. "Ответ Бояну" Стебельському на "Письмо до Кулиша" (Письмо к редактору "Правды")" питання авторства.. 3 ДОДАТОКЪ до Ч. 14. "ПРАВДИ" отвѣтъ "Бояну" – Стебельському на "Письмо до Кулиша"	18
Любченко В.Г. Пантелеймон Куліш і українська національна ідея	47
Луняк Є.М. Роль П.Куліша в Кирило-Мефодіївському товаристві	55
Нахлік Є.К. Вплив П.Плетньова на перцепцію Пушкіна в морально-естетичній свідомості раннього П.Куліша	63
Ісаєнко К.П. Античний міф у творчих пошуках раннього П.Куліша.....	76
Астаф'єв О.Г. Поезія Пантелеймона Куліша: від архаїки до міфо-історичної топіки	82
Моціяка О.М. Жанрові особливості притчі у романі П.Куліша "Чорна рада".....	93
Банзерук О.В., Рябко Т.Л. Епоха Руїни в інтерпретації Пантелеймона Куліша (історизми в романі "Чорна рада")	100
Ролік А.В. Перекладацька діяльність Пантелеймона Куліша ...	106
Самойленко Г.В. Спадщина Пантелеймона Куліша в оцінці Бориса Грінченка	109
Бойко Н.І. Засоби вираження лексичної експресивності (на матеріалі творів П.Куліша)	125
Зеленська Л.І. Матеріали про життя і творчість П.Куліша (за фондами Чернігівських музеїв).....	136
Зеленська Л.І. І.Шраг та Ганна Барвінок (документи)	180
Матеріали к біографіи П.Куліша, написаные И.Шрагом...	184
Старков В.А. Листування Бориса Грінченка та Митрофана Дикарева.....	199
Листи	204

2002

Випуск 16. Спадщина М. Гоголя в сучасних дослідженнях (до 150-річчя від дня смерті письменника)

Радецкая М.М. Диалог культур в идиллии Н.В.Гоголя "Ганс Кюхельгартен"	3
---	---

Якубина Ю.В. Православный календарь в жизни Гоголя-гимназиста	8
Скобельська О.І. Гоголь та українська культурна модель	15
Солдатенко Т. Н.В.Гоголь и А.О.Смирнова-Россет	18
Казнина Д.А. Фольклорные традиции гоголевских пейзажей в "Вечерах на хуторе близ Диканьки"	25
Пионтковская И.Н. Функция метафоры в поэтической структуре "Вечеров на хуторе близ Диканьки" Н.В.Гоголя	30
Пасічний (Звєздін) О. Образ чорта в українському фольклорі та повістях М.Гоголя: порівняльний аналіз	35
Сенько І.М. Историчні алюзії у "Майській ночі" М.Гоголя	45
Дикарева Л.Ю. Лингвосемиотические способы объективации идеи превращения в художественной прозе Н.В.Гоголя.....	51
Арват Н.Н. К вопросу о гоголевском идиостиле (на материале повести "Страшная месь")	58
Белая А.С. О национально-языковом колорите повести Н.Гоголя "Страшная месь".....	67
Бондарь Н.А. Пространственный компонент в повести Н.Гоголя "Страшная месь".....	72
Гетман Л.И. К проблеме полиэмоциональности голевских текстов.....	76
Целехович Т.П. Обживание "овеществленного" пространства как испытание духа в повести Н.Гоголя "Старосветские помещики"	81
Чикарькова М.Ю. Пейзаж в повести Н. Гоголя "Вий"	83
Сидоренко В.А. Художественное время в повести Н.Гоголя "Шинель"	89
Дереза Л.В. До питання про фантастичне в повісті М.Гоголя "Ніс"	92
Битварди Д. Носом к носу – носа не увидать.....	96
Улюра А. "Странички прошедшего века" в повестях Н.Гоголя.....	98
Банзерук О.В. Уособлення як компонент метафоричної моделі світу Миколи Гоголя: семантика, структура, функціонування.....	101

Михальчук Т.І. Принципи та способи інтерпретації гоголівської символіки в інсценізаціях М.П.Старицького	106
Цимбал Я. "Гогольство" у прозі Майка Йогансена	111
Бондарева Е.Е. Стихия барокко в необарокковой интерпретации ("Мертвые души" Н.Гоголя в Булгаковском прочтении)	116
Войнова Е.М. Место повести "Рим" в творчестве Гоголя...	124
Кривонос В. Сюжет пространства и сюжет героя в "Риме" Гоголя.....	129
Ілляшенко М.А., Пащенко В.М. Логічна, модальна та емоційна експресивність творів М.Гоголя в музиці М.Римського-Корсакова	138
Пятакова Г. Традиции М.Д.Чулкова в творчестве Н.Гоголя....	143
Буюнова К. Гоголь и Данте: к вопросу о трехчастной форме "Божественной комедии" и "Мертвых душ"	148
Лившиц Е.И. Гоголь, Де Квинси и Жюль Жанен	153
Мурадханян І.С. Макабристичні мотиви в творах М.Гоголя і Е.По	162
Мусий В.Б. Мотив двойничества в "Вечерах на хуторе близ Диканьки" и в "Онуфриусе" Теофиля Готье	165
Лю Хунбо Наследие Гоголя в Китае: проблемы перевода и восприятия	171
Кучерявец В.Г. Гоголь у сприйнятті студентів Ніжинського педуніверситету	177
Васильєв К.К. Творчество Гоголя в литературной критике Ю.-Г.Липы	179
Самойленко Г.В. Нежинская Гоголиана на современном этапе	182
Зеленська Л.І. Вшанування М.Гоголя на Чернігівщині.....	186

**Випуск 17. Полісся та Лівобережна Україна
в історичному та культурологічному контексті**

Курас І.Ф. Сучасна регіональна політика як фактор державотворення	3
Шаповал Ю.І. Сучасний стан дослідження політичного терору в Україні у 20–50-ті роки	9
Путро О.І. Останній гетьман Лівобережної України (нові штрихи до соціально-політичного портрету Кирила Розумовського)	13
Бойко О.Д. Перебудова та формування "кризового синдрому модернізації" в Україні (друга половина 80-х – поч. 90-х років ХХ ст.)	27
Снегирьов В.В. Сучасна соціально-правова держава (Понятійно-термінологічний аспект)	33
Страшко Є.М., Баранник С. Жіночі організації в суспільно-політичному житті України	36
Уривалкін О.М. Чернігово-Сіверська земля під владою Великого князівства Литовського та Москви	41
Москаленко О.Ю., Кедун І.С. До питання про укріплення малих міст Чернігово-Сіверщини в Х–ХІІІ ст.	50
Москаленко О.Ю. Чернігівські князі і тмутороканські відомості в "Повісті временних літ"	53
Бабенко Р. Чернігівське князівство в боротьбі між половцями і турками-сельджуками за контроль над Судаком (1221–1222 рр.)	57
Блануца А.В. Духовно-релігійний фактор у ході Національно-визвольної війни 1648–1657 рр.	61
Захарченко П.П. Білоруський козацький полк у 1655–1659 роках: національний феномен чи українське запозичення?	67
Уривалкін О.М. Коли було створено Ніжинський козацький полк і хто був його першим полковником (Спроба історичного аналізу)	70
Великанова М.М. Правові засади устрою Ніжинського і Прилуцького полків	73
Желіба О.В. Графічні і духовні попередники герба Війська Запорізького "козак із самопалом"	78

Луняк М.О. Характеристика правового статусу українських міст у складі Російської імперії	81
Бойко В. Реформи державних селян другої половини XIX ст. в Лівобережній Україні	85
Ващенко А.В. Система адміністративного управління селянами після реформи 1861 р.	91
Шара Л.М. Джерельна база для вивчення проблеми становлення муніципального управління на Чернігівщині у др. пол. XIX ст.	94
Страшко Є.М. Жіноча освіта в українській провінції другої половини XIX ст. як складова ґендерної історії (на матеріалі Чернігівщини)	98
Понаморенко О.В. Деякі аспекти впровадження інституту військових поселень в Україні	104
Шевченко В.М. Селянське повстання 1902 року: погляд через століття	107
Герасименко О.В. Селянське повстання 1902 року: огляд публікацій	113
Страшко Є.М., Кривобок О.П. Соціально-національна стратифікація студентства Лівобережної України на межі XIX–XX ст.	119
Ткаченко В.В. Роль провінції у розгортанні комунітарного руху в Лівобережній Україні у 80-х рр. XIX – 20-х рр. XX ст.	123
Ростовська О.В. Національно-визвольний рух на Чернігівщині у 1900–1917 рр	130
Лейберов О.О. Військовополонені на Ніжинщині в 1916–1917 роках	138
Нітченко А.Г. Вибори до міських дум та земств на Чернігівщині в 1917 р	142
Овдієнко П.П. Парламентські виборчі кампанії у Лівобережній Україні (історичний досвід)	150
Оніщенко О. Чернігівський губернський громадський виконавчий комітет у 1917 році	159
Мартиненко В.В. До питання українсько-білоруських стосунків наприкінці 1917 – на початку 1918 рр.....	166
Окришвили Т.Й. Донецько-Криворожская республика как попытка провозглашения государственного образования на территории Левобережной Украины	169

Гай-Нижник П.П. Листопад-грудень 1918 р.: Повстання Директорії чи успішна спроба державного військового перевороту?	171
Моціяка П.П. Т.Г.Масарик і українська революція 1917–1918 рр	175
Боровик А.М. Діяльність видавничого відділу Міністерства народної освіти по підготовці українських підручників за часів Центральної Ради	178
Котляр Ю.В. Селянський рух на Лівобережній Україні в 20-х рр. ХХ ст	181
Голець В.В. Кооперативний рух в умовах непу (на матеріалах Чернігівської області) (1921–1928 рр.)	185
Преловська І.М. Ніжин і Ніжинщина в архівних матеріалах УАПЦ	194
Журба М.А. Взаємини селянських громадських об'єднань УСРР та РСФРР в умовах більшовицького режиму (20-ті роки ХХ століття)	196
Гринь Д.К. Облік міської людності УСРР 1931 року як історичне джерело	204
Чернега П.М., Доценко В. Єврейська проблема міст порубіжних районів Лівобережжя в 20–30-х рр. ХХ ст	207
Голець В.В. Кооперативне будівництво в Північному Лівобережжі: використання історичного досвіду	210
Фурс С.М. Переселення з Північного Лівобережжя України (середина 30-х рр. ХХ століття)	213
Крапив'янський С.М. Нові сторінки з історії визволення Ніжина від німецько-фашистської окупації	218
Потильчак О.В. До питання про використання військовополонених німців на відбудовчих роботах у Чернігові та області восени 1944 року	224
Давиденко Ю.М. Мобілізація до лав Народного Війська Польського на завершальному етапі Другої світової війни	226
Чоботько А.В. Форма и содержание произведений Н.В.Гоголя в оценке В.В.Розанова	231

**Випуск 18. Особливості розвитку історії та культури
на Поліссі та в Лівобережній Україні**

ФІЛОЛОГІЯ

Бойко Н.І. Демінутиви в ідіолекті Леоніда Глібова.....	3
Хоменюк В.І. Ступені ад'єктивації прийменниково- відмінкових форм (на матеріалі творів письменників Полісся) ...	7
Євсєєв Ф.Т. Фольклорно-етнографічна діяльність М.С.Державіна "ніжинського" періоду	12
Разуменко Т.Н. Формы и функции гротеска в повести М.А.Булгакова "Собачьё сердце"	20
Николаенко А.И. "Письма к потомкам" Н.Кукольника	26
Самойленко Г.В. Життя, окрилене піснями (поетична творчість Олекси Ющенка)	32
Ісаєнко К.П. "Вибрані місця із листування з друзями" М.Гоголя з погляду П.Куліша ("Записки о жизни Н.В.Гоголя") .	38

ІСТОРІЯ

Доценко А.І. Розвиток слобідського розселення в Лівобережній Україні у XVII–XIX ст.	44
Зіневич Н.О. Щодо українських циган (сервів і влахів) у XV–XVIII ст.	46
Семенова М.В. До питання про етнічні меншини у Ніжині та їх етнокультурний розвиток	49
Самойленко О.Г. Німецькі поселення на Чернігівщині в XVIII – поч. XX ст. (соціально-статистичний огляд)	56
Костенко І.П. Графи Кападістрія і Кушелєв-Безбородько... Стрельський Г.В. О.Я. Шульгин, його політична діяльність і місце в українській науці	61
Кириленко С.О. Участь викладачів Ніжинської вищої школи у товаристві Нестора-літописця	72
Остряк А.М. Ніжинська історична школа в українській історіографії кінця XIX – першої третини XX ст.	75
Зозуля С.Ю. Роль провінціалізму у долі професора І.Г.Турцевича	82
Кондрашов В.Ф. Дослідження А.Г.Єршова з історії Лівобережної України	93

Луняк Є.М. Робота Є.А.Рихлика "Слов'янофільство Кирило-Мефодіївців. (З ідеології Кирило-Мефодіївського братства)" в контексті радянської історіографії Кирило-Мефодіївського товариства 20-х років ХХ ст.	96
Киселиця С. Віра в людину як особливість української духовної культури	100
Колесник М.П. Проблемы славяноведения в наследии научно-исторических обществ Левобережной Украины (70-е гг. XIX в. – 30-е гг. XX в.)	110

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

Самойленко С.Г. Будівництво в Ніжині у XVII–XVIII ст	115
Акименко І. Культурно-просвітницька діяльність Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря (друга половина XVII–XVIII ст.)	127
Карашчанка І. Некаторыя пытанні вывучэння гісторыі і культуры Беларущчыны і рэаліі існавання беларускасці ва ўмовах беларуска-украінска-рускага этнакультурнага ўзаемадзеяння ці так званы "маларасійскі" гісторыка-культурны аспект развіцця Беларущчыны	130
Малюшина В.А. Некаторыя асаблівасці арнаментыкі кніг кірыліцкага друку, што бытавалі на Беларусі (па матэрыялах калекцыі БДМНАП)	134
Докторова Ю. Б.Грінченко і Чернігівська "Просвіта"	138
Наулко В.І. Важливе джерело наукових знань (листування Б.Грінченко – Ф.Вовк)	141
Старков В. А. Відомості про українські народні ігри у творчій спадщині Бориса Грінченка	143
Шапоренко В. В. Галагани як українські меценати	148
Крупенко О. В. Меценатство Григорія Галагана	155
Давиденко Ю. М. Роль товариства "Просвіта" в національно-культурному житті Ніжинщини 1917–1923 рр. ..	159
Хасцький О. П. Внесок родини Страдомських у розвиток музеїв України	164
Коновальчук В. Ю. Значення регіональних музеїв в історико-культурній спадщині Лівобережної України	167
Баранков О.Г., Баранкова Н.О. Василь Іванович Маслов та Чернігівщина	169
Павленко Л.А. Внесок Є.Рихлика у розвиток музейної справи в Україні	171
Поляруш С.І. Правове забезпечення та функціонування товариств допомоги учням вузів, гімназій та нижчих шкіл на Лівобережній Україні у другій половині XIX ст.	178

Моціяка П.П. Діяльність Ніжинського повітового благодійного комітету в роки Першої світової війни (1914–1918 рр.).....	181
Конончук І.М. Національні тенденції в культурі Чернігівщини 1-ї чверті ХХ ст	186
Ляшенко Т.В. Пісенно-хорова культура Чернігівщини в 20-ті – 30-ті роки ХХ ст	192
Романюк І.М. Рівень кінофікації сільських закладів культури у 50-ті – 60-ті роки	197

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ТА ЗНАХІДКИ

Гулак А.М. Усна народна творчість жителів села Зруб Ніжинського району Чернігівської області	201
---	-----

2002

Випуск 19. Проблеми філології, історії, мистецтвознавства та культури Полісся в сучасних дослідженнях

ФІЛОЛОГІЯ

Малахатко Л.Т. Гіпотетичний автор "Слова про Ігорів похід"	3
Козлова І.М. Язичницькі мотиви в "Слові о полку Ігоревім" ...	8
Сидоренко Т.О. Образ Ісуса Христа в поезії Івана Величковського	23
Озерова Н.Г. Обиходная речь персонажа как отражение его социального статуса (на материале пьесы Н.В.Гоголя "Женитьба")	28
Разуменко Т.Н. Гротеск в прозе М.А.Булгакова	32
Бойко Н.І. Лексичні та семантичні показники експресивності слова	36
Самойленко Г.В. Письменники Чернігівщини в роки Великої Вітчизняної війни	51

ІСТОРІЯ

Луняк Є.М. Кирило-Мефодіївське товариство: історіографічний образ	67
Самойленко О.Г. Розвиток історичної думки в Ніжинському історико-філологічному інституті	70
Бойко О.Д. Спроба прискорення: уроки перших кроків перебудови (на прикладі України)	78

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ. МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Ситий І.М. До історії книгодрукування у Новгороді-Сіверському	86
Самойленко С.Г. Розвиток монументального, декоративно-ужиткового мистецтва в полкових містах XVII–XVIII ст. (на прикладі Ніжина)	91
Шапоренко В.В. Портретні твори кріпосних художників XVIII ст. у художній колекції Ґалаґанів.....	106
Глушкова С.І. Кобзарське мистецтво – джерело національної самосвідомості українського народу. Кобзарство на Полтавщині	109
Акименко І. Чернігівський Свято-Троїцько-Іллінський монастир: його минуле та сучасне (XVII–XX ст.).....	112
Пономаревська О.І. Народна ікона у контексті взаємодії релігії та національної культури	117
Бердута М.З. Український народний одяг Лівобережної та Слобідської України (XIX – поч. XX ст.)	123
Самойленко Г.В. Актор і режисер Іван Бровченко	126
Хімчак В.Б. О.Довженко – митець-філософ	139
Аніщук А.М. Ніжинські натюрморти С.Ф.Шишка і їх місце у духовному житті народу	142
Кафтанова С.В. "Поетичний театр" і сучасна опера	147
Гранатович Л.В. К входу в світ книги "Библиотека С.П.Шевырєва. Русский фонд" в Нежине	152

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ І ЗНАХІДКИ

Старков В. Народні ігри і розваги Чернігівщини другої пол. XIX ст. (з фонду Володимира Гнатюка відділу рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського НАН України)	158
Гулак А.М. Весілля в селі Зруб на Чернігівщині	173
Зеленська Л.І. Микола Лисенко і Чернігівщина. Листи М.Лисенка до М.Коцюбинського	200

**Випуск 20. Історичні та культурологічні процеси
на Поліссі та в Україні (XI–XX століття)**

Курас І.Ф. Державотворча парадигма українства (до видання багатомної наукової праці "Політична історія України. XX століття")	3
Священко З.В. Українці і трипільська культура: зв'язок "китайського" типу?	6
Павляшик А.М. Українська народність: який вплив мали монголо-татари на її утворення?	10
Позняк С.В. Варяжский след в происхождении казачества	15
Гречко И.В. Норманский спор: будет ли он когда-нибудь разрешён?	20
Шаповалов Г.І. Де загинув князь Святослав Ігоревич?	23
Москаленко О.Ю. Чи був Остер судноплавним?	29
Уривалкін О.М., Кресан А.О. Чернігово-Сіверська земля XVI – поч. XVII ст.: проблеми порубіжжя	31
Блануца А. Шляхетські наїзди на Волині у другій половині XVI ст.: щоденна практика чи соціальна девіація?	36
Уривалкін О.М. Таємна гра єпископа Мефодія	43
Струкевич О.К. Підданство України-Гетьманщини монархові – це відмова від власних інтересів чи засіб їх реалізації?	50
Бобровський А.С. Виробництво зброї на Україні наприкінці XV–XVII століттях: синтез іноземних впливів чи національна самобутність?	53
Нагорна Т.В. Духовне християнство на українських землях XVIII ст.: національна закономірність чи запозичена випадковість?	61
Моціяка П.П. П.Х.Вітгенштейн – полководець Вітчизняної війни 1812 року	66
Луняк Є.М. Гурток кирило-мефодіївців. До питання про назву товариства	74
Темірова Н.Р. Поміщицьке господарство пореформених десятиліть: фактор розвитку чи занепаду?	79
Бойко В. Історіографія реформи державних селян другої половини XIX ст. в Лівобережній Україні	83

Шевченко В.М. Земля та її господарі: загадки історії (до питання про мобілізацію земельної власності в Україні у 1861–1917 роках)	94
Пономаренко О.В. Громадська думка про військові поселення в Росії та Україні (аналіз нарративних джерел)	98
Нікітін Ю.А. Аналіз складу виборців до органів міського самоврядування у Чернігівській губернії в 70-х рр. (за матеріалами ревізії сенатора О.О.Половцова)	104
Каганов Ю.О. Національно-визвольний рух в Україні і Литві (XIX – початок XX ст.): загальна модель чи регіональна специфіка?	107
Герасименко О.В. До питання про політичну агітацію серед селянства України на початку XX століття	115
Стрілець В.В. Чи було Товариство українських поступовців міжпартійним об'єднанням?	121
Мартиненко В.В. Наслідки укладення Брестського миру для Білорусі та України: втрати й здобутки сторін	125
Лейберов О.О. Чи була альтернатива вибору моделі державного устрою УНР в ході урядових криз (лютий–квітень 1919 р.)?	134
Оніпко Т.В. Чому кадри вітчизняної кооперації у 20–30-ті роки XX ст. не обминула трагічна доля?	139
Демченко Т.П., Онищенко В.І. Гаврило Одинець в історії України: метаморфози політичного пристосування чи мімікрія наляканої людини?	143
Котляр Ю.В. Початок 20-х років на Півдні України: неп чи "воєнний комунізм"?	149
Кондрашов В.Ф. Профспілка сільськогосподарських робітників України в 20-х рр. XX ст.: політична кон'юнктура чи необхідність?	154
Непомнящий А.А. Почему исчез "золотой фонд" крымской библиографии 1920-х–1930-х годов?	158
Степанчук Ю.С. Робітники України в період побудови соціалізму: герої трудового фронту чи жертви більшовицького ідеологічного міфу?	163
Лазаренко В. Історичні джерела до вивчення стану індивідуального селянського господарства Північного Лівобережжя України 1920–30-х рр.: інформаційна забезпеченість чи ілюстративність?	166
Смільянов В.М. Трагедія українського есера Юхима Гаврилея	173

Гринь К.Д. Особливості організації та проведення переписів населення 1930-х рр	178
Соболь П.І. Голод 1932–1933 років і крах українізації	180
Зоценко Ю.В. Суцільна колективізація на Ніжинщині: конкретні особи	185
Самойленко О.Г. Справа М.П.Загорецького – черговий акт сталінського "правосуддя"	188
Горло Н.В. Спорудження Дніпровського гідрокасаду: історична необхідність чи химери гігантоманії?	198
Поп Ю.І. Українська політична еміграція в Чехословаччині у 30-х роках: вороги чи патріоти України?	203
Спудка І.М. Пропагандистська діяльність німецько-фашистських загарбників на окупованій території України в 1941–1944 роках	208
Курас А.І. До питання про історію Поліської Січі	212
Гринченко Г.Г. Устная история остарбайтеров: реконструкция события или смысла?	215
Щур Ю. УПА і Червона армія: протиборство чи взаємодія? ..	219
Давиденко Ю.М. Створення військової організації Гвардії Людова на території Польщі в 1942–1944 рр	225
Чернега П.М. Суперечливий характер діяльності профспілок України щодо забезпечення охорони праці на виробництві в роки Другої світової війни	228
Русначенко А. Український національно-визвольний рух середини ХХ століття як суспільний феномен	235
Кононенко В.В. Репатрійовані громадяни УРСР після Другої світової війни: носії західного чи радянського світогляду?	237
Григорчук П.С., Романюк І.М. Рух тридцятитисячників в Україні: союзницька допомога селянству чи чергова політична кампанія?	243
Іванішина В.В. Всесоюзні переписи населення 1959, 1970 рр. В якій мірі є джерелом для вивчення соціально-демографічних процесів в Україні в 60-ті рр. ХХ ст.?	247
Бойко О.Д. Чи існує протиріччя між результатами березневого та грудневого Референдумів 1991 р.?	253
Баранков О.Г., Баранкова Н.О. Програмні документи сучасних політичних партій та громадських організацій України про вирішення проблем міжетнічних стосунків: набір іміджових гасел чи реальний план дій?	258

Бойко О.Д. Чому не перемогла в Україні жовтнева революція 1990 року?	262
Офіцинський Р.А. Україна пострадянська (1992–2002): революційні фази чи перехідний етап?	268
Гайдукевич О.О. Забуті імена України	271
Страшко Є.М., Баранник С.М. Кухня чи парламент: де ваше місце, жінки?	273
Желіба О.В. Як з'явилися асирійці в Україні?	277

2002

Випуск 21. Забуті та воскреслі імена в історії та культурі України, спірні історичні питання

ФІЛОЛОГІЯ

Самойленко Г.В. Творчість П.П.Білецького-Носенка	3
Арват Н.Н. Описание как компонент структуры текста (повесть Гоголя "Тарас Бульба")	7
Лулудова Е.М. Меж двух миров: "Утопленница" Гоголя и "Черный монах" Чехова	12
Пономаренко А.Ю. Фразеологізми з демінутивним та аугментативним компонентом у художніх текстах (на матеріалі творів В. Шевчука)	21
Ролік А.В. Муки перекладацькі (до питання про причини перекладацьких помилок)	26

ІСТОРІЯ

Кириленко С.О. Проблема походження Русі: чи можна прийти до спільного знаменника?	33
Кириленко С.О. До питання витоків Причорноморо-Азовської теорії походження Русі	40
Желіба О.В. Чи було козацтво найслабшою ланкою держави Богдана Хмельницького?	45
Доманова Г.С. Актові книги Чернігівського магістрату	48
Дудченко Г.М. Чому не реалізувався націотворчий потенціал українського старшинсько-шляхетського автономізму?	52
Гончаренко А.В. Сепаратистський рух боснійських мусульман у другій половині XVII – 50-х рр. XIX ст	56
Кухарук О.В. Поширення рекрутської повинності на українські землі у XVIII – першій половині XIX ст	59

Луговий О.С. Історична еволюція кримінальних покарань: вітчизняний досвід	63
Крупенко О.В., Лаврінова Т.В. Регіональна політика Російської імперії: стимул чи гальмо економічного розвитку українських земель у II половині XIX ст.?	68
Ростовська О.В., Дудар О.В. "Козацький міф": романтична утопія чи реальний план дій?	72
Самойленко О.Г. Українські студії в науковій спадщині вчених-істориків Ніжинської вищої школи (кін. XIX – 20-ті рр. XX ст.)	76
Кривобок О.П. Що зумовлювало участь студентів у революції 1905-1907 років: матеріальні чи соціально-психологічні фактори? (На прикладі ніжинського студентства)	84
Кривошина Б. Військові дії Першої світової війни у 1914–1916 р.р. на території України у сучасній вітчизняній історіографії (середина 80-х – 90-і роки XX століття)	86
Моціяка П.П. Спогади Т.Масарика про початок Першої світової війни	96
Оніщенко О.В. Жіноче обличчя революції: уявне чи реальне	99
Владимирова Н.А. Радянська влада в Чернігові в 1917–1918 роках: демократія чи авторитаризм	103
Остряк А.М. Ніжинська науково-дослідна кафедра історії культури і мови: нові джерела чи історія по-новому? ...	110
Шевченко А.Ю. М.Н.Петровський: представник офіційної науки чи об'єктивний історик?	112
Овдієнко П.П., Потапенко М.В. Біля витоків українського лівого радикалізму: історичний портрет Л.Бочковського	118
Овдієнко П.П. Драма селянської демократії: коли і чому розпалася українська селянська спілка	125
Гай-Нижник П.П. Робітничі профспілки, роботодавці і гетьманський уряд: історія трибічного конфлікту і досвід незавершеної розв'язки	131
Турченко Г.Ф. "Воєнний комунізм": більшовицький експеримент чи продовження політики царського уряду? (На матеріалах Півдня України)	142
Ігнатуша О.М. Національна модернізація православної церкви за часів української революції 1914–1920 рр.: відгук на кризу чи крок до розколу?	150
Галамай О.М. Вплив владних структур на стосунки між релігійними течіями Поділля у 20-х роках XX століття	159

Циба В.М. Українізація: вимушений компроміс чи провокація влади?	164
Коляструк О.А. До питання про деякі стереотипи у дослідженні політики українізації (20–30-ті рр. ХХ ст.)	167
Журба М.А. Міжнародна "Червона допомога" в українському селі: стереотипи й історична дійсність	171
Брага К.М. Соціально-економічні конфлікти на промислових підприємствах України та роль профспілок у їхньому врегулюванні у 1921–1929 рр	176
Воронко О.Г. Демографічні процеси в містах України середини 20-х рр. ХХ ст. (за підсумками Всесоюзного перепису населення 1926 р.)	186
Довбня О.А. Судові переслідування селян в Україні у 1930–1932 рр.: трагічні сторінки вітчизняної історії	190
Лутай М.Є. Польська організація військова на Житомирщині: міф чи реальність?	194
Патриляк І.К. До проблеми участі батальйону "Нахтігаль" у знищенні львівської інтелігенції та єврейського населення ..	198
Горбуров Є.Г. Суспільно-політична та бойова діяльність націоналістичного підпілля півдня України в роки німецько-румунської окупації. З ким і проти кого?	204
Кушнір П.Т. Позиція ООН: як решається арабо-израильский територіальний спор	219
Остапенко В.О. "Хрущовізм" – як соціально-політичне явище в історії України	224
Дмитрук В.І. Хто ж винен у ліквідації української греко-католицької церкви на Закарпатті?	227
Григорчук П.С., Романюк І.М. Рух тридцятитисячників в Україні: союзницька допомога селянству чи чергова політична кампанія?	233
Гузенков С.Г. Метричні книги: недооцінений різновид масових джерел (інформативний аспект). Введення у науковий обіг поняття "масові джерела"	236
Бойко О.Д. Демократизація як фактор суспільних трансформацій в Україні у добу перебудови	246
Бойко О.Д. Місце і роль гласності у контексті суспільно-політичних трансформацій в Україні у добу перебудови	251
Половко І.В. Яким є рівень правової свідомості сучасної української молоді (за матеріалами соціологічного дослідження)?	261

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

Кедун І.С. Історична топоніміка Новгород-Сіверського: домінування старого чи модерну?	266
Белая А.С. Белорусы на Черниговщине: из истории научных и культурных связей	269
Шапоренко В.В. Сокиринці у творчості художника-пейзажиста О.Я.Волоскова	273
Ципляк Н.О. З історії педагогічної підготовки учнів Чернігівської духовної семінарії	277
Ткаченко В.В. Громадська діяльність П.С.Коробки	281
Чуткий А.І. Михайло Максимович і Микола Дашкевич: проблема тягlosti наукової традиції в Університеті Св. Володимира	284
Кочергін І.О. Визначна роль О.М. Поля в економічному та культурному піднесенні Придніпровського краю	290
Старков В. Олександр Малинка і його фольклорно-етнографічні дослідження	293
Шкварець В.П. Ілля Львович Борщак повертається в Україну	298
Дмитренко А.П. Київське юридичне товариство в 1877–1884 роках: проблема об'єктивності його діяльності в оцінках вченими-юристами О.Ф. Кістяківським та Д.І. Піхном ...	302
Махорин Г.Л. Благодійницька діяльність у XIX – на початку XX століття	307
Боровик А.М. З історіографії проблем українізації загальноосвітніх шкіл 1917–1920 рр	312
Адамович С.В. Загальна українська культурна рада (1915–1918 рр.): невідома сторінка з історії українських культурно-освітніх організацій	315
Самойленко С.Г. Праця чернігівських учених про культуру	319
Голець В.В. Кооперативна освіта Північного Лівобережжя України в умовах непу (1921–1928 рр.)	322
Баранков О.Г. Освітня політика українських урядів щодо національних меншин у період національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.): пошук оптимальних моделей чи тиск політичної кон'юнктури?	326
Зозуля С.Ю. Чи існувала Ніжинська історична школа в 20-х роках XX ст.?	333

Ляшенко Т.В. Роль громадсько-культурних товариств у розвитку музичної освіти на Чернігівщині (перша третина ХХ ст.)	335
Пащенко В.О. Чи все ми знаємо про Ярослава Галана?....	339

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ТА ЗНАХІДКИ

Казаків А.Л. Гончарні клейма ХІІ – першої половини ХІІІ ст. з Чернігівського "передгороддя"	350
Рахно О.Я. Чи був статистик Олександр Русов археологом?.	352
Черненко О.Є. Яка доля Чернігівського скарбу 1923 р.? ...	363

2003

Випуск 22. Із наукової спадщини І.Я.Заславського

ФІЛОЛОГІЯ

Самойленко Г.В. Визначний вчений і педагог	6
---	---

Ісай Якович Заславський

Про російську літературу

Рукопись Пушкина. О вариантном фонде романа "Евгений Онегин"	11
О поэтическом мастерстве Лермонтова (Из наблюдений над последними стихами поэта)	26
"Парус" (фрагмент)	38

Про перекладачів

Павло Грабовський – перекладач "Онегіна"	44
Микола Садовський – перекладач Олександра Пушкіна.....	55
Микола Зеров перекладає Пушкіна	60
Невідомі переклади Михайла Драй-Хмари з російської лірики	69
Дві українські інтерпретації комедії Л.М. Толстого "Перший винокур"	76
"Власть тьмы" в українських перекладах	85
Три російські переклади з української поезії	91

Про українських класиків та їх твори

Шевченків "Кавказ" як художній феномен	101
Про один Шевченків вірш ("Н.Костомарову")	108
Вірш Шевченка "Мені здається, я не знаю..."	113
Є.Моссаковський та його незакінчена праця про Т.Г.Шевченка	120
"Мойсей" Івана Франка у типологічних зв'язках з колом поетичних ідей та образів М.Лермонтова	127

З етюдів про неокласиків та інших поетів

Микола Зеров як особистість	142
Павло Филипович	149
Поет і його дочка	153
Поет, брат поета (М.Орест)	160
"Мислі й чуття небуденні" (Поезія Михайла Ореста)	167
Невідома праця про поезію Павла Тичини	173
Поезія вогненних літ	181

2003

Випуск 23. Українсько-російські та білоруські мовно-літературні та культурні зв'язки

ФІЛОЛОГІЯ

Сидоренко Т.О. Поетичне Чотири-Євангеліє та інші Новозаповітні книги від Івана (Величковського)	3
Ісаєнко К.П. Модель біографії М.Гоголя П.Кулішем (до проблеми інтерпретації біографії письменника)	8
Жаркевич Н.М. Гоголівська проблематика на межі тисячоліть у журналі "Слово і час"	13
Хоменко Ю.Н. Гоголь и проблемы художественного перевода	21
Бережняк В.М., Пащенко В.М. Декодування взаємодії українських, російських, білоруських мікросистем у регіоні Новгород-Сіверщини	29

ІСТОРІЯ

Самойленко С.Г. Формування громадської думки в середовищі ніжинської козацької та духовної еліти другої половини XVII ст.	33
Уривалкін О.М. Таємниця Кодацького походу 1684 р. Спроба історичного аналізу	51
Бойко В. Формування населенням Чернігівської губернії. Діаспори на окраїнах Російської імперії	53
Данилевич О.П. Одеська Громада в 70-х роках XIX ст	59
Сидорович О.С. Фундатор української кооперації	62
Рудницька Н. Середня і вища освіта євреїв на Волині у XIX ст.: русифікація чи юдаїзація?	67
Моціяк П.П. Діяльність Чехословацької Національної ради у 1916–1918 рр	74
Ховрич С.М. Запровадження предметної системи в КПІ, а також в ХТІ та КГІ: чи була необхідність?	77
Потильчак О.В. Німецькі військовополонені і суспільні настрої в Україні у 1944–1945 рр	84
Давиденко Ю.М. Національні військові організації на території Польщі на початковому етапі Другої світової війни (1939–1940 рр.)	91

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Культура Чернігівщини періоду Київської Русі	97
Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Особливості розвитку культури на Чернігівщині у XIII – першій половині XVIIст.	122
Михальський Е.Н. Назначение И.С.Орлая директором Гимназии высших наук князя Безбородко в Нежине	139
Будзар М.М. Садибна культура України останньої третини XIX сторіччя: Микола Костомаров в садибі Киселів	179
Аніщенко О.В. Професійні досягнення вітчизняних фахівців та учнівської молоді в експозиціях всеросійських, регіональних і міжнародних виставок (1881–1913)	185

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ТА ЗНАХІДКИ

Зеленська Л. І. Документи про культурні явища на Чернігівщині	194
--	-----

**Випуск 24. До 195-річчя з дня народження М.Гоголя
та 25-річчя поновлення вивчення спадщини письменника
у Ніжинській вищій школі**

Самоїленко Г.В. Українська гоголіана на рубежі століть (1979–2004)	3
Яровий О.С. "Внутрішній" Гоголь: актуальність духовних шукань.....	13
Арват Н.Н. Форми функції періода в художественних произведениях Н.В.Гоголя	18
Поліщук Я.О. Три інтерпретаційні парадигми "Тараса Бульби": повість Миколи Гоголя в оцінці російської, української та польської критики	27
Мощенская Л.Г. Мир казаков в повести Н.В.Гоголя "Тарас Бульба"	48
Кириленко Л.О. До проблеми формування етнічного стереотипу українця у творчості Миколи Гоголя	52
Переломова О.С. Безеквівалентна лексика українського етнокультурного ареалу в мовній картині світу Гоголя	58
Босва Е.В., Немировська О.Ф. Комунікативно-прагматичний потенціал безонімних номінацій у повістях М.В.Гоголя	62
Романова Л. В. Экспрессия синтаксических конструкций в произведении Н.В.Гоголя "Вечера на хуторе близ Диканьки"	67
Целехович Т.П. "Я воюю с ними и изгону их...": мифологема одержимого бесом в "Страшной мести" Н.В.Гоголя	70
Волковинский А.С. Эпитет в прозаическом тексте Н.Гоголя (еще раз о том, как сделана "Шинель")	78
Сквира Н.М. Функциональная природа евангельских формул в контексте второго тома "Мертвых душ" Гоголя	85
Белая А.С. Языковое выражение коммуникативных стратегий литературных героев в поэме Н.Гоголя "Мертвые души".....	89
Петрова С.М. Эргономика на уроках русской литературы в якутской школе (на материале поэмы Н.Гоголя "Мертвые души").....	91
Николаенко А.И. О значении наследия Н.В.Кукольника для современного понимания отдельных моментов истории русской культуры	94

Якубина Ю.В. Гоголь и Гребенка (нежинский период биографии)	100
Розанова Л.Н. Гоголь и Основьяненко: украинский менталитет в русской литературе	108
Хомчак Е.Г. Типология создания образов в произведениях Н.В.Гоголя и И.А.Гончарова	112
Горак Я.Р. Повісті Миколи Гоголя у перекладах Анатолія Вахнянина	119
Пустовит Т.Н. Гоголевский взгляд на историю и современная историческая проза (на материале произведений Д.Балашова)	125
Намакштанская И.Е., Куглер Н.О. Гоголевские мотивы в поэтике В.С.Высоцкого	129
Сапченко Л.А. "Русский помещик" из "Выбранных мест..." Н.В.Гоголя: проблема жанра	140
Жаркевич Н.М. Трилогия В.П.Авенариуса "Ученические годы Гоголя" в контексте художественных традиций русской классической литературы	145
Горбач Н.В. Історико-біографічні твори про М.Гоголя: "Прийшов у світ, щоб сказати про нього найбільшу правду" (повість Ю.Мушкетика "Жовтий цвіт кульбаби")	151
Краснобаева О. Теория гоголевского комического в рецепции А.Крживона	155
Михед Т.В. Художня семантика теодицеї в контексті православної і протестантської традиції (Гоголь і Ірвінг)	164
Любченко В.Г. Микола Гоголь і чеська культура	170
Науменко Л. П. Відтворення українських реалій в англійських перекладах творів Миколи Гоголя	174
Хоменко Ю.М. "Вечера на хуторі близ Диканьки" Гоголя у перекладі Лесі Українки (до питання відтворення індивідуально-авторських фразеологізмів)	179
Чоботько А.В. В.Розанов о роли Н.Гоголя в истории России	184

2004

**Випуск 25. Марія Заньковецька – видатний
театральний діяч України
(до 150-річчя від дня народження актриси)**

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ. МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Самойленко Г.В. Марія Заньковецька і її роль у розвитку театральної культури на Чернігівщині	3
Гладишева А.О. Мовна палітра авторської майстерності М.Заньковецької	80
Корнійчук В.П. Психологічні особливості акторської творчості Марії Заньковецької	84
Дорохина Л.А. Мария Заньковецкая и народная песня	103
Половникова С.О. Непересічний талант, щедра душа	106
Пригоровський В.М. Племінниця М.Заньковецької письменниця Одарка Романова	108

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ТА ЗНАХІДКИ

Підготовка текстів та вступні статті до них Г.В.Самойленка	
Нитченко Д.В. Ясна зірка українського театру (Марія Заньковецька – 1854–1934)	112
Нитченко Д.В. Із спогадів артистки М.Малиш-Федорець (М.Мартинюк – 1885–1960)	122
Кочерга І. Рецензії про виступи М.Заньковецької в Чернігові	126
Проценко Ф.Д. Мистецькі спомини	129
Герасименко-Булигіна Г.Ф. Воспоминания о М.Заньковецкой	146
Із фондів Ніжинського архіву. Матеріали про організацію куточка М.Заньковецької в Окружному музеї	153

ДОДАТОК

Зміст випусків збірника "Література та культура Полісся" (вип. 1–25)	161
--	-----

2004

**Випуск 26. Із літературної спадщини Ю.О.Збанацького
(до 90-річчя від дня народження письменника)**

Самойленко Г.В. Ю.Збанацький – співець Поліського краю ..4	
Бедзик Ю. Во славу людини	10

ІЗ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ Ю.ЗБАНАЦЬКОГО

Автобіографія	23
Спогади про світлі дні	24
Торжество	29
Троє із мільйонів	33
Мисли о літературе и своем творчестве накануне юбилея	36

ПЕДАГОГИ

Учитель	45
К читателям	48
Макаренко Антон Семенович	52

СУЧАСНИКИ

Василь Нефелін	55
Почесний громадянин	57
Штрихи до портрета академіка П.Т.Тронька	66
З Довженкового саду	69

ВІДГУКИ

Шлапак Д. Про п'єси Ю.Збанацького	76
Кузьменко О. Щира сповідь про сталінізм	83
Козаченко В. Юрій Збанацький "П'ятий полк"	85

З НЕОПУБЛІКОВАНОГО

Чекання. Оповідання	90
Пройти крізь вогонь. Драма на 2 дії	104

ДОДАТОК

Зміст випусків збірника "Література та культура Полісся" (вип. 1–26)	114
---	-----

2004

**Випуск 27. Регіональна історія та культура
в українському
та східноєвропейському контексті**

ФІЛОЛОГІЯ

Капленко О.М. Роль національного компоненту у романі нової конструкції "Арсенал сил" Гео Коляди	3
Хімчак В.В. О.Довженко-митець (за сторінками спогадів учасників)	10
Самойленко Г.В. Роль А.Фадеева и А.Толстого в организации и проведении Шевченковского юбилея 1939 г....	14

ІСТОРІЯ

Священко З.В. Скіфо-сарматська доба в історії Уманщини	21
Ричка В.М. Нові підходи до джерелознавчого аналізу історії Київської Русі	27
Хаврук Я.Я. Життя і церковна діяльність князя Костянтина Острозького	34
Василенко В.О. До питання про генезу одного історіографічного міфу Литовсько-Руської історії.....	39
Борисенко В.Й. Соціально-економічне становище Української гетьманської держави і Московського царства на 1654 р.....	45
Константинова В.М. Урбанізаційні процеси на півдні України в останній чверті XVIII – середині XIX ст.....	48
Лиман І.І. Регулювання взаємин адептів офіційної церкви із старообрядцями та сектантами на півдні України (остання чверть XVIII – середина XIX ст.).....	52
Нагорна Т.В. Українські духобори в першій чверті XIX ст.: замкнена релігійна община чи помітне явище суспільного життя?	58
Любинська Ю.В. О.Корнилович і його воєнно-історична спадщина	64
Стоянов Ф.Ф. Діяльність Сергія Олександровича Кокошкіна на посаді головного завідуючого Малоросійськими кінними козацькими полками в 1855 році.....	68
Литвинова Т.Ф. Селянська реформа 1861 р. на Лівобережній Україні в персоналістичному вимірі	73

Волкова С.А. Из истории этносоциальных процессов в Таврической губернии во второй половине XIX века.....	78
Кочергін І.О. Життя і діяльність М.Ф.Шимановського	84
Яшин В.О. Єврейське населення Катеринославщини в загальноросійських суспільно-політичних процесах пореформеної доби (60–80 рр. XIX ст.).....	88
Кязимова Г.Ф. Из прошлого немецких колоний юга Украины (к. XVIII – нач. XX вв.)	92
Горовий Б.О. Питання автономії України у діяльності першої української національної політичної партії (РУПу) початку XX ст.	97
Шаповал Л.І. Програмові засади українських політичних партій Наддніпрянської України на початку XX століття щодо релігії та церкви.....	103
Стрілець В.В. Вітчизняна історіографія історії української радикально-демократичної партії (1906 – початок 1930-х років).	111
Гай-Нижник П.П. Інтелігент, політик, державний дія УНР (М.Є.Кривецький – забутий патріот України)	115
Делятинський Р.І. Особливості суспільно-політичної діяльності греко-католицького духовенства Станиславівської єпархії в контексті політики "доконаних фактів" польської адміністрації в Східній Галичині у 1921 р.	121
Терела Г.В. Чи були німецько-австрійські війська визначальним чинником продовольчої політики гетьманату (квітень – грудень 1918 р.).....	128
Кукса А.Н. Модернизация государственной идеи как результат политизации широких народных масс.....	133
Тулиця О.Л. Селянський повстанський рух на Запоріжжі та боротьба з ним каральних органів більшовиків у 1921–1922 рр.	139
Степанчук Ю.С. Комсомольці 20-х: представники молодіжного руху чи бойовий резерв партії?	143
Скобальський О.Б. Основні проблеми українсько-польських відносин у Галичині в 20–30 рр. XX ст. (за матеріалами органів польської влади)	146
Гончаренко О.М. Взаємозв'язок між антисемітизмом і участю українців в політиці Голокосту на території Київщини	151
Киридон А.М. Діяльність комісії Української Православної Церкви (1930–1936 роки).....	159

Концур Н.І. Підготовка до ліквідації української греко-католицької церкви в Галичині.....	163
Спудка І.М. Деякі аспекти вивчення окупаційного режиму в історіографії.....	167
Поїздник І.І. Основні тенденції розвитку українсько-польських етноконфесійних відносин на Галичині у роки Другої світової війни.....	172
Дмитрук В.І. Боротьба греко-католиків за реалізацію своїх прав наприкінці 40-х – першій половині 60-х років ХХ століття.....	176
Недужко Ю.В. Погляди Президента УНР в екзилі Миколи Лівіцького (1967–1989) на проблему відродження незалежної демократичної України	183

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

Музичко О.Є. С.О.Бершадський: життя та наукова діяльність	188
Поп Ю.І. Микола Лисенко і чеська музика: взаємозв'язок двох культур чи ідея слов'янської єдності?.....	192
Медалієва О.З. До питання про діяльність Хрисанфа Ящуржинського.....	196
Фесько Ю.О. Науково-педагогічна діяльність німецької професури у Харківському університеті першої половини ХІХ століття: джерелознавчі засади дослідження	201
Гаврилюк С.В. Микола Петров – дослідник культурної спадщини західних етнічних українських земель	207
Кравчук О.М. Освіта Закарпаття і Східної Словаччини в 1920-х роках.....	214
Кангиева З.М. Авторский коллектив журанала крымско-татарской общины в эмиграции "Етеп": опыт просопографической характеристики	220
Панасюк В.В. "Волинська програма" воєводи А.Гавке-Новака (1938–1939 років): питання шкільництва та освітанства	226
Михайлуца М.І., Нікульча І.М. Богуславська освіта в Трансністрії за Румунського володарювання (1941–1944 рр.) ..	230
Титаренко Д.М. Маріупольська "Просвіта" під час нацистської окупації	233
Пащенко В.О. Василь Сухомлинський: борець з релігією чи виразник її ідеалів. Хто він?.....	240

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ТА ЗНАХІДКИ

Келембет С.Н. Княжеские синодики как историко-генеалогический источник.....	248
Шеретюк Р.М. Галицько-Волинський літопис – історичне джерело української етноконфесійної духовності XIII–XIV ст. .	252
Непомнящий А.А. Крымоведение в научном наследии М.Н.Бережкова	257
Григорук Н.А. Наукова спадщина Миколи Чубатого та стан її вивчення в Україні та за кордоном	265
Шитюк М.М., Горбуров Є.Г. Нові історичні документи про діяльність підпільної організації "Партизанська іскра" на Миколаївщині	270

2005

Випуск 28. Сторінки історії і культури Полісся та України в сучасному висвітленні

ФІЛОЛОГІЯ

Антонец М.А., Ковнатор Е.А., Христов Д.И. Значение жизненного подвига Н.В.Гоголя для воспитания христианской морали у студенческой молодёжи.....	3
Пугач В.М. Топоніміка як важливе джерело етногенетичних досліджень	8
Самойленко Г.В. Принцип историзма и его освещение в критических работах А.Фадеева	13

ІСТОРІЯ

Кедун І.С. Топографічні домени давньоруського Новгород-Сіверського	21
Москаленко В.Г. Історія розвитку інституту виробів на українських землях (X-XII ст.)	25
Жукова О.В. До історії оборонного будівництва України: геополітичний фактор в утворенні та розвитку фортифікаційних систем	31
Уривалкін О.М., Кузьменко Ю.В. Літописні назви Ніжина в історії та легендах міста	36

Ростовська О.В. Суспільно-політичне становище Ніжина у XVIII столітті: інкорпорація чи централізація?	42
Кухаречко М. Правовий статус ніжинських греків та їх взаємовідносини з місцевим населенням	48
Волоніць В.С. До історіографії вивчення греків Одеси	52
Нікітін Ю.О. Вибори до органів міського самоврядування та їх діяльність в Чернігівській губернії у 70 рр. XIX ст.	57
Пономаренко О.В. Особливості формування громадської думки про російські та українські військові поселення першої половини XIX століття	63
Новікова С.В. Роль грецьких підприємців у розвитку торгівлі у Північному Приазов'ї (друга половина XIX – початок XX ст.)	69
Демченко Т.П., Онищенко В.І. Доля селянського посла В.Хвоста в контексті питання про альтернативний шлях боротьби українського селянства	72
Луняк Є.М. Кирило-Мефодіївське товариство: дослідження припиняти рано	77
Робак І.Ю. Організація керування медико-санітарною справою в Харкові до великих реформ XIX століття	82
Моціяк П.П. "Душа інститутської гімназії": штрихи до портрета Йосифа Добіаша	86
Крупенко О.В. Внутрішня політика царського уряду та її вплив на промисловий розвиток Лівобережжя у 60-х – 90-х рр. XIX ст.	92
Страшко Є.М., Ковтун Н.М. Український фемінізм на тлі європейського жіночого руху (XIX – поч. XX ст.)	100
Євсеєнко С.А. Горлівські події 16–17 грудня 1905 р.: подолання стереотипів	107
Ципляк Н.О. Студентські заворушення у Чернігівській духовній семінарії в 1905–1907 рр.	115
Кривобок О.П. Петро Дятлов – забута постать в українському революційному русі початку XX століття	121
Онищенко О.В. Жіноцтво у виборчих кампаніях 1917 року: крок до демократії?	127
Овдієнко П.П., Потапенко М.В. Територіальний устрій української автономії в березні–жовтні 1917 р.: російський, український, польський погляд	133
Нітченко А.Г. Комплексний підхід до вивчення проблем регіональної історії в період революції 1917 р.	140
Мартиненко В.В. Роль і місце Чернігівщини в українсько-білоруському територіальному протистоянні 1918 р.	145

Лейберов О.О. Українська інтелігенція та "трудоий принцип" Директорії УНР	149
Самойленко О.Г. Наукова діяльність О.І.Покровського у 20-х рр. ХХ ст.: конформізм чи методологічне переродження?	155
Бобко Т.Г. Духовенство в громадсько-державних організаціях у 20-х рр. ХХ ст.	162
Стародубець Г.М. Спроба встановлення цивільної української адміністрації у повстанському запіллі восени 1943 року	167
Субботіна І.В. Взаємовплив урбанізаційних та міграційних процесів в Україні у другій половині ХХ ст.	172
Вдовенко С.М. Закордонне українство як чинник історичного державотворчого процесу	179
Желіба О.В. Історичні основи сучасного сільського герботворення в Лівобережній Україні на прикладі символів населених пунктів Яготинського району Київської області	181
Курпэева Ю.С. Аб выніках этнаграфічнага даследавання беларуска-украінскага памежжа ў 2003–2004 гадах	188
Великанова М.М. Історичні передумови появи договорів на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських та технологічних робіт в цивілістиці	191

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

Лопачька Н.М. Проблеми становлення та організації Дерманського Святотроїцького монастиря на Волині (друга половина ХVІ – перша половина ХVІІ століття)	195
Білик Т.О. Методика викладання мов за концепцією І.С.Орлая	201
Херсонєць Н.В. Розвиток початкової освіти серед єврейського населення Півдня України у ІІ пол. ХІХ ст.	207
Тарасов А.В. Правове становище учнів гімназії Півдня України (друга половина ХІХ століття)	210
Дрогобицький І.І. Просвітницьке спрямування душпастирської діяльності Василянського чину в Галичині (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)	215
Баранков О.Г. Формування правової бази освіти в Україні в умовах багатокультурності (1991–2004)	221
Руденко П.О. З повагою на відстані	235

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ТА ЗНАХІДКИ

Волошин Ю.В. Приріст населення в "государевих описних Малоросійських розкольніцьких слободах" у другій половині XVIII ст.	246
Гринь О.В. Нові відомості до біографії Івана Халанського....	251
Гедьо А.В. Матеріали з історії греків Ніжина та Північного Приазов'я у фондах Російського державного архіву давніх актів	256

2005

Випуск 29. Регіональна історія та культура в українському і східноєвропейському контексті

ФІЛОЛОГІЯ

Белая А.С. Карский Е.Ф. – исследователь славянских языков ..	3
Чоботько А.В. В.Розанов и Н.Гоголь: историография вопроса ..	5
Николаенко А.И. Азовские письма Н.Кукольника.	14
Самойленко Г.В. Роман А.С.Новикова-Прибоя "Цусима"	23

ІСТОРІЯ

Блануца А.В. Обіг шляхетських земельних володінь в Луцькому повіті Волинського воєводства в другій половині XVI ст.: характер, особливості, наслідки	34
Пазиніч Ю.М. Аналіз міжнаціональних конфліктів у XVII–XVIII ст. між Гетьманщиною, Річчю Посполитою та Росією.....	38
Волерт Я.Л. Матеріали Генерального слідства про маєтності Чернігівського полку 1729–1731 рр. як джерело з історії аграрних відносин	43
Баличева Л.В. Проблема протипожежної безпеки в Україні в основних нормативно-правових актах Російської імперії (1802–1917 рр.).....	49
Стрижова І.А. До питання про діяльність Таврійської вченої архівної комісії.	55
Кириленко С.О. Проблема походження Русі в науковій спадщині Михайла Максимовича.....	60
Доманова Г.С. Чернігівський магістрат як судова установа.....	64
Зозуля С.Ю. Службові переміщення професора Г.А.Максимовича	70

Примаченко Ю.М. Заснування Чернігівського будинка виховання бідних.....	78
Нікітін Ю.О. Види селянських платежів у Чернігівській губернії в 60-70 рр. ХІХ ст.....	83
Мельник В.І. Теофіл Павліков – голова політичного товариства "Русская Рада" (1870–1879).	88
Шевченко В.М. Рух земельної власності на Чернігівщині у другій половині 70-х – на початку 80-х років ХІХ ст. (За нотаріальними даними Ніжинського окружного суду)	94
Страшко Є.М., Кроха Н. Земське та міське самоврядування 2-ї половини ХІХ ст. –1918 р. у губерніях Центральної Росії та Чернігівщини: порівняльний аналіз.....	102
Тоцька Ж.В. Історико-краєзнавчі публікації на сторінках "Черниговских губернских ведомостей" (дореформений період)...	110
Селевич Ю.Л. Харківська Духовна Консисторія: історіографічний аналіз питання.	113
Городецька М.О., Туголуков С.І. Ідеї виробничого кооперування селянства в Україні в загальноєвропейському контексті їх розвитку від середини ХІХ ст. до початку 20-х років ХХ ст.....	119
Коваленко О.Б. "Лівобережна школа" в українській історіографії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: чернігівський сегмент	125
Скус О.В. Конфесійні осередки Уманщини на зламі ХІХ–ХХ ст. ...	129
Москалюк М.М. Історіографічний огляд та джерельна база дослідження харчової промисловості на Правобережній Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.....	133
Жванко Л.М. До проблеми евакуації біженців Першої світової війни (на прикладі Харківської губернії).....	139
Герасименко О.В. Аграрний рух на Ніжинщині у 1900 – лютому 1917 рр. (за матеріалами місцевого архіву).....	145
Еткіна І.І. Земельне питання в Чернігівській губернії за часів Української Держави гетьмана П.Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.).....	152
Грачевська Т.О. Соціал-демократ Панас Феденко в революційних подіях 1917–1919 років на Катеринославщині.....	159
Волкотруб Г.К. Історик Пилип Клименко: марксист, "попутник" чи націоналіст?.....	164
Голець В.В. До питання про джерела вивчення кооперативного руху Північного Лівобережжя України в період непу	170
Боровик А.М. Українізація загальноосвітніх шкіл та ставлення радянської влади й більшовицької партії до неї за часів української революції.....	176

Давиденко Ю.М. Військові організації польського Руху опору в період 1939–1944 рр.....	179
Воронко О.Г. Соціально-демографічні та етнодемографічні процеси в Україні у другій половині ХХ ст.: основні аспекти історіографії проблеми.	186
Горло Н.В. Виплата компенсації переселенцям у період спорудження водосховищ Дніпровського гідрокаскаду як прояв нехтування людським фактором (50–70-і рр. ХХ ст.).....	191
Михальчук О.Л. Радянське законодавство та релігійні об'єднання на Волині у 1960-х рр.....	197
Ігнатенко М.М. Історичне краєзнавство у вищих навчальних закладах Чернігівщини	200
Поставнича М.В. Наукові і громадські форми дослідницько- краєзнавчої роботи в Черкаській області в 90 рр. ХХ ст.....	205
Андрєєва Я.Ф. Соціальний конфлікт: сучасний підхід до проблеми	210

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

Чуткий А.І. Професорська корпорація університету св. Володимира як окрема мікро-соціальна група	216
Кондрашов В.Ф. Просвітницька діяльність М.М.Аркаса	220
Синельник І.С. Чернігівські музеї на сторінках місцевої періодики (кінець ХІХ – початок ХХ століття)	223
Будзар М.М. Панська сільська садиба ХІХст. як культурна форма (на матеріалі Полтавщини та Чернігівщини)	230
Зуляк І.С. Освітній конгрес "Просвіти" – завершальний етап святкування 60-літнього ювілею товариства у міжвоєнний період	236
Сучкова О.Ю. Шкільна освіта євреїв Донбасу в умовах реалізації політики коренізації	245

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ТА ЗНАХІДКИ

Коваленко О.О. Архів Чернігівського губерньського дворянського депутатського зібрання: історія та сьогодення.....	252
Кузнець Т.В. Населення Уманського повіту Київської губернії за даними перепису 1920 року.	256
Рахно О.Я. З історії статистичних досліджень О.Русова у Ніжинському повіті	263

**Випуск 30. Культура Полісся та України в історичному,
філологічно-мистецькому контексті**

Від редакційної колегії. Г.В.Самойленко
(до 70-річчя від дня народження) 3

ФІЛОЛОГІЯ

Бойко Н.І. Експресивна лексика як засіб увиразнення художніх контекстів та вияв ідіостилу письменника	7
Хоменюк В.І. Функціональна транспозиція каузальних синтаксем, виражених прийменниково-відмінковими формами	12
Качуровський І.В. Про почвірну еволюцію мови	21
Кобзар Л.Г. Мовні емоційно-цінні експресиви	31
Арват Н.М. Заметки о концепте "душа" в русском фольклоре	37
Николаенко А.И. Шут, или дурак (любовные мотивы в творчестве Н.Кукольника)	41
Ісаєнко К.П. Проблема ейдологічної "присутності" М.Гоголя у творчості П.Куліша	48
Чоботько А.В. В.Розанов о личности Н.Гоголя	56
Михед Т.В. Семантика концепту страху в українських повістях Миколи Гоголя та оповіданнях Вашингтона Ірвінга і Натаніеля Готорна	65
Ролик А.В. Воссоздание образа Украины в немецких переводах произведений Н.В.Гоголя	73
Самойленко Г.В. А.А.Фадеев и А.Н.Толстой (К проблеме контактных и творческих связей)	76

ІСТОРІЯ

Уривалкін О.М., Кузьменко Ю.В. Історико-легендарний образ Ніжина	86
Кедун І.С. До питання уточнення історичної топографії Новгород-Сіверського: історіографічні реалії та проблеми	93

Самойленко О.Г. Участь вчених Ніжинської вищої школи в археологічних дослідженнях Лівобережної України у 2-й пол. XIX – 1-й третині XX ст.	99
Остряк А.М. Василь Ляскоронський і Ніжинська вища школа	105
Боровик А.М. Реорганізація управління освітніми закладами як один із кроків на шляху українізації шкіл за Центральної Ради	111
Мартиненко В.В. Вплив зовнішніх чинників на становлення білоруської державності в 1918 році	116
Лейберов О.О. Велика партійна коаліція (кінець 1918 – початок 1919 рр.): пошук державності чи крок до загибелі?	125
Давиденко Ю.М. Діяльність польської диверсійної організації "Вахлярж" у період 1941–1942 рр.	131
Карашчанка І.В. Некаторыя матэрыялы па гісторыі, народнай культуры і асаблівасцях маўлення "літвіноў" Украінскага Падзясення	137

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Самойленко С.Г. Культура Ніжина та інших полкових міст XVII–XVIII ст. в історіографії	142
Будзар М.М. З історії садібної культури України XIX сторіччя: маєток Скаржинських у Круглику під Лубнами як культурне явище	157
Пономаревська О.І. Специфіка орнаментальних елементів у композиціях північнополських народних ікон	165
Ляшенко Т.В. Музично-освітня діяльність Євгена Богословського на Чернігівщині (початок XX століття)	173
Дмитренко Н.М. Ніжинський окружний музей 20–30-х років XX ст.	177
Шипович М.А. Культурна політика більшовиків і літературно-мистецька інтелігенція в першій половині 20-х рр.	182

Семенова М.В., Ананенко С.Б. Філософія театру Леся Курбаса в контексті історичних процесів України 20-х років ХХ століття	188
Самойленко Г.В. Засновник Ніжинського драматичного театру, актор і режисер Борис Лучицький	193
Борисенко М.В. Просторові особливості архітектури доби сталінізму в Україні (1920 – початок 1950-х років)	213
Дорохина Л.А. Функції музики в обществе и проблематика теории и истории богослужебного пения	216
Матвєєва Л.Л. Неопластицизм Піта Мондріана	221
Дорохин В.Г. "Интонирование" и "артикулирование" в структуре музыкального произношения	233
Копієвська О.Р. Проблеми державної культурної політики в контексті глобалізаційних процесів	241

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ТА ЗНАХІДКИ

Галактионов П.И. Воспоминания бывшего студента	249
---	-----

2006

Випуск 31.

ФІЛОЛОГІЯ

Ляхур Ч. Пространственные особенности славянской языковой картины мира	3
Конюшкевич М.І. Научная школа Е.Ф.Карского в свете парадигмы конца XX столетия	10
Петрик О.М. Словотвір віддієслівних іменників у працях історика мови А.В. Майбороди.....	22
Пащенко В.М., Бережняк В.М. Комбінаторні модифікації у системі консонантизму діалектної мікросистеми м.Прилуки Чернігівської області.....	26
Розанова Л.М. Євген Гребінка як фундатор української та російської літератур	37
Самойленко Г.В. О "Сорочинской ярмарке" Гоголя	44
Якубіна Ю.В. И.Г.Кулжинский в восприятии и оценке гоголеведов	63
Приймачок О.І. Паремии как элементы народно-смеховой культуры в ранних повестях Н.Гоголя	71
Арват Н.М. Понятие "русское" в произведениях Н.В.Гоголя	80
Остапенко Л.М. Как стать классиком, или По поводу примерки Достоевским Гоголевской шинели.	88
Чоботько О.В. В.Розанов о художественном методе Н.Гоголя	96
Краснобаєва О.Д. Постмодернистские тенденции в повести А.Королева "Голова Гоголя"	106
Михальчук Н.І. Метафізична чуттєвість як основа "філософії споглядання" (за оповіданням В.Винниченка "Контрасти").	113
Забарний О.В. Національно-патріотичні мотиви поезії літстудійців Гоголівського вузу кінця 60-х – початку 70-х років XX століття	126

ІСТОРІЯ

Дудченко Г.М. Справа ніжинських "вільнодумців": історіографічний аналіз проблеми (дореволюційна історіографія).....	133
Дудченко Г.М., Дубовик О. Політика українізації та динаміка етнічної структури студентства Ніжинської вищої школи в 20-тих рр. ХХ ст.	141
Баранкова Н.О. Діяльність студентів та викладачів Ніжинського інституту народної освіти в процесі українізації	145
Чуткий А.І. Історичне літературознавство в Університеті Св. Володимира: виникнення наукової традиції (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.).....	150
Мицик Л.М. Демократизація Ніжинської вищої школи: проблеми і перспективи.....	160

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Бєлкіна Н.І. Професор педагогіки – Михайло Іванович Демков.....	170
Дудка Р.А. Проблеми античної культури в працях ніжинських учених кінця ХІХ – початку ХХ століття.....	174
Конончук І.М. Ніжинський інститут та національно-культурне будівництво Чернігівщини 20–30 рр. ХХ ст.	182
Павленко Л.А. Євген Рихлик і Ніжинська вища школа	189
Шевченко А.Ю. Історіографія життя та наукової діяльності М.Н.Петровського	196
Самойленко О.Г. К.Харлампович та Л.Окіншевич і Ніжинська Вища школа у 20-30-х рр.: до проблеми взаємин ..	205

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ТА ЗНАХІДКИ

Нікітін Ю.О., Нікітін М.Ю. Маловідома стаття М.О.Макаренка	214
Самойленко С.Г. Джерельна база вивчення розвитку культури Ніжина у 1654–1764 рр.	231

2006

**Випуск 32. Сучасні тенденції вивчення спадщини
М.Гоголя та проблем історії, культури, мистецтва
Полісся XVII–XX ст.**

Від редколегії. А.П.Грищенко. Вітання з ювілеєм.....	3
Бойко Н. Серце, сповнене любові до слова і людей	4

ФІЛОЛОГІЯ

Арват Н.Н. Жизненное поле слова ГОЛОВА	6
Мощенская Л.Г. Мир казаков и поляков в повести Н.В.Гоголя "Тарас Бульба"	12
Жаркевич Н.М. Образ Гоголя и его художественное осмысление в трилогии В.П.Авенариуса "Ученические годы": находки и поражения	22
Хомчак Е.Г. Способы выражения авторской позиции Н.В.Гоголя и И.А.Гончарова (на материале поэмы "Мертвые души" и романа "Обломов")	31
Бойко И.В. Реализация национально-культурного компонента на лексическом уровне (на примере повести Н.Гоголя "Ночь перед Рождеством")	36
Белая А.С. Языковая картина мира средствами социальной терминологии в поэме Н.Гоголя "Мертвые души"	39
Михальчук Т.Г. Стилистический анализ ситуаций речевого этикета и этикетное поведение персонажей в поэме Н.В.Гоголя "Мертвые души"	42
Ісаєнко К.П. Біографічно-видавничий доробок П.Куліша у рецепції російської критики (на матеріалі відгуків та рецензій XIX–XX ст.)	54
Куликовська Н.І. Гендерний аспект вивчення фразеологічних одиниць	62

ІСТОРІЯ

Кузьменко Ю.В. Теоретико-методологічні проблеми дослідження історичних переказів як джерела народної історичної пам'яті	70
Таран Л.В. Новые тенденции в мировой и украинской историографии	75
Свистович С.М. Нариси історії розвитку світового кооперативного руху кінця XIX – першої половини XX століття	95

Потапенко М.В. Польські політичні сили України в революції 1917–1920 років: історіографічні оцінки і перспективи дослідження	102
Ростовська О.В. Ніжинська вища школа в період демократичних процесів 1917 року	112
Мартиненко В.В. Проголошення Білоруської Народної Республіки: нові історіографічні оцінки і підходи	115
Лейберов О.О. "Трудовий принцип" Директорії УНР в поглядах В.К.Винниченка: оцінка сучасних істориків	119
Страшко Є.М., Нагорна Н.М. Історія українського фемінізму: науковий дискурс	128
Крапив'янський С.М. Проблеми шкільної історичної освіти Республіки Білорусь	136
Давиденко Ю.М. Історіографічні аспекти вивчення генези військових організацій Польського руху опору в роки Другої світової війни	146
Шевченко В.М., Герасименко О.В. З історії формування фондів фундаментальної бібліотеки Ніжинського державного університету ім. М.В.Гоголя (дорадянський період)	153

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Самойленко Г.В., Самойленко С.Г. Культура Чернігівщини другої половини XVII–XVIII ст. Архітектура	157
Коваленко О.О. Григорій Милорадович і Чернігівська губерньська вчена архівна комісія	194
Шевченко А.Ю. Історіографія життя та наукової діяльності М.Н.Петровського	203
Кондрашов В.Ф. М.Н.Петровський і Ніжинська вища школа: штрихи до портрету вченого	210
Луняк Є.М. Ніжинська вища школа в роки великого розгрому української історичної науки на початку 1930-х років.....	214

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ І ЗНАХІDKИ

Зеленская Л.И. Слово о дорогом друге	218
Марченко Т.А. Миттєвості минулого... Спогади випускниці 1973 року.....	230
Самойленко О.Г. Уроки минулого: критика й самокритика на порядку денному (Викладачі Ніжинської вищої школи 1930-х рр. про себе, колег і свій вуз)	240

2006

Випуск 33.

ФІЛОЛОГІЯ

Качуровський І.В. Що таке "празька хвороба мови"?	3
Бондаренко А.І. Лінгвістична інтерпретація новели Євгена Гуцала "Оргія"	6
Пасік Н.М. Кореляція слова і образу в художньому мовленні Є.Гуцала	13
Булахов М.Г. Карські Ю́хим Фёдаровіч	19
Колесник О.С. Лінгвокогнітивні особливості номінацій людини в героїчному епосі (на матеріалі поеми "Беовульф" та "Слова о полку Ігоревім")	24
Коваль О. Мнимый Гоголь	32
Куликовська Н.І. Модальність гендерно-фразеологічних маркованих одиниць та їх місце і роль в системі мові	55

ІСТОРІЯ

Нікітін Ю.О. Проблеми ефективності міського самоврядування і її зв'язок в розвитку освіти (на прикладі міст Чернігівської губернії у 70–80 рр. ХІХ ст.)	64
Козинець О.Г. Сучасники про підготовку офіцерів у військах за часів правління Миколи І	72
Самойленко О.Г. Розвиток історичної освіти й академічної науки зарубіжних країн в оцінках вчених Ніжинської вищої школи в ІІ пол. ХІХ – на поч. ХХ ст.	82
Сагач О.М. До історії становлення земської медичної служби на Чернігівщині	91
Шевченко В.М. Земля та її господарі на Чернігівщині у ІІ пол. ХІХ – поч. ХХ ст.	98
Таран Л.В. Із французького досвіду патріотичного виховання у ХІХ–ХХ ст.	107
Притуляк П.П., Іщенко В.В. Встановлення етнографічних кордонів України в добу УНР та Гетьманату (1917–1918 рр.) ..	112
Шахрай Т.О. Суспільно-політична та громадська діяльність представників аристократичних кіл Волині в побутовій української державності	121

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ. МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Самойленко Г.В., Самойленко С.Г. Розвиток освіти на Чернігівщині у другій половині XVII–XVIII ст.	131
Самойленко Г.В., Самойленко С.Г. Розвиток декоративно-ужиткового мистецтва на Чернігівщині у другій половині XVII–XVIII ст.	156
Будзар М.М. Простір і час садибної культури України	188
Дмитренко Н.М. Пам'яткоохоронна робота окружних музеїв Чернігівщини у 20-х роках XX ст.	198

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ТА ЗНАХІДКИ

Зеленська Л.І. Микола Гербель в архівних документах	214
---	-----

2007

Випуск 34. Проблеми історії, філології та культури в сучасних дослідженнях

ФІЛОЛОГІЯ

Бойко Н.І. Експресиви в системі художнього тексту	3
Пащенко В.М., Бережняк В.М. Спостереження над специфікою вокалізму східнополіської системи діалектних мікросистем	8
Коткова Л.І. До питання про розвиток якісних значень у семантичних структурах відносних прикметників	19
Жук Т.В. Специфічні особливості казкового тексту	25
Капленко О.М. Роман "Голяндія" Дмитра Бузька: метанаративний дискурс	30
Костенко О.О. Проблема щастя у ранній прозі В.Винниченка (Аналіз одного оповідання)	40
Забарний О.В. Пізня сповідь (Літературний портрет Василя Охріменка)	52
Волощук І.І. Теоретичні основи дослідження іронії	57
Штейнбук Ф.М. Антропологічний аспект тілесного міметизму в текстових стратегіях сучасної літератури	65

ІСТОРІЯ

Кузьменко Ю.В. Християнські мотиви в народних історичних переказах про монголо-татарську навалу на Чернігівщині	73
Кириленко С.О. Полеміка М.Погодіна – М.Костомарова про походження Русі на сторінках часопису "Современник" ..	83
Дудченко Г.М. Національні переживання української молоді в 40-х рр. ХІХ ст. (студент Київського університету св. Володимира Г.Андрузький).....	88
Самойленко О.Г. Іван Васильович Лашнюков – перший видатний історик в Ніжині	94
Крупенко О.В. Промислова політика самодержавства пореформеної Росії: зміст поняття, завдання, сутність та наслідки	110
Москалюк М.М. Загальний нарис становища промисловості на Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.).....	129
Лейберов О.О. Проект федерації Південних Радянських Республік – невдала спроба більшовицького державотворення на Україні	144
Лясковська С.П. Місце "економічної контрреволюції" в діяльності органів ВУНК-ДПУ УСРР в 1920-ті роки	155
Дудченко О.С. Правові форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в УСРР у міжвоєнний період: аналіз нормативно-правових джерел	170
Давиденко Ю.М. До питання про створення військової підпільної організації Коменда Оборунців Польських в період 1939–1943 рр.	175
Гринь Д.К. Два десятиріччя невтомної праці та подальшого зростання: сторінка з історії Чернігівського педінституту (1954–1974)	185

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ. МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Самойленко Г.В. Образотворче мистецтво на Чернігівщині у другій половині ХVІІ–ХVІІІ ст.	200
Самойленко Г.В. Музично-театральне мистецтво на Чернігівщині у другій пол. ХVІІ–ХVІІІ ст.	223
В'яля О.М. Педагогічна діяльність вченого-історика Володимира Піскорського в Ніжинському історико-філологічному інституті кн. Безбородька	239
Конончук І.М. Динаміка етнокультурних процесів на Чернігівщині 1917 – на поч. 30-х рр. ХХ ст.	247

**Випуск 35. Філологія, історія та культура Полісся
на перетині думок**

ФІЛОЛОГІЯ

Банзерук О.В. Семантика субстантивної і дієслівної метафор Миколи Гоголя	3
Арват Н.Н. Народно-разговорный компонент гоголевских сравнений ("Вечера на хуторе близ Диканьки")	8
Сидоренко Т.М., Заїченко Т.В. Кількісно-граничний вияв дії у дієсловах із префіксом <i>на-</i>	12
Пугач В.М. "Клясова боротьба" в українському мовознавстві та її відлуння в Ніжині	23
Моціяка О.М. Кордоцентризм україномовної творчості Олекси Стороженка	29
Николаенко А.И. Последняя фантазия Кукольника	42
Чоботько А.В. В.Розанов о творчестве Н.Гоголя сопоставительно с творчеством А.Пушкина, М.Лермонтова, Ф.Достоевского и Л.Толстого	57
Остапенко Л.М. (Новий) Світ як Книга. До слова про "багрянку літеру" американського ренесансу	71

ІСТОРИЯ

Луняк Є.М. Еволюція терміна "українці".....	74
Коваленко О.О. Сімейна історія у науковій спадщині Григорія Милорадовича	86
Самойленко О.В. Директори Юридичного ліцею кн. Безбородька як організатори навчально-виховного процесу в Ніжинській гімназії	94
Моціяка П.П. Півтора десятиліття на чолі інституту: штрихи до портрета Ф.Ф.Гельбке	102
Моціяка П.П. Директорство І.І.Іванова в Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька 1907–1913 рр.	112
Самойленко О.Г. Розвиток історичної освіти та науки в Ніжинському історико-філологічному інституті в роки Першої світової війни та визвольних змагань (1914–1919 рр.)	127
Коляструк О.А. Повсякденне життя провінційного інтелігента у 20-х рр. ХХ ст. (за щоденниками професора М.М.Бережкова)	138
Баранков О.Г. Теоретичні і методологічні основи полікультурної освіти	148
Баранкова Н.О. М.В.Рево та Чернігівщина	163

Ярмак Н.О. О.Ф.Музиченко. Сторінки біографії.....	168
Пітик Г. Земельна політика й аграрне законодавство Української держави П.Скоропадського	173
Дудченко Г., Коваленко Є. Ніжинське головне лісництво в 1941–43 рр.: функції та організаційна структура	187
Білецька С. Сталінський режим проти кримських татар (травень 1944 року).....	193
Боголій Ю.М. Механізм здійснення політики США в ООН ..	204
Семенова М.В. Освітній рівень населення сучасної України в контексті історичних реалій	213
Гарбар Г.А. Заклади культури Миколаївської області як складова сфери гостинності в контексті розвитку туризму першої половини 80-х рр. XX ст.....	222

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ. МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Самойленко Г.В. Книгодрукування на Чернігівщині у XVII–XVIII ст.	231
Самойленко С.Г. Відомі архітектори XVIII ст. – будівничі в Ніжині	238
Будзар М.М. Панська сільська садиба 1-ї половини XIX ст. як культуротворче середовище (на матеріалі садиби Капністів в Обухівці).....	246
Дорохина Л.А. Черниговское церковно-певческое Благотворительное общество: страницы истории	256
Ляшенко Т.В. Розвиток музичної культури Чернігівщини у рамках функціонування громадських товариств (перша третина XX століття)	263
Хоменко А.Б. Становлення професійного музичного мистецтва в Чернігові та Ніжині в кінці XIX – на початку XX століття.....	268
Самойленко Г.В. Вадим Доброліж – художник із Ніжина	278
Дорохин В.Г. О некоторых тенденциях исполнительского воплощения мелодико-синтаксических структур	283

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ТА ЗНАХІДКИ

Кулик В.В. Ніжин у період окупації фашистами (1941–1943 рр.).....	288
Андрусенко Н., Дудченко Г. Організація навчального процесу в Ніжинській сільськогосподарській та технічній школі в період окупації (1942–43 рр.)	293

**Випуск 36. Історія та культура Полісся
у загальноукраїнському контексті**

ФІЛОЛОГІЯ

Бойко В.М., Давиденко Л.Б. Структурно-семантичні особливості фразеологічних одиниць з анімалістичним компонентом.....	3
Пащенко В.М., Бережняк В.М. Рефлекси давніх /o/, /e/ у східнополіській діалектній мікросистемі м.Прилуки	9
Сквіра Н.М. "Парадигма" релігії у житті та творчості пізнього Гоголя	15
Михед Т.В. Культурологічний характер категорії "американський ренесанс": до проблеми періодизації американської літератури XIX ст.	27
Фоміна Г.В. Сучасний погляд на міфологічну Пандору (на матеріалі п'єси П.Хакса).....	42

ІСТОРІЯ

Волерт Я.Л. Маєтності Чернігівської полкової сотні за матеріалами Генерального слідства про маєтності Чернігівського полку 1729–1731 рр.....	50
Жук О.М. Історія адміністративно-територіального устрою Волині.....	59
Стьопченко Е.М. Німці Півдня України (кінець XVIII – поч. XX ст.): Історіографія проблеми.....	67
Васильчук В.М. Політико-правовий аспект життя німців в Україні у XVIII ст.	76
Шахрай Т.О. Роль дворянсько-поміщицької верстви Волині в розвитку фабрично-заводського виробництва та торгівлі	85
Примаченко Ю.М. Діяльність земств Чернігівської губернії у сфері опіки неповнолітніми (II пол. XIX – поч. XX ст.)	110
Страшко Є.М., Кроха Н.Г. До питання історії самоврядних інституцій на Чернігівщині: регіональні особливості діяльності земств у 1905–1918 рр.	121
Сидорович О.С. Вплив столипінської аграрної реформи на розвиток споживчої кооперації (на прикладі Лівобережної України)	130
Демченко Т.П. Чи був Ілля Шраг посібником терористів: до питання про ставлення ліберально-демократичної громадськості до боротьби проти самодержавства засобами терору	136

Ковальчук М.А. Український національний конгрес (19–21 квітня 1917 р.) та його місце в історії української революції	142
Гай-Нижник П.П. Вища економічна рада УНР – невітлений у життя проект уряду Центральної Ради.....	151
Пітик Г.А. Колонізація Радянською Росією Наддніпрянської України і селянське питання (грудень 1918–1919 рр.)	157
Мазур І.В. Губерніальне місто Чернігів у 1920–1925 рр.	173
Разиграєв О.В. Стан безпеки у Волинському воєводстві в контексті експорту більшовицької революції до країн Європи: (1921–1926 рр.).....	180
Мельничук О.А. Профілактична допомога застрахованим в Україні у 20–30-х рр. ХХ ст.	189
Сітарчук Р.А. Виникнення та перші роки діяльності адвентистів у Херсонській губернії	197
Івашук В.М. Вплив політичних і суспільних умов на діяльність західноукраїнських відділень УЦК в Польщі в 1920–30-х рр. та їх ідейну базу.....	207
Вісин В.В. Становище української кооперації на Волині у другій половині 30-х років ХХ ст.	216
Чернега П.М. Матеріально-побутове становище трудівників України напередодні нападу Німеччини на СРСР.....	228
Брегедя М.В. Підвищення соціальної активності та наростання критичних настроїв серед населення Західної України після смерті Й.Сталіна	234
Бойко О.Д. Сучасний політичний міф: як створити потужний інструмент маніпулювання суспільною свідомістю?	241
Гарбар Г.А. Сфера гостинності в Миколаївській області кінця 70-х – початку 80-х років ХХ ст.: послуги закладів відпочинку та рекреації.....	253

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ. МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Ципляк Н.О. Основні напрямки виховного процесу в Чернігівській духовній семінарії.....	260
Чуткий А.І. "Забуте" століття: ХІХ ст. у вітчизняній історичній науці та освіті (з'ясування проблеми)	266
Моціяка П.П. Директорство Й.Леціуса в Історико-філологічному інституті князя Безбородька (1913–1914 рр.)	273

Павленко Л.А. Дослідження життя та наукової спадщини Є.Рихлика: історіографія проблеми.....	284
Сушик І.В. Волинський облмуздрамтеатр та філармонія як осередки культурного життя краю у повоєнний період (1944–1953 рр.).....	294
Петриченко В.А. Питання розсекречення документів національного архівного фонду України на нарадах архівних працівників УРСР у 1956 році	301
Баранкова Н.О. Педагогічна діяльність професора М.В.Рево	306
Сокирська В.В. Археологічні дослідження Григорія Юхимовича Храбана	313

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ТА ЗНАХІДКИ

Блануца А.В. Шляхетські наїзди у Великому князівстві Литовському в першій третині XVI ст. (за документами книги записів №14 Литовської метрики).....	318
---	-----

2007

Випуск 37. Філологія, історія та культура Полісся на перетині думок

ФІЛОЛОГІЯ

Самойленко Г.В. Тарас Шевченко і Ніжинська вища школа	3
Якубина Ю.В. Гимназія вищих наук сквозь призму вспоминаний Н.Кукольника	15
Дояр Л.В. Віктор Грищенко: на шляху до визнання	39
Бондаренко А.І. Лінгвостилістична інтерпретація новели Євгена Гуцала "Офелія"	44

ІСТОРІЯ

Євстратов В.О. Роль слов'ян-сіверян у заснуванні та розвитку Чернігова з найдавніших часів до поч. X ст.	51
Martin Dimnik. Gleb Svyatoslavich of Chernigov: Prince of Tmutarakan' and Novgorod	63
Кисіль С. Соціальні суперечності у ремісничих цехах Північного Лівобережжя у др. пол. XVII–XVIII ст.	77
Михайлюк Ю.М. Старостування Дмитра Вишневецького у Черкасах і Каневі: міф чи реальність?.....	86

Мартинюк Я.М. Волинське територіальне самоврядування міжвоєнного періоду у дослідженнях польських істориків	91
Котляр Ю.В. Чи були адміралтейські поселення на Миколаївщині?	98
Кухарук О.В. У боротьбі за статус: "малоросійські козаки" на поч. XIX ст.	102
Кузьменко Ю.В. Проблеми історичної пам'яті в регіональній історії (на матеріалах Чернігівщини).....	110
Слобожаніна Н.П. Історико-краєзнавчі публікації на сторінках "Календарей Черниговской губернии"	122
Крот В.О. "Земский сборник Черниговской губернии" як джерело з аграрної історії Північного Лівобережжя.....	131
Нікітін Ю.О. Місцева влада і міське самоврядування в Чернігівській губернії (70–80-і рр. XIX ст.)	137
Берестовий А.І. Податкові платежі та недоїмка в оподаткуванні українського селянства Російської імперії у др. пол. XIX ст.....	147
Рахно О. Перший голова Чернігівської губернської земської управи К.Є.Троцина	152
Хаєцький О.П. Архівні джерела про історичні зв'язки України з державами Центральної Азії	158
Дудко О. Система європейських держав та українська суспільно-політична думка Галичини напередодні Першої світової війни (на основі праць Костя Левицького).....	163
В'яля О.М. Внесок ученого-історика В.К.Піскорського у вивчення пам'яток старовини Малоросії	170
Мартиненко В.В. Роль і місце I Всебілоруського з'їзду в становленні державності (грудень 1917 – березень 1918 рр.)..	176
Нагорна Н.М. Відділи для роботи серед робітниць і селянок в Україні: до історії становлення.....	185
Білецька С. Упереджений та репресивний характер державної політики радянського керівництва щодо населення Західної України у 40-х рр. XX ст.	200
Коваленко Л. Організаційно-правові основи роботи архівних установ на звільненій від фашистської окупації Сумщині (1943–1944 рр.).....	206
Ніколаєць Ю.О. Процес десталінізації в роки Хрущовської "відлиги" у дослідженнях вітчизняних учених	212
Субботіна І.В. Основні проблеми зайнятості населення УРСР (60–80-і рр. XX ст.).....	222

Воронко О.Г. Особливості соціально-демографічної політики радянського уряду в УРСР 80-х рр. XX ст.....	231
---	-----

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Корнєв А. Смерть героїв: фольклор та історія (доба Хмельницького).....	240
Чуткий А.І. До сторіччя першого економічного вузу України.....	246
Шкварець В.П., Попова Г.С. І.Л.Борщак: історіографія історичного спадку	256
Дмитренко Н.М. Створення мережі місцевих музеїв на Північному Лівобережжі у 20-і рр. XX ст.	264
Конончук І.М. Національно-культурні процеси на Чернігівщині в 20–30-х рр. XX ст.	276
Кінд-Войтюк Н.В. Збереження пам'яток історії та культури у 1920–1930-х рр. на Західній Волині	284

2007

Випуск 38.

ФІЛОЛОГІЯ

Карский А. Академик Е.Ф.Карский в Нежине в 1918 году	3
Арват Н.Н. Единство противоположностей как одна из черт поэтики Н.В.Гоголя ("Мёртвые души")	14
Самойленко Г.В. Библиотека гимназии высших наук кн. Безбородко в Нежине и читательские интересы Н.Гоголя-студента.....	21
Острянко О. Трансцендентні основи буття в поезіях Емми Андієвської та Емілі Дікінсон.....	33

ІСТОРІЯ

Ростовська О.В. Галицько-Волинська Русь: князівство, королівство чи держава?	46
Кукуруза Ж.Б. Козацьке землеволодіння на правобережній Україні: особливості становлення в Литовську добу (кінець XIV – початок XVI ст.)	56
Кочергін І.О. Дніпропетровськ. Де шукати точку відліку?	63
Сакало О.Є. Структура селянської сім'ї другої половини XVIII століття: на прикладі села Митченки Пирятинської прешої сотні Лубенського полку.....	75

Скус О.В. Маловідомі сторінки історії уніатської церкви на Уманщині (кінець XVIII – середина XIX ст.).....	83
Шевченко Н.О. Київська Русь у історичній схемі М.О.Максимовича (початки Давньоруської державності)	89
Асауленко О.А. Густинський Свято-Троїцький монастир: тенденції розвитку в XIX столітті.....	97
Колесник О.В. Становище духовенства Полтавської єпархії у XIX ст.....	103
Самойленко О.Г. Становище духовенства Полтавської єпархії у XIX ст.....	109
Наумов С.О. Становлення українського політичного руху на Північному Лівобережжі: структурна характеристика (90-і рр. XIX ст. – 1904 р.)	119
Лейберов О.О. Ідеї парламентської демократії в діяльності антигетьманської опозиції та Директорії УНР (1918 – початок 1919 рр.).....	124
Корновенко С.В. Аграрна політика білогвардійських урядів А.Денікіна, П.Врангеля в українському селі (радянська історіографія 1930–1950-х рр.)	137
Дудка В.І. Феномен ментальності селянства лівобережної наддніпрянщини як чинник національно-демократичної революції 1917–1920 рр.	147
Дудка Л.Г. Висвітлення ролі селянства в революційних подіях 1917–1920 років у шкільних підручниках з історії України	153
Власенко В.М. Філія Українського Товариства Ліги Націй у Бухаресті: перші кроки	160
Тригуб О.П. Українська соборно-єпископська церква у релігійному житті Північного Лівобережжя 20–30-х років XX ст.	171
Гончаренко О.М. Окремі проблеми формування кадрового складу місцевих окупаційних адміністрацій та органів поліції Райхскомісаріату "Україна": непрості відповіді та нові інтерпретації (1941–1944 рр.)	180
Кязимова Г.Х. Свідома колаборація чи спроба вижити: стосунки інтелігенції і влади у зоні "Трансністрія". (на матеріалах окупаційної преси).....	188
Михайлуца М.І. Етно-конфесійні аспекти трансністріського життя (1941–1944 рр.).....	195

Тарасов В.В. Публікаторська робота українських періодичних видань 1989–1991 рр. як перший етап усунення "білих плям" вітчизняної історії	205
---	-----

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ. МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Будзар М.М. Еволюція форм художнього життя у культурному просторі сільської дворянської садиби Лівобережної України XIX ст.	213
Дорохина Л.А. "Философское пробуждение" как составная часть отечественной культуры рубежа XIX–XX вв.	213
Отрох Н.В. Збиткова популярність Києво-Межигірської фаянсової фабрики.....	219
Тарасенко О.О. Викладацька діяльність П.В.Павлова в університеті Св. Володимира у середині XIX ст.	227
Шаповал Л. Наукова спадщина В'ячеслава Липинського в дослідженнях сучасних істориків	240

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ І ЗНАХІДКИ

Карский А.А. Обнаруженные сведения об отце академика Феофимия Феодоровича Карского.....	250
Карский А.А. Письмо Володимира Гнатюка	277

2007

Випуск 39. Історія та культура Полісся й України в сучасному науковому сприйнятті

ФІЛОЛОГІЯ

Пащенко В.М., Бережняк В.М. Декодування мовних засобів ліризму у творах Л.І.Глібова	3
Шинкаренко Д.В. Жінка у візіях чоловіка (тендерна інтерпретація оповідання М.Коцюбинського "Сон")	10
Капленко О.М. Автобіографічність у творах М.Йогансена як результат суб'єкт-об'єктного статусу автора	16
Клікун Л.М. Творчість Ліни Костенко в межах сучасного літературознавчого дискурсу	27
Дяченко А.М. Етика і поетика Ігоря Качуровського.....	33

ІСТОРІЯ

Кедун І.С. Округа Новгород-Сіверського у X–XIII ст.....	41
--	----

Дудченко Г.М. Козацтво як стан та як народ-нація в "Історії русів"	45
Желіба О.В. Альтернативна історія: методика використання в навчальному процесі	52
Коляструк О.А. Повсякденність у міждисциплінарному дискурсі.....	58
Міронова І.С. Що таке ямська гоньба?	66
Клименко Н.П. Іван Крип'якевич: культурно-просвітницька діяльність на Волині та Холмщині під час Першої світової війни.....	76
Іванюк О.Л. "Подільські губернські відомості" про підготовку до проведення загальноросійського перепису населення 1897 р.....	87
Рижєва Н.О. Роль непересічної особистості в історії суднобудування України	96
Петренко С.М. Діяльність споживчої кооперації України у 1932–1933 рр.	104
Мицик Л.М. Український вимір Болонського процесу.....	112

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ. МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Дудка Р.А. Духовне життя Ніжинського історико-філологічного інституту імені Безбородько у II половині XIX – на початку XX ст.	123
Карский А.А. Переписка професора Р.Ф.Брандта со студентом Евфимием Карским	132
Бажєнова Г.Ю. Павло Ардашев як представник "Російської школи" істориків нового часу Західної Європи.....	142
Бонь О. Діяльність Музею українських діячів науки і мистецтва в умовах наростання тиску тоталітарного режиму у кінці 1920–1930 рр.....	149
Черненко О.Є. Колекція археологічних матеріалів з с.Гориця у фондах Чернігівського історичного музею ім. В.В.Тарновського	158
Семенова М.В. Тенденції культурного розвитку Чернігівщини у 90-ті рр. XX ст.	163

**Випуск 40. Філологія, історія та культура Полісся
на перетині думок**

ФІЛОЛОГІЯ

Сидоренко Т.О. Українське літературне бароко: художньо-стильові та образно-тематичні доміанти.....	3
Карский А. Рукопись из архива О.М.Бодянского (К истории обнаружения Е.Ф.Карским первого варианта "Наймычки" Т.Г.Шевченко)	35
Ковальчук О.Г. "Чесність з собою" як доктрина життя вільної особистості (на матеріалі творчості В. Винниченка)	38
Арват Н.Н. Компаративное поле в "Вечерах на хуторе близ Диканьки" Н.В.Гоголя.....	61
Самойленко Г.В. Бытовая и учебная жизнь гимназии в нежинских письмах Н.Гоголя.....	68
Бублейник Л.В. Вираження суб'єктивної позиції автора в художньому мовленні (на матеріалі прози Г.Косинки)	91

ІСТОРІЯ

Москаленко О.Ю. Исторична топографія Ніжина (кінець Х – поч. XVIII ст.).....	99
Кравченко М.І. Український соціал-демократизм: зародження та специфіка	111
Луняк Є.М. Український патріот і конституціоналіст Георгій Андрузький	122
Шевченко В.М. Купівля-продаж землі з публічного торгу за повідомленнями судових приставів окружних судів України у 1915 році	134

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ.
МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО**

Ругаль Л.П. Участь творчої інтелігенції Чернігівщини в культурно-мистецькому житті після звільнення від нацистських загарбників (1943–1945рр.).....	147
Самойленко Г.В. Сім'я художника Ю.Феддерса в Ніжині....	159
Додаток. Зміст випусків збірника "Література та культура Полісся" 1990–2007 рр.....	166

ЗМІСТ

ФІЛОЛОГІЯ

Сидоренко Т.О. Українське літературне бароко: художньо-стильові та образно-тематичні домінанти.....	3
Карский А. Рукопись из архива О.М.Бодянского (К истории обнаружения Е.Ф.Карским первого варианта "Наймычки" Т.Г.Шевченко)	35
Ковальчук О. "Чесність з собою" як доктрина життя вільної особистості (на матеріалі творчості В. Винниченка).....	38
Арват Н.Н. Компаративное поле в "Вечерах на хуторе близ Диканьки" Н.В.Гоголя	61
Самойленко Г.В. Бытовая и учебная жизнь Гимназии высших наук кн. Безбородко в нежинских письмах Н.Гоголя	68
Бублейник Л.В. Вираження суб'єктивної позиції автора в художньому мовленні (на матеріалі прози Г.Косинки)	91

ІСТОРІЯ

Москаленко О.Ю. Исторична топографія Ніжина (кінець Х – поч. XVIII ст.).....	99
Кравченко М.І. Український соціал-демократизм: зародження та специфіка	111
Луняк Є.М. Український патріот і конституціоналіст Георгій Андрузький	122
Шевченко В.М. Купівля-продаж землі з публічного торгу за повідомленнями судових приставів окружних судів України у 1915 році	134

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ. МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Ругаль Л.П. Участь творчої інтелігенції Чернігівщини в культурно-мистецькому житті після звільнення від нацистських загарбників (1943–1945рр.).....	147
Самойленко Г.В. Сім'я художника Ю.Феддерса в Ніжин.....	159
Додаток. Зміст випусків збірника "Література та культура Полісся" 1990–2007 рр.....	166

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

ЛІТЕРАТУРА ТА КУЛЬТУРА ПОЛІССЯ

*Філологія, історія та культура Полісся
на перетині думок*

Випуск 40

Відповідальний редактор та упорядник
Самойленко Григорій Васильович

Технічний редактор: Лисенко М.М.
Комп'ютерна верстка та макетування: Булах Т.М.
Літературний редактор: Остапенко Л.М.
Коректор: Конівненко А.М.

Підписано до друку	12.07	Формат 60x84/16	Папір офсетний
Гарнітура Times		Ум. друк. арк. 12,33	Тираж 100 пр.
Замовлення №			

Видавництво
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
м. Ніжин, вул. Кропив'янського, 2, к. 217.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ДК №1804 від 25.05.04 р.
8(04631) 2-22-37
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru